

TARTU ÜLIKOOLI EESTI KEELE ÕPPETOOLI TOIMETISED 15

JULIUS MÄGISTE 100

TARTU 2000

JULIUS MÄGISTE 100

Plagato.

JULIUS MÄGISTE

100

19.12.1900 – 11.03.1978

Väljaande koostanud *Valve-Liivi Kingisepp*
Küljendanud *Küllli Prillop*

© Tartu Ülikool, 2000

ISSN 1406-0183

ISBN 9985-4-0106-3

Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda

Tiigi 78, Tartu 50410

Tellimus nr. 702

SISUKORD

Saateks	7
---------------	---

Julius Mägiste

Possessiivsufiksrite rudimentidest eestis, eriti vana eesti kirjakeele (1520–1739) adverbides jm. partiklites	11
--	----

Paul Alvre

Toimetaja märkused	161
--------------------------	-----

Tiit-Rein Viitso

Julius Mägiste keeleteadlasena.....	167
-------------------------------------	-----

Valve-Liivi Kingisepp

Eesti vana kirjakeel Julius Mägiste uurimisalana Lundis.....	183
--	-----

Julius Mägiste elulooandmed.....	205
----------------------------------	-----

SAATEKS

Julius Mägiste uurimus "Possessiivsufiksrite rudimentidest eestis, eriti vana eesti kirjakeele (1520–1739) adverbides ja partiklites", mis avaldatakse Tartu Ülikooli eesti keele toimetiste käesolevas numbris, seisis käsikirjalisena vähemalt 43 aastat. Andrus Saarestele saadetud postkaardil 6. märtsist 1957, kus Julius Mägiste arutleb Saareste mõistelise sõnaraamatu trükivõimaluste üle, lisab ta ka oma mure: "Olen ka Kangroga rääkind pool naljatamisi oma eesti keeli kirjutatud asjadest (ms. umb. 150 trükilk. uurimust p-sufiksist eriti vanas e. kirjakeeles), kuid säält pole vähemalt minul midagi loota ses mõttes. Ise, nagu oled märgand, olen kyll teda pidand mõnikord toetama oma jõunatu kesega." Valminud uurimusi avaldas J. Mägiste paguluses peami selt soome- või rootsikeelsetena, vahel ka saksa või ungari keeles. Puhteestiainelisi kirjutisi ilmus tal eestikeelseina Tulimullas ja Manas ning teistes eestlaste poolt väljaantavates ajakirjades-ajalehtedes. Suure, monograafiaalaadse uurimuse jaoks ei leidnud ta tol ajal nähtavasti avaldamisvõimalust, kuigi käsikiri oli enam-vähem trükivalmis. Ka Pentti Virtaranta, kes töötas soome keele lektorina Lundi ülikoolis aastail 1948–1955 ja kes oli kindlasti hästi kursis kolleeg Mägiste tööde-tegemistega, hindas mainitud käsikirja kõrgelt ja pidas selle avaldamist vajalikuks.

Eesti lingvistid ei ole Julius Mägiste tähtpäevi tema elutöö vääriliselt senini kuigivõrd tähistanud. Kui soomlased avaldasid suure keeleteadlase 60. sünnipäevaks mahuka pühendusteose "Vironseppo", siis Nõukogude Eesti keeleteaduses vaikiti see kui "kodumaa hüljanud emigrandi" tähtpäev täielikult maha. Alles

J. Mägiste 70. sünnipäevaks ilmus Paul Alvrelt südamlük juubelikirjutis, milles ta pöörduv önnitlustega Julius Mägiste kui Emakeele Seltsi ühe asutajaliikme ning eesti keele ja teiste soome-ugri keelte viljaka uurija poole (ESA 16). J. Mägiste 75. sünnipäeva puhul avaldas Paul Ariste juubelikirjutise Keeles ja Kirjanduses (1975). Päris ükskõikne selle suhtes, kuidas tema tööd kodumaal hinnatakse, polnud juubilar aga sugugi. Asta Veskilde saadetud kirjas 31. III 19(6)77 ilmneb ta suhtumine juubeliväljaannetesse. "Said niisiis kätte mu originaalse "festšrifti" (mööeldud on Lundi ülikooli väljaannet "Finsk-ugriska småskrifter" 3, 1975). Rohkemat mul seekord polnud põhjust oodata – 60-nda sünnipäeva puhul sain Soomest pühendusteose, niisuguseid asju ei avaldata korduvalt. N. Eestist ju ma midagi sellist ei oodanud ega oota edaspidigi, kuigi selle maa ja rahvaga oma töös olen kõige enam tegelnud."

Taasiseseisvunud Eesti Vabariigis on võimalik hinnata Julius Mägiste elutööd selle suuruse ja sisu vääriliselt. Tabivere valla-valitsuse initsiatiivil paigutati tänavu suvel Julius Mägiste sünnikohta Kassema küla Kustase talu maa-alale mälestuskivi (vt foto). Käesoleva väljaandega väheneb ehk mõnevõrra Tartu Ülikooli keeleuurijate tänuvõlg omaaegse läänemeresoome keelte professori, rahvusvahelise tunnustuse saavutanud fennougristi, eesti kirjakeele ja murrete viljaka uurija Julius Mägiste teadusliku pärandi ja pedagoogitöö ees. Kõigile keelehuvilistele avaneb Julius Mägiste 100. sünniaastapäeval võimalus lugeda ta võrdlev-ajaloolisel meetodil loodud uurimust possessiivsufiksrite rudimentidest meie vana kirjakeele adverbides ja partiklites. Tänu professor Paul Alvrel lahkele nõusolekule toimetada oma kunagise õpetaja J. Mägiste käsikiri ja varustada see vajalike kommentaaridega saab ühine ettevõtmine teoks. Siiras tänu Soome-Ugri Seltsile meie avaldamiseks antud koopia eest ja Julius Mägiste Rootsis elavatele lastele, kes oma isa käsikirjalise pärandi keeleuurijate käsutusse andsid.

Mardipäeval 2000 Tartus

Valve-Liivi Kingisepp

Julius Mägist mälestuskivi

Julius Mägiste

**POSSESSIIVSUFIKSITE RUDIMENTIDEST EESTIS,
ERITI VANA EESTI KIRJAKEELE (1520–1739)
ADVERBIDES JM. PARTIKLITES**

Sisukord

1. Sissejuhatuseks	17
2. <i>aga, aigas</i> jne	19
3. <i>aigus?</i>	23
4. <i>ajaldes</i>	23
5. <i>alles, alale</i> jm	24
6. <i>eales, eale</i> jm	25
7. <i>hingelis</i>	28
8. <i>hoobilis</i>	28
9. <i>hoopis</i>	29
10. <i>iganes, iganis</i> jm	31
11. <i>ihaldes (ehaldes)</i>	32
12. <i>ihulis</i>	33
13. <i>ikka(s), ikke</i> jm	34
14. <i>ilma-aigas (-aegas), ilma-aegu</i> jm	39
15. <i>ise-, isekeskes, -keskis</i>	40
16. <i>iseäraldes (esieraldes)</i>	42
17. <i>ise-, isipäines, -päinis</i> jm	43
18. <i>ise-, isiäranis, -äranes</i> jm	44
19. <i>jälle(s)</i> jm	46
20. <i>järke(s), järges(e)</i>	53
21. <i>kogu/nis, -nas, -nes</i> jm	55
22. <i>kooldes</i>	59
23. <i>kummuli/(s), -ste</i>	60
24. <i>laiu/tes, -ti, (eL) -ta</i>	61
25. <i>meelelis</i>	62
26. <i>parahill/as, -es</i> jm	63
27. <i>parhella, par(h)illa</i> jms	63
28. <i>par(a)hilda</i> jne	64

29. <i>paraigas, praegu</i> jm.....	65
30. <i>pitkutes, -ti, eL piuta</i>	67
31. <i>põlveli(s), põlvili</i> jm	68
32. <i>suisa</i>	69
33. <i>tükkis</i>	70
34. <i>umb/es, -is</i>	71
35. <i>vahel/dast, -di</i>	73
36. <i>vaid, vait, vaide</i> jm.....	74
37. <i>valla/lis, -list, -les</i> jne.....	78
38. <i>üht(e)las, üht/lis, -lesi, -lasi</i> jne.....	81
39. <i>üks(i)/nes, -nis, -ütsines</i> jm	86
40. <i>(üksinda), ütsindä</i> jne.....	88
41. <i>üks(i)päi/nes, -nis</i> jm.....	90
42. <i>üleüld/es, -sa</i> jne	94
43. <i>üpris, üpre(s)</i>	97
44. <i>ära/nes, -nis</i> jm	99
45. <i>äri/tes, -ti, -te, eriti</i>	102
46. Kahtlasi vana eesti kirjakeele s-ainelisi partikleid	103
47. Eesti <i>suisa, päisa</i> jm.....	105
48. Kirde-eesti <i>sa</i> -lõpulisist p-sufiksiga adverbidest	107
49. Vokaalivaheldus adverbilõppudes <i>-sa ~ -se ~ -si</i>	112
50. Partitiivist moodustatud p-sufiksilised adverbid (<i>-tasa, -tes, -ti, -ta</i> jne)	113
51. (Puudub J. Mägiste käsikirjas)	
52. <i>-liste</i> ja <i>-list- (-laste-)</i> lõpulisest adverbist	115
53. Adverbitüüp eP <i>kummarkil(e), küürakil(e), eL küürakala</i>	120
54. Eesti adverbitüüp <i>kohevel, kohevili ~ kohivala</i>	124
55. Adessiivseist kirde- ja lõunamurdelisist <i>-l(l)a</i> -lõpulisist adverbidest ja adverbilõppudest <i>-na, -lda, -nda</i> jms.....	125
56. Ablatiivsed p-sufiksilised adverbid eestis (<i>-ldes, -lde, -ldi</i> jne)	128
57. Essiivsed (<i>-nes, -nis, -na</i> jm lõpuga) adverbid eestis	130
58. <i>nist(e)-, neste-</i> lõpuga adverbid	133
59. <i>nda-, ndä-, nde(s)-, ndi-</i> lõpulisest adverbiteisendist	134
60. Illatiivseid, instruktiivseid, inessiivseid ja elatiivseid p-sufiksilisi adverbe.....	135
61. Juhuslikku <i>-s</i> ja <i>-st(e)</i> -lõpu vaheldust vana kirjakeele adverbides	139

62. P-sufiksiliste adverbide atributiivne tarvituse ja nende korrespondeerivad (<i>li</i>) <i>ne</i> -, <i>lik</i> -lõpulised adjektiivivasted.....	140
63. Sõnalõpulise <i>s</i> -i kulumine eesti partikleis.....	142
64. Muid p-sufiksiliste adverbide häälikuloolisi probleeme. Vokaalivaheldus partiklilõppudes <i>-as</i> , <i>-es</i> , <i>-is</i>	144
65. P-sufiksi eri kujud eri eesti murdes.....	147
66. Lisandeid refleksiivpronoomeni <i>enese</i> jm p-sufiksilisile kujudele eesti vanast kirjakeelest.....	149
67. 2. isiku (ja 1. isiku?) p-sufiksi järgi vanas eesti kirjakeeles...	151
68. P-sufiksile järgi eesti rahvaluulekeeles	152
Lühendid	155
Toimetaja märkused (<i>Paul Alvre</i>)	161

1. Sissejuhatuseks.

Lmsm. keelte p-sufiksitest ülevaadet andes on Julius Mark oma tuntud teoses "Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen. I. Hälfte" (SUST LIV, 1925) loomulikult käsitlenud ka p-sufikseid eestis, nimelt lk. 56–64. Kuna see teos oli kavatsetud kõiki uurali keeli haaravaks, ei saadud selles pikemat tähelepanu pühendada e. keelele, eriti sest et selles keeles p-sufiksid on säilinud ainult rudimentaalselt ja nad niisugustena uurali keelte p-sufiksiste seisukohalt võivad näida ebaolulised. Eriti e. kirja- ja rahvakeeles leiduvate p-sufiksijäänuste käsitlus m. t. lk. 57–8 (§ 27–28) on lakooniline ja juhuslikku laadi ega too midagi olulist uut XIX saj. eesti k. grammatika kirjutajate (Ahrens, Krohn, Wiedemann) töist juba varemgi tuntud faktidele lisaks. E. rahvaluule p-sufiksirudimentide käsitluses (m. t. lk. 58–63, § 29–35) on seevastu rohkesti uut ainestikku ja senisest täpsemat analüüsi antud, nii et viimaste suhtes ka tuleviku uurimisel palju pole juurde lisada. Seepärast lähemegi e. rahvaluulekeele p-sufikseist siin mööda sellesama palja konstateeringuga ja katsume allpool enam süveneda eriti eesti vana kirjakeele p-sufiksitesse, puudutades seejuures lähemalt ka XIX saj. eesti teaduslikes grammatikais käsiteldud p-sufiksiste ainestikku ja riivates eesti rahvakeelegi (= murretegi) p-sufiksiste rudimente puhkudel, kus juhtub olema käepärast vastavat materjali, käsikirjaliste eesti murdeainestiku kättesaadamatuse kiuste. Viimane osa käesolevas töös on arusaadavail põhjusil kahjuks väga lünklik, kuid loodetavasti on sellegi vähesegi kättesaadava kaasahaaramine siin siiski õigustatud tulevate aegade uurimisele teeviidakas või kasvõi mõtteid äratavaks ja korrektsioonidele kannustavaks irritatsiooniks.

Päärõhk käesolevas kirjutises on niisiis asetatud vanale e. kirjakeelele a. 1520–1739, s. o. kuni Piibli 1. trüki ilmumiseni. Ku-

na meil eestis kogu aeg on tegu ainult p-sufiksite adverbideks kivenud rudimentidega, on allakirjutanu pidanud otstarbekohaseks oma teemat käsitleda mitte niivõrra morfoloogilise kui puhtetümo-
loogilise tööülesandena ja seda silmas pidades töö algupooles anda alfabeetne etümoloogiline ülevaade meie vana kirjakeele p-sufiks-
listist adv-idest, ka küsimusmargilisist. Kaheldavad juhtumid on
võetud siin kõne alla mitte just selleks, et saada oodatavat kaas-
uurijate arvustust "ebakriitiliste" ainete kaasatõmbamise puhul,
vaid veendumuses, et oleks patt tuleviku teaduse vastu maha vaiki-
da midagi sellest, mis vana e. kirjakeele adverbidevaras kuidagi
võiks tulla p-sufiksite probleemi valguses küsimusse. Sest praegu-
sel eesti keele vastu vähe huvi osutaval ajastul pole palju põhjust
soovida, et keegi teine uurija jälle peaks hakkama kogu raskelt kät-
tesaadavat e. kirjakeele teostekogu (allakirjutanulgi pole see kah-
juks olnud kättesaadav absoluutselt kogu ulatuses) p-sufiksiste
täiendavaks jälgimiseks järelpõimama. Lihtsam on kaasaja järel-
uurijail mõnd üksikut käesoleva kirjutise küsimärgilist (p-
sufiksilist) adverbide maha kustutada kui vanast e. kirjakeelest siin
esitatud ainestikule uut lisa otsima minna.

Vähesed lisandid, mida Margi tsit. teose ilmumisest kuni tä-
nini on e. p-sufiksiste uurimusele tehtud (päämiselt Saarestelt ja al-
lakirjutanult) tulevad allpool vastavais kohtades kõne alla ega ole
mõtet neil siin peatuda. Sugukeeltest tulevad (eestile) kõige lähema,
liivi keele p-sufiksist loomulikult esmajoonel võrdleva vaatluse alla
ja muidugi ka soome kui p-sufiksiste suhtes kõige konservatiivsem
lmsm. keel. Vadja ainestiku üksikasjaline jälgimine pole valdavalt
osalt lääne-e. (eriti loode- ja läänepoolse kesk-e.) murdeile baseeru-
va eesti vana kirjakeele vaatlusele hädavajalik ja see tuleb käsitlu-
sele päämiselt niivõrra kui nõuab XVIII saj. algupoolse ida-eestilisi
jooni sisaldava e. vana kirjakeele ja ida-e. murrete p-sufiksiste kä-
sitlus käesolevas kirjutises, mis aga vastava ida-e. ainestiku piiratu-
se tõttu peab kahjuks jääma juhuslikkuse pitserit kandvaks. Karj-
aun. ja vepsa ainestiku võrdlevast esitusest on aga, kuna selles ei
leidu otsustava tähtsusega võrdlusmaterjali e. p-sufiksiste käsitlemi-
sel (välja arvatud mõningad erandjuhtumid) ruumi kokkuhoiu mõt-
tes loobunud ja nende puhul viidatagu siin ette juba Margi teose
vastavaile võrdlemisi tühjendavaile päätükkidele ning Ariste kirju-
tisele "Adverbide arenemisest läänemere keeltes" (TTPTRÜ 1952,

lk 99–124), kus on esitatud eesti p-sufiksiliste adverbide p-sufiksile vasteid teistest lmsm. keeltest, pääle muu isuri keelest ja Tveri (Kalinini) karjalast.

2. *aga, aigas jne.*

a) *aigas*: M 187 *kuy meye aiks ... palwume, sys tahab ks Jumall ... kulda, ibid. kuy meye aiks isse wyxiṃe Kircko tulla*, 258 *Lasckem meidt aikas ... paiatada*, 259 *Kuy meye aiks ... hengkame* (= ... *aga ohkame*), 269 *Jumalall on enamb tegkimist, kuy aikas se, eth taema ... peax wathma*, 283 *Kuy meye ayks isse nedt Silmadt woixime vllessawada*.

b) *agas*: EKVM 359 (3) J. Pommer (1637) *Pahhandus aggas sünnip ninda*, Anf 32 *aber / agkas*, 34 *Aber agkas*, Cat Fijj *Agkas keick münno Pattut kaddun minna* 'Aber alle meine Sünde berewe ich', Ges 20 *agkas sünnno arm on meid katnut* 'aber deine Güt hat vns vmbschrenckt' Ev 33 *Petrus agkas kostas ninck laus* 'Petrus aber antwortet / vnd sprach' 223 *Jesus agkas jei waid* '... schweig still', 454 *kus nemat agkas hend hoidma ... woiwat* 'wenn sie sich nur bergen ... mögen', ibid. *Se Palckalinne agkas pögkenep* 'Der Miedling aber fleugt', Ls 475 *aggas jelles* 'aber wider', Ls IV 42 *Se Rickus agkas ruhckitaxe* (= [seda] rikkust *aga pruugitakse*), HB IV-4 153 *Meije agkas olleme mitte neilt|ke* ... 'Wir aber sein nicht von denen / die ...', LsS 546 *Ke agkas münd mitte armastap* 'Wer aber mich nicht liebet' 559 *Sesinnane Rahwo agkas on mitte* ... 'Es ist aber dieser Friede nicht' 572 *mitte üxpeines agkas münnul / erranis kahs* 'nicht mir aber allein / sondern auch', 670 *issiehranis agkas* ... 'sonderlich aber ...', EKVM 57 R. Brocmann *Tantzkut agkas* ..., 67 Brocmann-Fabricius *Keick ennambast agkas* ..., 71 L. Vigaeus *aggass temma on kass wehane*, ibid. *Aggas temma nuchtlep kass hirsast* (= *ka hirmsasti*), ibid. *perrass aggass* (= *pärast aga*), 79 *Aggass möninga langep puhet pal* (= *langeb pae s. o. kalju pääle*), ibid. *Aggas eth* ..., 79 *ägges monni* ... (= *aga mõni* ...; ibid. *alamärk. 4: "On võimalik lugeda ka äggas"*), 130 Saaremaa käsikiri *et meie aggass ... mittakit woiyme tegcha*, 131 ibid. *aggas se kunigas*, 134 *aggas*, 152 B. Horni *käsk a. 1665*

issierranis agkas ... (= eriti aga ...), GEv Aii *Jummal agkas sest lotussest* (= aga lootuse Jumal), Hii *Mitte üxpeines agkas temma / erranis kahs meije issi / ...*, P v *Nemat pajatasit agkas*, P iij *Meil on waiw / agkas meije ep ebbeleme*, R iij *küssin minna agk sihs ...*, NGes 15, 37, 63, 92 *aggas*, 207 *Hend anna aggas Rahwulle Geb* 31 *agkas*, 9, 28, 68 *aggas*, KCat B iij, B v, D iij *Agkas*, B v *Agkas meije pallume*, PredK 6 *Se wasto agkas ...*, PredII 9 *agkas kess Wottap sedda Wasto?*, 8 *lasckem meid agkas ... palluma* (palugem aga), PredBI 17 *agkas*, 21 *Agkas*, PredIV 26, 28 *agkas*, PredL 31 *Sedda agkas ... mitte üxpeines*, 34 *agkas*, PredH 40 *seddamaid agkas*, *ibid. olleme meije agkas ristitut*, 44 *Ek agkas kul* (= kuigi aga küll) PredB 50 *nühdt agkas olleme ümberpöhrut*, *ibid. nühdt agkas üx kühna* PredVIII 67, 68 *agkas*, PredX 70 *Agkas nüd*, 73 *Agkas*, Gös 159 *Doch nur [seltē] toch / aggas*, 97 *Aber / aggas*, 167 *Er hat nur ein einzig Pferd temmal on aggas üx ainus Hobbone*, 256 *kerriseb aggas / es winselt nur*, 312 *nur / (tantum) aggas*, GebB 10 *sest eth se agkas münno Lihhal nink Werrel raske ettetullep* (= aga ... raske näib, tundub) 26 *Minna pallun Sind agkas*, 32 *Eth agkas meye ... mitte tehme / ... sihs annan minna sedda* (= et aga meie mitte ei tea ..., siis ...), 34 *Minna nehn agkas münno Jummal / ...*, 43 *nühdt agkas tullen minna ...* EKVM 152 (1665) *Ux toine Lugku agkas on / kuy ...*, *ibid. issierranis agkas ...*, 159 (1674) *Agkas need*, 322 *Neht sammat aggas keh ...* (= need samad aga, kes ...), 362 *kahevõitluskutse a. 1679 aggas minna mañizan sin[d]*, 363 *müügi- ja ostukorraldus a. 1696 Kumbat aggas nisugguset Nahhat nink toise Kaupa ...*, *ibid. nehd sammat aggaś / kumbat ...* 322 (1710) *Neht sammat aggas keh ...*, SündA M 4/1 *Minna aggas ...*, EvEp 5/1 *Kus aggas temma ...*, WCat A 6/7 *towotap aggas Armo*, A 6/12, 6/14 *aggas meie pallume*, Tr 37 *Lass aggas mind Kahs nähha sind / ...*, 187 *Hend anna aggas rahhule*, 333 *Nink pühdsit aggas omma Auw*, LühP 103 *se jures aggas moistame jne.*, Frag 6/12 *aggas meye pallume*, Anw 80 *aggas (~ agga)*;

c) *agast*: EKVM 133 *Saaremaa käsikiri aggast*, NGes 63 *aggast* (riimitud sõnaga *waggast*), 477 *aggast* (riimitud s. *saggast* = tihti), Tr 55 *Ep Silma eddes aggast (~ riimis waggast)*, 170 *Eth*

usso sedda aggast (harv.), 172 Kudt JEsus Nimmi aggast (riimitud sõnaga waggast);

d) aga: EKVM 234 J. H. Creidius *Agga minna tahhan ...*, 236 sama *agga mis se on ...?*, Horn. 103 *Agga / waide / aber*, ibid. “*Observ. Agga / si praeponitur, aber / si postponitur, nur / significat*”, LÖp 13, 42 *agga*, 33 *agga ke ep usso*, 53 *ei olle kui agga Jummalast* (= ei ole muust kui ainult Jumalast), KKR 49 *Agga olli liggi*, 62 *ko agga se / ke ussub* (= ei muu kui ainult see, kes usub), 280 *agga säääl ess olle Armo samist* (= aga es ole, ei olnud ...) KUps 9 *Agga kui*, 19 *agga Jüngrit*, 47 *agga teame*, EvEp E 5/1 *agga teye woite sedda nühd mitte kanda* (harva), EKVM 285 (1700) *Agga ko nemmad sait erraleinut / ...*, 293 (1705) *ommad agga* (= ainult) *ühhe Tunni Tööd tehnu*d, ibid. *agga* (= ent) *piszud on ärra wallitedud*, 297 (1705) *kui agga* (= vaid, ainult) *se Laew*, 288 (1702) *Agga et nüd ...*, 319 C. Schultén *Ma jättan agga neid, ...*, 323 (1715) *Agga kui se Aeg / ...* ibid. *Aga se Hukkataja*, 324 (1715) *agga nisuggused*, 335 (1717) *Sada agga Poiokessi*, RevE A 5/1 *ag-ga ke ep usso*, Anw 80 *agga* (~ *aggas*; käsitatakse murdevariantidena kumbki), 84 *agga* ‘*aber, nur, sondern*’ 61 “*agga wenn es vor stehet, heist es aber, wenn es nachstehet, nur. An beyden Orten (? s. o. Harjumaal ja Järvamaal; J. Mg.) kan es auch heissen sondern*”, AbcCat B 3 *agga erra anna*, P Mt. XX: 12 *on agga ühhe tunni tööd teinud* (= on vaid, ainult ...), V Moos. XXVIII: 33 *ja sa olled agga se, kellele liga tehakse*, I Saam. XXX: 22 *muud ühtegi anda kui agga ...* (= kui ainult ...), Kohtum. XI: 34 *ja ta olli agga ainus laps*, Jerem. VII: 23 *Kui agga sedda sanna* (= ainult ...), Sissejuhatus (eessõna) *et meie lunnastaja agga kolm päwa ja kolm ööd pididi haudas ollema*, I Moos XLII: 10 *so sullased on agga tulnud leiba ostma*, XXVI: 29 *nenda kui meie sulle aga head olleme teinud ja ...*, IV Moos. XXVI: 33 *ei olnud poege, kui agga tütre*d (= ... ainult tütred), V Moos. XXII: 1 *Ei sa pea omma wenna hārga egga ta puddolojust peält agga watama, kui nemmad on ärrapelletud, ...*, XVI: 15 *ja sa pead agga rōmus ollema*, I Makaba. VIII: 12 *ja et keik, kes nende nimme agga kuulwad, neid kartwad*, I Kuning. 14: 8 *ja sedda agga teggi* (= ja ainult seda tegi), Luuk 5: 21 *kui agga* (= vaid) *Jummal üksi* jne.

Wied. Wb-is esineb kõnealune partikkel kujul *aga* (*agas, agast*) ‘*aber, sondern*’, vrd. ka Wiedemann EGr. 574 (§ 174) “*Aga,*

alt auch *agas*, *agast* (aber)” ja samas teos. 539 (§ 171). E. rahva-keeles praega üldine ilma *s*-ita *agà*, *aka*, *ägà*, vrd. näit. Toomse Ida-Vaivara murdest 42, 49, 53 *aka* ‘mais’, EK 1926 32 Kuusalu, 1926 34 Iisaku (*nägi*, *agà eī*), 1929 115 Lügänuše, 1928 108 Tõstamaa, 1928 104 Järva-Madise *agà*, 1928 55 Viru-Nigula *akà*, 1937 53 Märjamaa *agà kas tā oli üks*, 54 *agà*, 1927 219 Kihelkonna *kas sägà* (= kas aga), 221 *ägà*. Sellele partiklile on õige seletuse andnud Ariste Acta et Commentationes Univers. Tartuensis B XLIX 4–5, lähtudes Mülleri arhailistest *aikas* ja *aiks* kujudest ja pidades teda sõna *aeg* p-sufiksiliseks kujuks, niisiis rekonstrueerides p-sufiksilise illatiivi *aikahensa* (õieti **aikahensak*, J. Mg.). Vana kirjakeele kujudest *agkas*, *aggas* vt. ka Weske SbGEG 1881 182. Mülleri kuju *aiks* (mida Ariste l. c. peab ilmsesti eri variandiks) tuleb lugeda puhtortograafiliseks teisendiks, kuna Mülleril *-as* lõpu asemel tihti ka muidu esineb ortograafiline lühend *-s* (näit. *taiws* = *taiwas* jne. vt. M lk. XIII, W. Reiman). Lääne-eestist tuntud *ä*-lised kujud (Vigaeuse *ägges* resp. *äggäss*, Kihelk. *ägà*) võivad ehk oma l. silbi vokalismiga ka viidata algsele *ai*-diftoongile (*a* > *ä* palataalistumine kunagise järgnenud *i* mõjul?). Temporaalse adverbi konjunktsiooniks muutumise puhul vrd. näit. rootsi *emellertid*, mida samuti kui e. *aga* (< *aigas*) konjunktsioonina võidakse tarvitada (“för att beteckna ett medgivande l. en reservation l. motsats o. d.”, Sv. Akad. Ordbok VII veerg 508) ja (mag. J. Aaviku suulise teate järele) prantsuse *cependant*. Sama laadi tähendusareng on ka eL konjunktsioones Wied. Wb. *enne*, *ennegi* ‘nur allein, eben’ ja *enge* ‘sondern’ (< *enne|ge*, *-gi*), mis on ju identne temporaalse adverbiga *enne* ‘vorher, eher, vielmehr’.

M. Weske on SbGEG 1881 182 koguni eLõ partiklit *aa* (tema järele setus ka larüngaalklusiiliga: *aa*’) ühendanud partikliga *aga*, kuid see (vrd. Wied. Wb. *a* ‘aber’) on kindlasti vene (< *a*) laen.

Mainitagu lõpuks, et Lääne-Ingeri rahvalaulude tõenduse järgi eesti *aga* on milgi määral tuntud laenuna ingeri sm. murdeiski, vrd. SKVR III (nr. 4634: 9, Lavansaari) *Akkunat aka hongista* (= aknad aga mändidest). Tsiteeritud kohas alamärk. l. on *aka hongista* seletatud ‘aikamoisista hongista’, ilmsesti ekslikult. Sõnast *aeg* (*aika*) moodustatud eritähenduslikest lmsm. partikleist mainitagu siin üldvepsaline instruktiiv *aigoi(n)*, *aigõn* jne. ‘ehkä’, ‘vahest’,

näit. Kettunen Näytteitä etelävepsästä I 34, 96 jne. *aigōñ* 'ehkä', Tunkelo tsit. teos 398 keskvepsa (Noidal) *aigoi* 'ehkä' ja keskvepsa kirjakeelest *aigoin* 'авось, может быть', 'ehkä, kenties', Kettunen–Siro SUST LXX 51 *hätken aigoin* 'Kauan ehkä', 117 *eigoin*, 'Ehkä', Kettunen SUST LXXXVI 178 *aigoi* 'ehkä', 262 *ozād'ab aigōñ* 'sattuu ehkä', 397, 518 *aigōñ* 'ehkä' jne.

Vrd. ka 14. *ilma-aigas* ja 29. *paraigas* jm.

3. *aigus*?

aigus: Cat C *sihn aickus / ninck sehl iggawest* 'hie Zeitlich / vnd dort ewiglich', KCat B iiij *sihn aickus / ninck sehl iggawest*, Ls 102 *sihn aigus ninck sehl igkawest* 'hie Zeitlich / und dort Ewiglich'

See arhailine väljend, mille esinemise kohta on teateid ainult Stahlilt, võiks teoreetiliselt olla p-sufiksiline mitm. illatiiv, algselt niisiis **aikoihensak*, vrd. sm. *aikoihinsa*.

Kuid teiselt poolt siin võib tegu olla lihtsalt eLä tugevaastmelise mitmuse inessiiviga (< **aikoisa*), nagu see näit. ilmselt esineb Horn 91 *pühhade* 1. *pühhi aegus* / im Fest, ibid. *Ö aegus* / bey nächtllicher Weile, Päwa *ajal* 1. *aegus* / bey Tage. Rossihniusel Ross 114 ja 201 näit. mitmuse partitiiviga tuntud liitpartiklid *Senniaicko* (= seni ajani) ja *enneaiko ö ajal* (= enneaegu öö ajal).

4. *ajaldes*.

ajaldes: Anw 84 *aialdes* 'zeitlich', Wied. Wb. *ajalasa*, hl. *ajaldasa* (*ajaldase, ajaldes*) 'zeitig, zu rechter Zeit; zu Zeiten, dann und wann'. Krohn 156 (§ 118) peab adv. "*ajaldaza* 1. *ajaldes* = aikaiseen ajallansa" 3. isiku p-sufiksiga varustatuks, samuti Wiedemann EGr. 301 (§ 105, *ajaldes* ~ *ajaldasa* ~ *ajaldase*).

Siin on meil tegu ilmse p-sufiksilise ablatiiviga, nagu juba vanemad grammatikakirjutajadki on õieti aimanud, niisiis <**aiyal-tansak*, vrd. sm. *ajaltansa*. Ka Mark 57 on selle adv. ilmse eL vaste *aolta, aolde* 'zu Zeiten, dann und wann' ~ sm. *ajaltaan* arvanud p-

sufiksijuhtumite hulka. Variant *aolde* võib pigemini siiski olla p-sufiksitu (< **ajoilten*), vrd. *te*-partikleid (*wimate* jm.) ptk. 60, ka 65.

5. *alles*, *alale* jm.

a) *alles*: KKR 251 *kumbe weel paljo alles on tännini* (= ... on alles, elab veel tänini), Horn 88 *alles üllewel* / noch auff, KUps 164 *meie alles olleme*, EKVM 267 (1697) *nii kaua kui rahwas alles laewa peal on*, ..., Anw 85 *alles 'annoch'*, P Kohtum. VIII: 20 *et ta alles pois olli*, I Saam. XVII: 23 *Ja kui ta alles nendega räkis*, II Saam. XII: 18 *Ennä kui se laps alles ellus olli, siis ...*, Taav. Laul. CIV: 33 *kites laulda, kunni ma alles ollen*, I Moos. XLIII: 27 *ons ta alles ellus?*, XLIII: 28 *ta ellab alles*, Hagai II: 19 *Kas alles semet olli aitas?*, Jerem. XXXVIII: 28 *Ja Jeremia jäi ...; ja olli seäl alles, kui Jerusaleem ärrawoeti*, Ester IV: 13 *Kui ta alles räkis*, I Kuning. III: 3 *agga ta ohwerdas alles ja suitsetas ...*, IV Moos. XIX: 13 *temma rojus on alles ta peäl*, Wied. Wb. *alles* (*alle*, *ales*) 'noch, noch immer, erst', *nūd* *aga alles* 'erst jetzt', *a. olema* 'vorhanden sein, am Leben sein', *a. hoidma* 'aufbewahren';

alal(e) (= *alles*): EKVM 108 J. Gutsclaffi piiblitõlge (I Moos. 27: 36) *allal piddanut* (= alles hoidnud), WT Mt. IX: 27 *jähwä möllemba allale* (= ... alles, ~ Mt. XI: 29 *olless ... allalde jähnu*), Paul. Heebr. IV: 9 *om Hengüst allale*, Paul. I Korint. XV: 6 *allale omma* (= alles on), TMKLR 88 *Las jäda ... allale*, PalvuseR *allale jääp*.

Wied. Wb-is *alles*, *alle*, *ales* 'noch, noch immer, erst', (vt. juba eespool), rahvakeelenäiteid: EK 1937 53 Märjamaa *sīs oli allēs ... e:lū.æg*, 1937 252 Koeru *pàerga allèz*, Acta et Commentationes Univ. Tartuensis XLVII, 217 Hiiumaa *jähid allèz* 'jäid alles', EKirj 1921 181 G. Wilberg Kolga rannas "*Alles-järel*, näit.: *asi on järel*; – vast, praegu, näit.: *nüüd alles on elu ...*" Liivis sellel eesti partiklil on, tõsi küll erineva tähendusega, vaste, Kettuse LWb. *āĎz āĭz* (Kr.) 'immer', Salatsi liivis Sjögren–Wiedemanni Livisch-deutsche und deutsch-liv. Wb. *järele ales* 'immer, jederzeit'. Kettusel op.cit. *se kuī'sār um āĭz y'e'ddān pōtātāgāks* 'der kutscher hat fortwährend mit der Peitsche geschlagen (gezogen)',

mida kõike K. on võrrelnud e. adverbidega *alatasi*, *alati*, *alasi*, sm. *alati*. Mis käsiteldava e. adverbilise seletusse puutub, siis Ahrens 150 seletab “*alles* noch immer vom F. *altee* ‘immer’”, ja viimase järele ilmselt ka Wiedemann EGr. 540 (§ 171) ütleb: “*Alles*, *ales*, *alle* (erst, nur, noch, noch immer), vgl. finn. *altee*, *alati*”. Genetz 164 seletab eesti *alles*, *ales* (sulgudes tuues ka *alle*) ja lv. *ales* ‘immer, altee, alati’ s-lõpulise latiivina. Meil on aga siin ilmselt tegu eP p-sufiksilise adessiivi resp. allatiiviga, s. o. *alles* < **alallansak* resp. *alallensak*. eL *alale* (WT jm.) seevastu on ilmselt p-sufiksita allatiiv, ja see on vormildasa kulumata ning tähenduse poolest piiratum (‘vorhanden, übrig, aufbewahrt’, mitte kunagi ‘noch, noch immer, erst’). Ms. ka setus on *alàle*, *alàne* ‘alles, järgi’ üldiselt larüngaalklusiilitu, niisiis p-sufiksita, vrd. 55. Selles eL tähenduses ja p-sufiksita kujus on ka eP-s *alles* kõrval tuntud *alale*, *alal*, *alali* (see < -*llensak*?), vrd. Wied. Wb. *alale* *jāma*, *a. jātma* ‘übrig bleiben, übrig lassen’, *alal* (*alali*) *olema* ‘übrig, noch vorhanden sein’, *alale* *hoidma* ‘aufbehalten, aufbewahren’. See viimane tähendus ongi esialgsem ja lähedasem ka vastava sm. adv. omale, vrd. Lnr. (s.v. *ala*) *olla alallansa* ‘hållas på sitt ställe, vara stilla’, *seisoa, istua alallansa* ‘stå, sitta på sin plats, orörlig’, *seisahtaa alallensa* ‘stanna på sin plats, bli stillastående’, Genetz 26 pluraalne allatiiv/adv. sm. *aloillensa*, *aloilleen*. Vrd. seevastu aun. Genetz Suomi II j. 17. osa 36 p-sufiksiline sama *ala*-tüve kääne *alalleh* ‘alallaan, alalleen, alati’, mille tähendus ‘alati’ on sama kui lv. sõnal *ālāz* jne.

Rahvakeelest on ka teateid *alali* esinemisest tähenduses ‘alati’: EK 1929 115 Lügänuuse *alali lahti*.

6. *eales*, *eale* jm.

a) *eales*: M 27 *eb kuywa eales erra*, 30 *kuy tæma eales tachtis*, 59 *me hend eales likutab*, 87 *eb eales ennamb*, 93 *kudt eales*, 109 *eb ... toesti mittekit eales*, 111 *Olka mea Laull taema eales tahab*, 137 *Se Surm olka ny hirmus kudt taema eales tahab*, 142 *taema eb waessy eales erra, muito ...*, 147 *se eicke Vsck eb lasse meidt eales hebbeda sisse tulla, muito ...*, 272 *Sündika meile, ... mea willetzus eales tahab*, 341 *kuy kawwalat, ... naemat ks*

eales woywat olla, 300 *kuy taema eales tachtis* jne., Anf 28 niemahls / *eales* / *ellades*, Ross 40 *eales* 'jemahls', 80 *iss tulle eales* (= ei tulnud ealeski, ialgi), 95 *Sell armul ei olle eales mitte üt tucka* (= armul pole ealeski lõppu, otsa), 184 *Eales ei pea sinna ... mösckma*, Anh 226 *Et meije eales se ey errä unnastame* (= et me seda ealeski ei unusta), 234 *eäles ei erräunnesta*, Ges 77 *se ep sahp mitte eales hebbedax* 'der wird nimmer zu schanden', Cat E *eales jemahls*', HB IV = 4 140 *eales* 'jemals', 150 *Ninck nemat ewat sahwat eales hucka minnema* 'vn sie werden nimmermehr vmbkommen', ibid. *ep olle weel eales üchtekit / kudt ...* 'noch keine / deñ ...', Ls 74 *ep ... eales* 'nimmermehr', 80 *ep sahp eales ... sahma* 'wird nimmer mehr ... kriegen', 300 *kes on eales hebbedax sahnut* 'wer ist jemahls zu Schanden worden; Ls IV 48 *minna ep ollen teid weel eales tundnut*, LsS 553 *temma ep tahap meid eales perrale jetma* 'er wolle vns nimmermehr verlassen', 590 *kudt eales üx Röhwel* 'als jemahls ein Mörder', 609 *ep weiwat eales* 'können nimmermehr', , 621 *ep olle eales Jumjala nehnut* 'hat GOTT jemahls gesehen', 703 *ep ... weel eales* 'noch nie', GutsI *eales* unquam, ibid. *nimmer ei eales*, EKVM 118 J. GutsIaffi piiblitölge *peljema eales*, PredIV 27 *eales ellama*, PredVIII 62 *eales*, PredX 75 *eb olle eales ...*, KCat C v *ep olle eales ... erranis toitap*, NGes 91 *Ninck lasse eales Mind Ahnussel hend anda* (= ja ära lase mind ealeski anduda ahnusele), GEv B ij *ep tulli eales* (= ei tulnud ealeski), J *weel eales*, Geb 8 *nühdt ninck eales teps*, 17, 36 *eales*, 94 *Ep löppep eales*, Gös 46 *eal / eales / ... nimmer*, 44 *Eal / eales / ... niemahls / nimmer*, 310 *niemahls / (nunquam) ellades / eales*, GebB 9 *ninck neist sammast nühd nink eales teps mellestan* (= ... nüüd ning mitte ealeski ei ...), 16 *Pattut ep peawat eales teps mellestut sahma*, 16 *et meye woixime ... eales erraunustada* (= et meie ei vöiks ealeski unustada), 81 *Ep löppep eales*, SündA 0 3/4 *üxki eales pantut olli* (= kedagi eales polnud pandud), LühP 9, 19 *eales teps* (= ei kunagi mitte), 19 *eth meye woixime ... eales erraunustada*, EvEp K 6/12 *eth ep temma eales piddi Lapse Ilmal tohma*, Tr 406 *ep maxwat eales*, 81 *lasse eales* (= ära lase kunagi);

b) *ealas*: M 309 *eb loppe ninck eb kuiwa ealas erra* (allikas);

c) *ealis*: EKVM 22 Turu käsikiri *eb ole kekit ealis ... wihannut, erranis ...*, LühP 97 *Ep löppep ealis*;

d) *eal*, *eäle*: WT Mt. VIII: 19 *kohe sinna eale läht*, X: 14 *kä eäle teid ei sah wastawõtma*, XXIII: 16 *Kä eale wannub ... middä-ke, kun eale Reipe om* (= kus iganes on raiped), Luuk. X: 5 *eäle*, Paul. Vilipp. II: 23 *eäle*, TMKLR 16 *ei jättä eäle*, PalvuseR 12 (1691) *kun nemmä eäle omma*, LO 11 *Mes teije eäle ... sade pallema*, 23 *mes eäle teep*, 30 *eäle*, LO II C5 *ei olle eäle ... wihkanu*, VL (1685) 14 *ei jätta eale*, 94 *eale erra es unnetas*, 219 *eale*, VP 310 *eäle*, MKLR 20, 32, 56 *eale*, 59 *Mis meile sünnib eale*, Horn 90 *ei eale ... nimmer* (~ ei ellades), EKVM 278 (1700) *eLõ et nēma eale ... ei mötle*, 282 *ibid. mes meije eale sahme pallema*;

e) *eal*, *iaal*, *eäl*: NGes 160 *Eth eal sünd en unnusta*, Geb 54 *ealkit* (= mitte iialgi), 79 *eal* (= iialgi), 101 *Sahp eal halja Oxa pehl* (= ei saa iialgi ...), PalveR 112 *kus nemmad eal ommad*, KKR 13 *ei tulnud eal ärra*, LühP 85 *Sult eal sahda lahhotut* (= sinust mitte kunagi saada lahutatud), Tr 105 *Lasse mind eal kaota Sind* (= ära lase mind kunagi ...), 147 *Eth eal Sind en unnusta jne.*, KUps 86 *eal ennamb ei surre*, 192 *eal ei pea errakustma*, LO 11 *mes teije eäl tede*, Horn 90 *ei eal ... nimmer, kui eal / wann nur immer*, EKVM 258 (1697) *eLõ kes eäl tahhab*, 308 *Käsu Hans ess olle mitt` Mo al nätta eal tääl*, P I Moos. VII: 4 *mis ial on ollemas*, XXVIII: 22 *mis sa mulle ial annad*, II Moos. XII: 20 *Mis ial hapnend, sedda ...*, Jesaja XLV: 17 *ei ial ei ellades*, Taan IV: 23 *kellele ta ial tahhab*, Mt. XX: 26 *waid kes ial tahhab ... sureks sada, se ...*

Wied. Wb. esitab sama adverb: *ial*, *iales*, *ialiste*, *iäle* (eLõ) (*eal*, *eale*, *eales*) 'je, jemals, irgend'. Ahrens 111 (§ 153) juba on kõnealuse adverbil lõpposa *s-i* seletanud *p-sufiksiliseks*: "*ial* jemals ... Hornung *eal*, *iales* jemals, verkürzt aus *ialasa* d.i. *ial* mit dem Pronominal-Suffix *sa* (§ 102): zu seiner Lebenszeit". Tema järele ilmselt ka Krohn 156 (*meelelaza* = *mielellänsä* jm. *p-sufiksilisi adessiivkujusid käsitelles*): "Joskus harvoin nähdään lyhennetty suffixi. Esim. *Iales* = ikänsä". Wiedemann EGr. 301 (§ 105) on samuti omaks võtnud Ahrensi seisukoha: "*lasa* ist ursprünglich ein Adessiv mit dem Possessivsuffix, finn. *-lansa*, und wird auch in *-les* verkürzt, ... *iales eales* (je, irgend, iga)". Samal seisukohal asub ka Weske SbGEG 1881 179. Saarestel EK 1927 177 leidub mõningaid teateid vanast e. kirjakeelest ja rahvakeelest:

Kose, Koeru *i'ales*, Põltsamaa, Tarvastu *eales(ki)*. P-sufiksiline adessiiv *ea|les*, *-las*, *-lis* allatiiv seekord e-s kaheldamatu, vrd. sm. *iällänsä*, Lnr. *vanhalla*, *nuorella ijällänsä* 'i sina gamla, unga dagar'. Selle kõrval aga on eestis tarvitatud, nagu ainestikust ülemal näeme, ka p-sufiksita adessiivi *eal*, *ial*, *eäl*, *iial*, ja samasugust allatiivi *eale*, *eäle*, eL-s vähemalt on (WT jm.) allatiiv kindlasti olnud p-sufiksita, kuid eP-s (MKLR, Horn jt.) on see osalt võinud kuluda p-sufiksilisestki (*-les* > *-le*, vt. alamal 63), osalt aga seletuda laenu-na eLõ kirjakeelest.

ehaldes vt. 11. *ihaldes*.

eranis vt. 44. *ära|nes*, *-nis* jm., 18. *ise-*, *isiäranis* jm.

eriti vt. 45. *äriti*.

esieraldes vt. 16. *iseäraldes*.

7. *hingelis* vt. *ihulis*.

8. *hoobilis*.

hoobilis (? *hoopilis*): Ev 160 *ninck lexit keick hopilis wegkisi temma pehle* 'vnd stürmeten einmütiglich zu ihm ein', GĖv M v *lexit keick hopilis wegkisi temma pehle*, EvEp J 6/12 *lexit keik hopilis wegkist tema pähle*.

Siin meil on tegu ammu ununenud arhaismiga (puudub Wied. Wb-is), mis on p-sufiksilisi adessive (resp. allatiive), nimelt < **hōppillansak* (resp. < **hōppillensak*), vrd. substantiivi *hoop* kohe järgnevas adverbis *hoopis*. Selle p-sufiksilise adv-i tekkimine saab meile hästi mõistetavaks, kui tuletame meelde temaga sünonüümse p-sufiksita adessiivi esinemist konstruktsioonis *ühel hoobil*, mis on hästi tuttav ka vanas e. kirjakeeles (vr. ka *ühe hoobiga*), hiljemalt juba Stahlist pääle: Cat Cii *öhel Hopil* 'in der Summa', KCat Bv *Meije pallume ... öhel hopil* (= üheskoos ?), Gös 51 *öhhel hohpil* / zusammen, WCat B 2/1 *kud öhel hopil / eth ...*, KKR 107 LÖp 29 *ühhel hobil*, Anw 95 *ühhel hobil*, *ühhe hobiga* 'auf einmal', 366–7 *teeb kaks küllimitto ühhe hobiga* 'macht zwey Külmet auf ein mahl', 397 *teisel hobil* 'ein andermal' (vrd. Anw 95 *hoop* 'der

Schlag', 168 *ma pannen ühhe hobi so rindo* 'ich schlage dich vor die Brust', 406 *ma raiusin sesugguse hobi temmale* 'ich hieb in ihm hinein'), Horn 100 *ühhel hobil* auff einmahl, P I Makab. XI: 47 *ja aiasid neid keik ühhe hobiga liñnas laiale*, Jesaja X: 42 *sai Josua kätte ühhel hobil* (= korraga?).

9. *hoopis*.

hoopis: GösA 105 *neelab tedda pessa kaas ... hoopis erra*, MKLRaam 74 *Jhho / Hinge / hoopis hukkad*, Horn 100 *hoopis /* zugleich / zusammen, Anw 95 *hoopis* 'zusammen, gesamt', P I Moos VI: 13 *ma tahhan neid Maga hoopis ärrarikkuda* (= ... koos maa-ga ...), I Makab. XI: 47 *ja need tullid keik hoopis ... kokko*, II Makab. IX: 15 *lastega hoopis wäljaheitä* (= koos lastega ...), Joh. ev. XI: 53 *piddasid nemad ... keik hoopis nou, et ...* (= ... kõik koos nõu, et ...), I Saam. XV: 6 *et ma teie peäle hoopis nendega otsa ei te* (= ... koos nendega ...), II Saam. XVII: 10 *sullab hoopis ärra* (= sulab hoopis, koguni ära?), II Moos 17: 14 *ma tahhan ... hoopis ärrakautada*, III Moos. VIII: 30 *rasva rinnaga hoopis* (= koos, tük-kis), VI: 16 *peab hoopis sama ärrapölletud*, Hiob XXX: 22 *ja sullatad mind hoopis ärra*, III: 18 *on hoopis seäl rahhul*, Miika I: 2 *Kuulge rahwas keik hoopis*, Ester VI: 16 *Agga keik se lin ehk hoopis se riik*, I Makab. XI: 47 *ja need tullid keik hoopis ... kokko*, jne.

Sama adv. Wied. Wb-is *hōpis* (*ūpis*, *hūpis*) 'ganz und gar', *hōpis sürem* 'viel grösser' ja rahvakeelest tuntud põhja-eestilisena, kuna laenuna levinud ka lõuna poole, nagu näit. Tarvastus EK 1925 82 *ōppis* jne. Ahrensil 110 (§ 152) on talle antud laenuseletus: "*hoopis* ganz und gar, vom Plattdeutschen *hopwise* 'haufenweise'. Auch in *hoopkaupa* (§ 150) heisst *hoop* nicht Schlag, sondern Haufen". Sama seletust mainib ka Wiedemann EGr. 541 (' 171): "*Hōpis* (ganz und gar)..., nach Ahrens von dem plattdeutschen "*hopwise*", vgl. auch *hōp*". Ka Wied. Wb-is on sõna II *hōp* (genit. *hōbi*) 'Gesamtheit, Ganzes, Ungeordnetes' varustatud sulgudes etümoloogilise märkusega "von "Haufen"?". Säär on e. sõna *hōp* esitatud kahe eri artikli all, nimelt I *hōp* 1) Schlag, Streich, Hieb' resp. 'Mal' ja äsja mainitud II *hōp*. I *hōp* all esinevad näited *hōbilt*

‘zugleich’, *teine hõp*, *teisel hõbil* ‘ein anderes Mal’, *sell hõbil* ‘damals, das Mal’ ja II *hõp*-sõna all *hõp-kaupa* ‘haufenweise, im Ganzen, in Bausch und Bogen’, *ühel hõbil* ‘überhaupt, in Summa’, *hõbil*, *hõbilt* ‘zugleich, zusammen, mit gesammter Hand’ jm. See *hõp* sõna kaheks homonüümiks jagamine ei paista olevat põhjendatud, sest tähendus ‘Gesamtheit, Ganzes’ pole temal faktidega toetatud, vaid on ilmselt adverbidest tuletatud ja Ahrensi antud laenuseletusest alguse saanud. Alamsaksa *hõpwise* kulumine kujuk *hõpis* eestis pole usutav, kuna ka *wise* on laenatud eestisse (> *viis*) ja on kas kulumatult püsinud adverbides (*sedä viisi* jne.) või kui on kulunud, siis teisiti (vrd. *sedasi* rahvakeeles). Tõsi küll, sõnal *hõp* puuduvad vasted lmsm. keelis (pääle liivi, kust Kettunen LWb esitab *uoi/p̃*, pl. *-pp̃d* ... ‘regenschauer’, Luuz *ikš šur pi’mdā u. tulūb* ‘eine grosse schwarze regenwolke kommt herauf’ jne., mille tähenduslik suhe eesti sõnaga pole päris selge) ja tema päritolu on esialgu tume. Pole siiski vist küll oldud liiga julge, kui pidada adv. *hõpis* (*hüpis* murd.) sõna *hõp* p-sufiksiliseks illatiiviks, niisiis < **hõppi-hinsak* (kui mitte p-sufiksiliseks osastavaks, < **hõppiðansak*?) eriti kuna ka eelmises adv-is *hoobilis* (*hoopilis*) on tõenäoliselt peidul p-sufiksi jäänus. Nii *hoobilis*, *ühel hoobil* (*hoobilt*) kui ka *hoopis* võivad kõik olla lähtunud sõna *hoop* algsest tähendusest ‘löökk, hoop’, millest edasi arenes tähendus ‘kord’ niisamuti nagu leedu *kařtas* ‘gång, Mal’ sõnas (> eesti *kord*, sm. *kerta* jne., vt. Kalima Itämerensuomalaisten kielten balltilaiset lainasanat 116) on algseks tähenduseks olnud ‘kord, Mal’ ja nagu tähendusareng on ilmselt käinud ka vn. sõnas *раз* ‘kord’ (vrd. *Поразить* ‘lööa jne.’). Et tähendusest ‘kord’ võib adverbides areneda ka ‘kaasas, (ühes)koos’, mis on e. *hoobilis* ja *hoopis* partikleile vanas kirjakeeles omased, selle kohta on läänemeresm. postpositsioonid sm. *kera*, veps. *kerdā* ‘kaasa(s)’ hääks paralleeliks, kuna need on ühenduses sõnaperega *kerta* (*kord*), vt. Kalima tsit. t. 116–117. Viimaks ka eesti praegune tähendus ‘koguni, täiesti’ adverbil *hoopis* võib ilmselt seletuda ‘korda’ tähendavast sõnast *hoop*, nagu sm. *kerta* sõnast arenenud vastavad partiklid näitavad: *kerta* ~ *kerrassaan*, *kerrassansa* ‘pā en gång, med ens, i ett drag l. tag, med ett slag; i grund, grundligen’, *kerrassansa kaikesta* ‘i ett för allt’.

Liivis on Kettuneni LWb. järele *īppi|z*, -ž 'besonders; abgesondert' partiklil osalt sama tähendus mis praegu e. adverbil *hoopis*, vrd. näites *dūoñig m^uoizā um īppiš šūr* 'das gut Dondangen ist besonders gross' (vrd. e. *hoopis suur*). K. main. teoses peab seda läti laenuks (< lt. *īpaši*), ja seda ta ongi tõenäoliselt tähendades 'abgesondert' (vrd. lausenäidet *pū kazāb ī* 'der baum wächst abgesondert, allein'). Ent tähenduses 'eriti, iseäranis' tuleb liivi *īppiz* (pandagu tähele ka alternatiivset -iz pro -iz!) küllap vist selektada nii et eestist liivisse laenatud **ūoṗpiz* ja lätilaenuline *īppiž* on kontamineerunud ja andnud kuju **īppiz* mainitud tähenduses.

10. *iganes, iganis jm.*

a) *iganes, igānes*: EKVM 355 Wanradt-Koell *eb pidda ygkenes wöyma ...*, Anf 28 *jemahls / igkanes*, Ross 174 *iggenes ... küssis*, Anh 233 *iggānes tennämä*, Form 259 *iggenes tahat*, Form II 271 *Sündkü sinnole nüdt mea iggenes tahab*, Cat G iij *ni paljo / kud sinna iggenes arrendat / ninck woit* 'so viel du immer vermagst vnd kanst', HB IV: 4 278 *mea nemmat igkanes palluwat* 'Warumb es ist / das sie bitten', Ls 14 *sündkut teile / mea igkanes tahap* 'es wiederfahre euch / was da wolle', 26 *mil ajal temma igkanes tullep* 'wann er immer kommet', 63 *kui pean minna igkanes sünd tennama!* 'wie sol ich immer dancken dir!', 114 *kumbat igkanes* 'die ... immer', 235 *kus temma igkanes woip* 'so er immer kan', 440 *mea meile igkanes woip puhdma* 'wz vns auch mag fehlē', Ls IV 49 *mea meije igkanes on*, LsS 558 *kui pean minna igkanes sünd tennama?* 'wie sol ich jmmer danckbar seyn?', 559 *mea igkanes ... on* 'was ... jmer ist', 575 *mea Jummal igkanes tahap* 'wie Gott wolle', 605 *mis se igkanes on / mea ...* 'warumb es ist / dass ...', 640 *mea meije igkanes tehme* 'was wir thun', NGeS 8 *Kui iggenes woit*, 17 *Me meile igg'nes sünnixe*, 95 *mea igg'nes*, 223 *iggenes*, PredB 51 *kui temma igkanes tahap*, Gös 44 *iggenes jemahls / immer*, 6 *Keick mea iggnes Jummal loy*, Tr 9 *Kui iggenes woit*, 18 *Me meile iggenes sünnixe*, 84 *Keik mea iggenes Jummal loi*, 202 *Me lohnut ollet iggenes jne.*, KUps 29 *ni paljo kui iggenes*, Anw 98

iggenes 'wo nur irgend', P II Saam. III: 25 *ja moistaks, mis sa iggenes teed*;

b) *iganis*: HB IV: 4 139 *olcko temma ni suhr ... / kudt temma igkanis tahap* 'es sey gleich so gross ... / als es immer wil', 237 *Sündko sünnul nüdt / mea igkanis tahat* 'Es widerfahre dir nun / was da immer wil', 294 *olcko temma ni halw / kudt temma igkanis tahap* 'sie sey so gering / als sie immer wil', Ls 114 *ni paljo kudt igkanis* 'so viel immer', 267 *sünnul sündko / mea igkanis tahap ninck woip* 'es geschehe dir / was immer wil vnd kan', EK 1936 42 (1640, Karksi) *mea Jkkaniss woib*

c) *igane*: WT R. Heebr VIII: 13 *mes wannass lät nink iggäne om / se ...*, KUps 181 *olko / kes iggane on / ke ...*

Wied. Wb-is see adverb esineb kujul *iganes* 'irgend'. Krohn 157 (§ 118) juba peab teda p-sufiksileseks essiiviks, esitades tema "*iganes* = *ikänänsä*", niisiis koos soome vastega. Samuti Wiedemann EGr. 296 (§ 103): "Statt *-na* spricht man auch wohl *nasa* (*nesa*) = finn. *-nansa* (d.h. *-na* mit Possessivsuffix), und unbedenklich eine Verkürzung davon kann sein also *-nes* (*nis*) in ... *iganes* (irgend ein Mal, *iga*)...", niisama M. Weske SbGEG 1881 178 ja muidugi ka Mark 57: "*iganis, iganes* 'irgend', fi. *ikänänsä*: *ei ikänänsä* 'nimmer, niemals'. Vrd. ka liivist viimati Postil SUST LXXXV 254 *igàniz, igànâz* 'immer, nur' ja Genetz 24, 51 sm. *ikänänsä* 'koskaan', 11 *ei ikänä(nsä)* resp. (pluur.) *ikinä(nsä)*. Märgitagu ka paar juhuslikumat teadet rahvakeeles: EK 1927 221 Kihelkonna *miš iganes oli*, Kettunen SUST XXXIII 41 Kodaverest (*mešs*) *igänes* (< **ikänensä*) ~ *tahettes* 'was auch immer' (niisiis ka Kettunenil p-sufiksi rudimentidiks käsitatud).

11. *ihaldes* (*ehaldes*).

?*ihaldes* (*ehaldes*) 'meeleldi': HB IV: 4 264 *kui ehaldes tahaxin minna ... olla* 'Wie gern wolt ich ... sein'.

Muudelt autoritelt päälle Stahli ja rahvakeelest puuduvad selle adv. kohta teated. Ta võib seletuda p-sufiksilese ablatiivina algkujust < **ihaltansak* (kusjuures *ih* > *eh* eLä murdele omaselt), vrd. Wied. Wb. *iha*, genit. *iha* (Gösekeni järele) 'Verlangen', *lehm on*

ihal 'die Kuh rindert, // ist brünstig'. Ent kõnesolevat juhtumit säälvahest tõlgitseda ka murdelise verbivormina *ehaldes* = *ihaldades*, vrd. Wied. Wb. *ihaldama* 'begehren, trachten, Verlangen haben'. Esimese seletusvariandi kasuks kõneleb siiski Wied. Wb. adjektiiv *ihaldane*, genit. *ihaldase* 'begierig', sest seda tüüpi adjektiivid näikse tekkinud olevat p-sufiksiliste partiklite põhjalt, vt. allpool ptk. 56.

12. *ihulis*.

ihulis 'ihu poolest, ihuldasa': HB LV-4 283 *iholis ninck hingelis igkawest pihnatut saht* 'an Leib vnd Seel ewig gequelet werdest', Ls 281 *iholis ninck hingelis mitte hehdt teep* 'an Leib vnd Seel nicht gutes thuet', LsL 570 *kumb meid Jholis Hingelis porgko tulle sisse luckap* 'der vns vmb Leib und Seele bringet', 652 *kumba sees meije Jholis ninck Hingelis ... jahutut / ninck töitetut sahme* 'darinnen wir an Leib vnd Seele ... erquicket / vnd gesättiget werden', 716 *önnista ninck toita münd / ... / ... / Jholis ninck Hingelis* 'gesegne vnd ernehre mich / ... / ... / an Leib vnd an der Seelen', Gös 376 an Leib und Seel / *Jhholis ninck hingelis*, GösA 105 *Jhholis ninck Hingelis* sama tõlkega.

Wied. Wb. esitab need adverbid kujudes *ihulis ja hingelis* 'an Leib und Seele' (Gös järele) ja lisaks veel teisendid *ihulisi (ihulis)* = *ihulaste* 'leiblich'. Wiedemanni EGr-s 292 (§ 102) peetakse neid mõlemaid, nii "*ihulis* (leiblich, *ihuline*)" kui ka "*hingelis* (geistig, *hingeline*)" sulgudes antud *line*-lõpuliste adjektiivide instruktiivkujudeks (ilmselt *-lisi* > *-lis* lühenemist oletades). Õieti on kõnealused partiklid seevastu seletanud M. Weske SbGEG 1881 174, pidades neid 3-nda isiku p-sufiksiga kujundatuiks, samuti (M. W. kirjutisest mööda minnes) ka hiljem Saareste EK 1925 122 (tema järele *-s* < *-nsen* või *-nsek*). Eesti arhailiste *ihulis* ja *hingelis* adverbide täpseks vasteks on lmsm. keelis ms. soome *ihollansa* (millel soomes küll on erinev tähendus) ja *hengellänsä*.

13. *ikka(s)*, *ikke* jm.

a) *ikkas* (*igas*): Anf 28 *allezeit* / *ickas* / *igkal ajal*, Anh 207 *laulwat iggas*, Ev 138 *ickas ennamb ninck ennamb* 'je mehr vnd mehr', Ges 22 *sinna ollet ickas walmis awwitada* 'du bist allzeit zur Hülff bereit', 63 *ickas* 'allezeit', 75 *anna meile ickas sünno pöha sanna* 'gib vns allzeit dein heiliges Wort', 186 *ickas* 'allzeit' HB IV-4 231 *münno patt on ickas münno ehs* 'meine Sünde ist jmmer für mir', Ls 35 *ickas* 'allezeit', 39, 375 *ickas sügkawambel* 'im̄er resp. immer tieffer', 49 *olleme ... ickas* 'seyn ... allezeit', 52 *peawat ... ickas ... motlema* 'sollen ... stets ... gedencken', 76 *ickas kihtma* 'stets loben', 240 *et minna sünno jures ickas ollen* 'das ich bey dir allezeit bin', 244 *ümber ickas* 'allezeit', Ls IV 48 *ickas*, LsS 553 *ninck ickas tem̄a wasto panneme* 'vnd jhm allezeit widerstehen', 562 *eth minna ickas sünno jures ellan* 'dass ich stets bey dir leb', 579 *ickas ... ellama* 'allezeit ... schweben', 594 *ickas ninck igkawest* 'jmmer ond ewiglich', 623 *minna sattin ickas sügkawambel sinna sisse* 'ich fiel auch jmmer tieffer drein', 625 *temma tahap meid ickas toitma* 'Er wil vns allezeit ernehren', 647 *ickas* 'allezeit', 662 *mitte ickas* 'nicht jmmer', 668 *ickas ennamb ninck ennamb* 'je lenger je mehr', 695 *Jummal on meid ickas ninck ickas armastanut* '... je vnd je geliebet', EKVM 26 Turu käsikirjas *Ke meill omma abbi igkas annab*, 53 R. Brocmann *ickas*, 88 L. Vigaeus *temma on ickass omma heä semne welja kylwennut*, 139 Markard *ickas ennamb*, 140 R. Brocmann *ickas* (= *ikka*, *alati*), 142 G. Saleman *ninck keštap ickas*, 157 *sama ickas*, GEv D v *ickas ennamb töitlickux sahte*, P iij *kanname ickas ümber se surma ... / ommas ihus*, T iij *igkas* (= *ikka*), H iij *weel ickas*, NGes 9 *ickas toita*, 16 *sünnip igkas*, 19 *iggas* M. Gilaeus *igkas*, 32 *ickas hoidap*, 94 Gilaeus *igkas*, 92 Göseken *ickas*, 303 Göseken *Ke ickas eele keiwat*, 323 Brocmann *Sahp ickas jehma*, 517 Göseken *Se Satan ickas keelda tahp*, Geb 3 *igkas*, 4 *ickas jehda*, 15 *eddespeite ninck ikas*, 38 *ickas*, 54 *Jehn Jesu jures ickas sehl*, 104 *Sihs ickas tee so Amm'ti Töhd*, PredII 9 *ickas*, PredL 36 *ickas ennamb*, 37 *ickas*, PredB 55 *igkas olla ~ igkes ollema*, PredVIII 58 *wel iggas*, 62 *Laskem meye igkas ellama*, *ibid. se wahhip iggas temma pehle*, Gös 198 *für und für / jergkest ninck ickas*, 248 *Jmmer / ickas*, 44 *ickas*

it. aial / ... Allzeit / Allwege, GebB 5 Lass ickas mind jehda so Armus nink Töddes, ibid. olokut meite kah ickas, 15 eddespeite ninck ickas, 16 weel ickas tunnistan, 38 Ma hüan Sind ickas, 93 JCKas rõhmus sünnib mitt / Ickas kurb / ep kölbakit, (= ikka, alati rõhmus [olla] ei sünni mitte ...), VL 214 ikkas ... anda, EKVM 185 (1689) ikkas ... tennan, 192 Verginiuse piiblitõlge ikkas, 193 id. se peap ikkas ... olema, LühP 88 (erandlikult) Nehd ikkas kaizma Armo sehs, EvEp K 5/1 saj iggas weggiwambax (üldine), LühP 4 Lass iggas mind jähda so Armus (üld.), Tr 85 Nink olle iggas walmis, 413 iggas wehl ijne. (üld.), 246 Nühd iggas sihn nink jerggest sähl;

b) *ikka (ikk):* NGes 314 Göseken opp'wat icka, Gös 401 peab temma icka meles, MKLR 87 Sest ollem' ikka julged siin, PalveR 9 ikka, 34 ikka ennamb ja ennamb, 64 et meid ikka leitakse kui ..., Horn 89 ikka / allezeit, KKR 164 Saulus noorskas weel ikka, EKVM 362 (1696) nink ikka kahs ..., 287 (1701) on ikka üxi keinut, ibid. on ikka kissendanut 266 (1697) ikka ... on olnud, KUps 84 ikka nink jergest, 156 et meie ikka ... mõtleme / kuidas ..., EKVM 318 Schultén ikk on hoijant (= ikka on hoidnud [värsis]), 320 J. Örn JKka on se olnud töeda (= täada!), RevE B 5/1 Kummad ikka se pääl ommad, Anw 99 ikka ~ ikke 'allezeit', 390 ikka 'immer', 419 ikka liggimale 'immer näher', P I Moos. XXXI: 1 ja ka ikka meie rahha ärrasõnud, II Moos. IX: 34 teggi ta weel ikka patto, Tobias VII: 4 Kül ikka, XI: 1 ja läks ikka peäle, kunni ..., Hiio VI: 25 kuidas woib ... ikka peäle mind nomida?, Taav. Laul. LXIX: 44 allati, ikka ja iggaweste, II Kuning. XXV: 19 kes ikka kuninga silma ees ollid, Mk. XIV: 7 agga mind ei olle teil mitte ikka (= ... mitte alati), I Paul. Timot. ja nenda täitwad nemmad ommad pattud ikka peäle;

c) *ikkes, igeks (?igäks) igaks:* EKVM 356 Wanradt-Koell ygkex (= ikka), M 26 ickex suhre röymo kaas otab, 31 ke ickex Jumala Palle ... negkewat (= kes ikka, alati ...), 68 pea ickex meles, 151 Taema eb taha mitte ickex wihasta, 321 ninck ellawat ickex Jumala kartusse siddes, 73 seel on Jgkex waino ..., 226 eth igkex üx willetzus ... se Kae packub ninck añab, EKVM 27 Turu käsikiri mind igkax awittab, 25 Se heng ellab igkax Jumala jures;

d) *ikke, EKVM 270 (1697–1700) icke, ja, senni ko ma ellan, Anw (ikka ~) ikke 'allezeit';*

e) *iga*: Tr 282 (erandlikult) *öppetawat igga*, EKVM 320 J. Örn (1709) *Mis meid igga önsaks teeb*;

f) *iges* (?*igäs*), *igas*: Ross 47, 55, 97, 124, 268 *igges* 'allezeit', 58 *et meije ... igges woime tennada* 'vnd ... alzeit loben vnd preisen', Anh 220 *jannuma igges sinnu perrä*, Form II 268 *igges*, PredX 77 *igkes n. igkawest*, GutsI *Jggas semper*, EKVM J. GutsIaffi piiblitölge 115 *iggas* (= *ikka*, *alati*. II Moos. 28: 30), 116 *peab igkas ... ollema*, 129 Olearius *Jgkas prukinut ollemej*, 163 J. A. von Brandt (1673) *igkes lothada*;

g) *ikkes*: Ross 125 *ickes wehl* (= *ikka* veel), PredX 70 *Jckes*, EKVM 162 J. A. von Brandt (1673) *olkut meile ickes walmistut*, 181 Verginiuse piiblitölge *tennäge ikkes kige eest*, WT. Mt. a ij *ikkes ... olliwa*, Mt. XXIV: 11 *Teil om ikkes Waisi teije man* (= teil on *ikka* vaeseid ...), XVIII: 10 *näggewa ikkes*, Luuk. XVIII: 1 *ikkes waja om*, Joh. Ev. XIII: 20 *Minna olla ikkes oppetanu*, Paul Vilipp. I: 20 *ötze kui ikkes / nida kah nühd*, Paul. Room. I: 10 *ikkes omman Palwussen palle / et ...*, Paul. Koloss. I: 3 *ikkes ... Palwust pitten*, VL 28, 117 *ikkes*, 98 *Sa sedda ikkes paimenda* (= *ikka*, *alati* karjata, hoia), TMKLR 8 *jägo nüüd nink ikkes iggawess*, 37 *ikkes mälletä*, 69 *Sinno Sönnä ikkes wötta* (= *ikka*, *alati* sinu sõna kuulda), VP 323 *ikkes ennambest wichka*, 363 *ei olle ikkes lasknu ...*, PalvuseR 5 *peä omma Kät ikkes minno ülle*, 7, 52 *ikkes ennämbeste*, 9 *ikkes jääp*, 69 *Lasse ... minno ikkes sata*, LO 11 *et ikkes waja om Palwust*, ibid. *Meije peäme ikkes ... Jummalat kiitmä*, 12 *tännäge ikkes kige eest*, 46 *ikkes*, 87 *Ja ikkes* (= *jah*, *alati*, *ikka*), LO II D *ikkes*, C *ikkes se pääl tassoge*, EKVM 258 (1697, eL) *otzkem ikkess ...*, 279 (1700) *ikkes* (= *ikka*, *alati*), 283 (1700) *peama* (= *peame!*) *kah ikkes ...*, 306 *Käsu Hans jä ikkes se ...* (kirja lõpus = *jään alati ...*), 308 *sama Ne söwa ikkes Rahha eest*;

h) *igast*: Tr (lk märkimata) *Jeit iggast tassast Mehlest* (= sa jäid *ikka* tasameelseks);

i) *iks*: GutsI *ücks* (= *iks?*) = *Jggas semper*, VL 13, PalvuseR 15 *karraten iks laulada*, VL 25 *Et jähme iks so mannu sähl*, 116 *iks wiggata*, 136 *Jks se pähl JEsu lohdama*, TMKLR 5 *Jks sinno ...*, EKVM 315 *Käsu Hans Olgo se iks teije Hool*;

Wied. Wb-ist leiame käsiteldavale partiklile järgmisi kujusid: *ikka* (*ikas*, *ikes*, *iks*, *ikki*, *ikis*, *ikke*) '1) immer, ...', '2) wohl, gewiss', *ikke* (SW, S, SO, A) = *ikka*, *ikes* (d) = *ikka*, *iks* (d) = *ikes*, *ikka*, *ikas*

van. = *ikka*, *ikki* = *ikka*, i. *peale* 'immer fort', *küll* i. 'ja wohl, gewiss', *tõuse* i. 'steh doch auf'. Ahrens 110 (§ 152) lausub adv. *ikka* puhul: "*ika* 'immer, von' *iga* Lebensalter, also: auf Lebenszeit". Samuti Wiedemann EGr 280 (§ 100), ilma et oletaks p-sufiksiti, ühendab käsitledava adv. tüvega *iga*: "*ikka*, *ikki*, *ikke*, *ikas*, *ikes*, *iks* (d) (immer) von *iga* (Zeit)". Mõningaid andmeid rahvakeelest: Toomse Ida = Vaivara murdest 37, 51 *ikkə* 'toujours', EK 1926 32 Kuusalu *kül sin igè ... oñ*, 33 *oli ka igä ...* (= ... *ikka*), 1922 Mihkli *aogob ikke niikaua kui ...* (= haugub *ikka ...*), 71 *ibid. oo ikke*, 1928 103 Tõstamaa *vīmas ikke*, 1937 53 Märjamaa *sīs ikke*, 54 *ibid. ikke vi meks*, 1929 113 Risti *ikke*, 1928 104 Järva = Madise *ikka*, 1927 219 Kihelkonna *ikka*, 1929 111 Reigi *vīmaks ikka*, 1925 82 Tarvastu *ikki*, 1929 117 Otepää *pesti õks nīsama*, *ibid. tütrigu õks jäätivä enpäle*. Kõnealuse partikli ühtekuulumist tüvega *iga*, nagu äsja nägime, on juba ammugi konstateeritud (hiljemalt Ahrensisist päälle). P-sufiksiti temas on oletanud, kuigi mitte veel kõigiti vastuvõetavalt motiveerides, M. Weske SbGEG 1881 178. Hiljem on ka jõutud tema õigele seletusele, nimelt et siin on tegu illatiivi + p-sufiksiga, vrd. näit. Ariste Acta et Comment. Univers. Tartuensis 5 "*ickas* (139, 142, 145, 157), *ickes* (162), *igkes* (163) jne. < **ikähensä*" (pigem **ikähensä*; A. tsitaadi numbrid sulgudes viitavad M lehekülgedele). Niisiis eestis sama kui sm. Lnr. *ikäänsä* 'aldeles, likaledes', *ikään* l. *ikäänsä* *kuin* 'aldeles som, just såsom, likasom' ~ *ikääs*, murd. *ikääsä*, *ikääse* id., Genetz 25 *ikäänsä*. Kõigi rohkete variantide analüüs e. vanas kirjakeeles ja rahvakeeles pole praegu lõplikult võimalik ilma täieliku murdegeograafilise ülevaateta nende esinemisest e. murdeis. Arhailise *ikkas* kuju seletust nägime äsja (Wiedemanni transliteratsioon *ickas* = *ikas* on ekslik). Problemaatiline on *igas* (M *iggas*, Stahl *igkas*, ja vähesel määral veel hiljemgi), mis võiks olla lääne- (eriti saarte-) murdeline geminatsioonita p-sufiksiline illatiiv (< **ikähensä*, kuid võib olla ka algne p-sufiksiline akusatiiv-genitiiv ajamääruses (vrd. sm. *ikänsä*). Selle järele on vanimas eesti kirjakeeles (Ross jt.) kujundatud, lõunaeestistatud, kuju *iges* (resp. *igäs*), kui viimane pole *ikkas* (mis esineb ms. ka Ross-l) ja *igas* vormi kontaminatsioon. *ikka* (värsis ka lühendatult *ikk*) võib olla lihtsalt p-sufiksita illatiiv (< **ikähen*), kuid arvestades seda, et ta XVII saj. lõpupoolest päälle

jätkab vana *ikkas* vormi traditsiooni, on tõenäolisem, et ta on tekkinud -s kulumise (vt. 63) kaudu (*ikka* < *ikkas*), vähemalt enamikus juhtumeid. Kerge pole lahti mõistatada eL vana kirjakeele *ikkas* (Wied. Wb. *ikes*) probleemi. Lihtsaim oleks arvata, et siin oleks tegu Rossihniuse võetud eP kirikukeele laenuga, kusjuures eP *ikkas* oleks kantud üle vokaalharmoonilisse vormi *ikkas* (= *ikkäs*) ja hili-semate autorite poolt sellisena üle võetud ning kirikukeele vahendusel rahvakeelde istutatud (*ikkas* kulunud XVII saj. lõpupooleks kujuks *iks*, mille kõrval rahvakeeles ka *õks*, *iki*, *eks* jm. rõhutus asendis, levikuga kuni setu murdeni). See oletus oleks muidugi riskantne, raskelt tõestatav. Loomulikum oleks siiski seda nii üldiselt eL-is tuntud keelendit pidada rahvakeelse algupäraga sugemeks, ja niisugusel korral oleks ainuke võimalus pidada teda translatiiviks, nimelt algkujust < **ikāheksi* lähtunuks. See oleks siis embkumb kas algse eL -*hek* p-sufiksiga (vt. 65) kujundatud tüve või illatiivi (**ikāhen*) varane kontaminatsioon translatiiviga. Viimase oletusvariandi toetuseks vrd. sm. paralleeli Genetz 27 *ikääksensä* (= illat. + translatiivi lõpp [p-sufiks]), eriti aga eP vanas kirjakeeles XVI saj. ja XVII saj. algupoolel esinevaid ilmseid translatiive *ikkeks* (kontaminatsioon kujudest *ikkas* resp. *ikkas* + *igaks* = *eaks* = sm. *iäksi*) ja *igeks* (resp. *igäks* pigemini), *igaks*, milledest viimastel muidugi pole midagi tegemist p-sufiksiga. Ka Saareste on EK 1930 84 W.-Koelli vormi *ygkeks* = *igäks* 'ikka' ja Mülleri *ickex* pidanud translatiivideks. eP vanas kirjakeeles haruldane ja praeguses eP rahvakeeles laialt esinev (nii läänes kui idas) *ikke* võiks seletuda (kulununa eP algkujust) < **ikkas* < **ikāhensä*. Kontraktsioonist saadud e-vokaali viimases juhtumis (vrd. ka *ikkeks* ja eL *ikkas* = *ikkeš*) pole jällegi kerge seletada, kuid võiks arvata, et see seletub neljanda silbi olemasolu tõttu kolmandale silbile omase tugeva kaasrõhuga (-*ähe*- *ä-e*: > *ē* > *e*), vrd. samasugust tuntud 3. silbi vokaali *e* võitu kontraktsioonilisis e. murdekujudes *lõune*- (~ *lõuna*), *õhtu* (~ *õhta*) (< näit. **lounaye:ksi*, **ehtayo:ksi*). Kuid eestis veel mõningaid muidki väheseid raskeltseletatavaid 2. silbi *e* juhtumeid (vrd. *mida* < *mitä* ~ *mitte*, sm. *sisä*- ~ e. *sise*-, ill. *sisse*), mida käesoleval korral võib võrdluseks meelde tuletada. Igatahes on *ikke(s)* partiklis keerukaid järgsilbi vokalisti probleeme, mis kõigi teoreetiliste seletusvõimaluste kiuste võivad lõppeks siiski seletuda lihtsalt selle partikli lauserõhutusega.

14. ilma-aigas (-aegas), ilma-aegu jm.

a) *ilma-aigas*: M 146 *Semp*: *eb olle se Pöha Johan: mitte ilma aiks iüttelnuth* (= seepärast ei ole püha Johannes mitte ilma-aegu ütelnud resp. jutlustanud), 149 *Nüith eb olle ned Tæhenimedt ... mitte ilma aikas saetuth echk kiriututh*, 194 *ilma aykas heñese Su sisse wotwat*, HB IV-4 (lk. noteerimata) *meije töh ilmaaigkas on* '(vnd) vnser Arbeit vergeblich würde', Ls 109 *se on ilmaaigkas* 'das ist vergeblich', 139 *otze ilma aigkas* 'vmbsonst' (= ilma, tasuta), 186 *ilmaaigkas* 'vmbsonst', 449 *ostket ilma Raha / ninck ilmaaigkas* 'kauffet ohne Geld / vnd vmbsonst', LS 719 *Ilmaaigkas deniwat nemmat münd* 'Vergeblich dienen mir', NGes 412 M. Gilaeus *Ninck nahrst ilma aigkas*, Tr 325 *Nink nahrst ilma aigas* (~ riimitud sõnaga *Paikas*);

b) *ilma-aiga*: Gös 425 *vergebens / (frustrà, temerè) ilma aigka*;

c) *ilma-aegu*: Anw 83 *ilma aego* 'umsonst', P Hesek. XXIV: 12 *Ilmaaego näikse waewa, ja ...*, Hiiob XXII: 6 *Et sa olled ... ilmaaego panti wötnud*, Taav. Laul. VII: 5 *kes mulle ilma aego kitsast teggi*, I Kuning. I *sissejuhatuses tõstab ennast ilmaaego kuningaks*, Mt. XV: 9 *Agga ilma aego teniwad nemmad mind*, II Paul. Timot. III: 8 *leiba sönud ilma aego*.

Käsiteldav liitadverb puudub Wied. Wb-is, kuigi kaasaegses ühis- ja kirjakeeles ta kujul *ilma-aegu* (vl. Eesti Õigekeelsuse sõnaraamat) on üldtarvitatav. XVII sajandi eesti kirjakeeles esinev *ilma-aigas* (*ilmaaigkas* jne.) võiks olla arhaistlik p-sufiksiline ku-
jund, võimalikult moodustatud p-sufiksiga varustatud partikli abil, niisiis oletatavasti < *ilman* **aikaðansak*, vrd. sm. Genetz 10 (*ilman* *aikojaan* ~) i. *aikaa(nsa)*, Lnr. *ilman aikaa* ~ *aikaansa* 'förroskull, för tidsfördrif'. Suhteliselt hiline (Gös) *ilma aigka* (= *ilma aiga*) võib olla lihtne p-sufiksita partitiiv (= sm. *ilman aikaa*), ent pole ka võimatu, et siingi on tegu s-kaolise algse p-sufiksilise (< *aigas*) vormiga, vrd. alamal 63. Variant *ilma-aegu* (c) on tõenäoliselt kujundatud tavalise mitmuse partitiiviga, vrd. sm. Lnr. *ilman aikoja* 'förroskull, för tidsfördrif'), vähe tõenäoline paistab olevat, et siingi oleks tegu vastava p-sufiksilise s-i kulumist osutava vormiga (vrd. siiski sm. Lnr. *ilman aikojansa* = i. *aikoja*).

15. *ise-, isikeskes, -keskis.*

a) *ise-, isikeskes*: M 92 *piddaket issekeskes kaunidt Psalmit*, 115 *paiataket issi=keskes*, 122 *issikeskes paiatanuth jne.*, Anf 30 *vntereinander / issikeskes*, Ev 3 *eth teije öhesarnase meele piddate issikeskes* 'das ihr einerley gesinnet seyd vntereinander', 145 *tröstiket nühdh hendt issikeskes* 'tröstet euch nun ... vntereinander', 190 *issikeskes* 'vntereinander', Ges 208 *tullisex risti armux issikeskes* 'zu fewriger Lieb vnter vns allen', HB IV-4 192 *issikeskes* 'vntereinander', Ls 50 *piddakem issikeskes töine töist körgkembax* 'achte sich vntereinander einer den andern höher', 212 *issikeskes* 'mit einander', 396 *küssitellit hend issikeskes* 'be-fragten sich mit einander', Ls IV 47 *issikeskes hend mainitzema*, GEv A v *pajatasit ... issikeskes*, Ls 647 'vntereinander', 686 'vnter einander', EKVM 186 (1689) *hend issikeskes armastame*, GEv A v *pajatasit ... issikeskes*, A iij, B v *issikeskes*, D v *kumb issikeskes waino ninck södda sees on*, PredB 55 *issi keskes*, Gös 48 *issikeskes / untereinander*, 168 *Einheimischer Krieg / Sallaja (issikeskes) wain*, 378 *selbselbst / issikeskes*, 445 *unter ein ander / issi keskes*, GebB 24 *hend issikeskes armastame*, SündA M 6/3 *teile issikeskes*, EvEp A 6/7 *pajatasit ... issikeskes*, LühP 27 *hend issikeskes armastame*, Tr (tiitli tagaküljel) *oppetaket ... hend issikeskes*, PalveR 96 *issikeskes ellame*, KKR 266 *issikeskes*, 27 *andke issikeskes andeks*, 190 *issekeskes*, Horn 97 *issikeskes / untereinander*, Tulimuld 1955 267 *issi keskes kuhlnut*, KUps 79 *issikeskes ellame*, 164 *issikeskes*, EKVM 325 (1715) *issikeskes kulutasid*, P I Moos. XLIII: 33 *pannid tedda issekeskes immeks*, Kohtum. XX: 7 *räkige issekeskes*, Jes. XXII: 8 *jaggage ... isse-keskes omma wendadega*, Jerem. XXXVI: 16 *et nemmad issikeskes hirmo tundsid*, Malak. III: 13 *Mis olleme issikeskes sinno wasto rakinud?*, Mk. VIII: 16 *mötlesid issekeskes*, IX: 33 *issekeskes waidlesite*;

b) *ise-, isikeskis*: KKR 55 *ütlid issikeskis*, 66, 193 *issikeskis*, Löp 52 *Rahho issekeskis*, EKVM 299 (1705) *ütlid nemmad iszikeskis*, Anw 101 *issekeskis* 'unter einander', 354 *Söbbige issekeskis* 'vertraght euch in der Güte', 377 *issekeskis rägim* 'unter einander sprechen', P I Saam. XX *sissejuhatuses könneleminne*

isseekeskis, Mt. XXVI: 4 *piddasid isseekeskis nou*, Mk. IX: 34 *isseekeskis waidlenud*.

Wied. Wb-is leiame vastava adverbi (s.v. *ise*) *i.-keškis* 'unter einander', (s.v. *kešk*) *wennaste keškis ei pea rīdu olema* 'zwischen Brüdern muss nicht Streit sein'. Rahvakeelest (kus see eP-s on üldine) juhunäidis: EK 1922 71 Mihkli *aga mee saame isikeskes õiges küll*. Juba Ahrens 118 (§ 161) peab vormi *keskis* inessiiviks: "*keskis* unter, zwischen (Plur. von *kesk* Mitte)" ja samuti Wiedemann EGr 276 (§ 99) "*keskes keškis* (unter einander, mitten unten)" ja Wied. Wb. s.v. *kesk*. Tänapäevgi valitseb arvamus, et ka *isekeskes*, *-keskis* on (sing. ja pluur.) inessiiv, vrd. ka sm. *meidän keskessämme* 'i vår krets'. See seisukoht näibki lihtne ja loomulik. Ei saa vastu vaielda, et eL VL 56 *henne kesken* (= *isekeskis*, omavahel) ja KUps 6 *kahhexa keskes* (= kaheksakesi) on, eriti esimene eL näide (kuigi see võib olla moodustatud eP kirjakeele arvatava inessiivi *isekeskes* eeskujul, sest eL-le on tüübiline teistsugune konstruktsioon *[h]ene*, *[h]endä va[i]hel*, vrd. setu *hiñdä vaiññel* = *isekeskis*) inessiivset laadi. Märgitagu ka EvEp E 3/2 *Sedda küssite teye issikest / eth ...* (*-kest* = *keset*?) ja Tr 496 *kolmekest* (= kolmekesi). Penttilä Vir. 1930 361–9 kirjutises "Eestin *kahekesi* ilmaustyyppi" on (lk. 362) konstateerinud *kahekesi* tüüpi adverbis eL-s kitsal alal ilmset inessiivi esindust, vrd. *kañte keškeh* 'kahekesi', *miñme keškeh* 'mitmekesi', vrd. ka EKVM 158 (1674) *kadixa-keskes* (= kaheksakesi), kuid üldiselt on main. kirjutise autor jõudnud usutavale tulemusele, et *-kesi*-adverbid on kujundatud *kesk*-sõna instruktiivi (vrd. sm. *kesken*) varal. See fakt paneb meid loomulikult mõtlema, et ka *isekeskes*, *-keskis* on pigemini instruktiiv. Harva seda laadi retsiprookseis adverbides *-keski* esineb ka muus kombinatsioonis kui *ise*-sõnaga liitunult. P Mt. XVIII: 15 *siis minne ja nomi tedda ennese ja temma keskis ükspäinis* (samuti ka moodsas piiblis, vt. näit. a. 1945 Stockholmis trükitud Briti Piibliseltsi väljaannet), Toomse Ida-Vaivara murdest 42 (iness?) *omas keškes* 'entre eux'. Retsiprooksust väljendatakse lmsm. keelis teatavasti just p-sufiksile abil (vrd. sm. *keskenään* 'isekeskis', *toisiaan* 'üksteist', vrd. Kettunen VKÄH25 [§ 28] *tšehsinä* 'keskenään' jm.), ja seepärast on õigus ka e. *isekeskes*, *-keskis* väljendis otsida p-sufiksi jäänust, seda enam, et ka mitmes teise esiosaga *ise* moodus-

tatud väljendis figureerib 3-nda isiku p-sufiks (vt. järgnevaid nr. 16.–18.). Vrd. ka eesti *ise-enese* (<*hänensäk, vt. alamal ...) retsi-prookpronoomenit. Nii jõuamegi välja oletusele, et *isekeskes*, *-keskis* kujude lähtekohaks on **-keskensäk* (resp. **-keskinsäk?*), s.o. p-sufiksiline instruktiiv. Ka üldine ebaootuspärane tugevaastmelisus (pro **keses*) näib viitavat sellele, ja see p-sufiksiline tugev aste on arvatavasti analoogiliselt üldistunud sama tüve muudesse vormidesse (*keske|l*, *-le*, *-lt* pro **kesel* jne.). E. *-keskes*, *-keskis* oleks niisiis sm. *keskensä* 'sinsemellan' täpne vaste, vrd. viimase puhul Genetz 23 (vrd. ka 110 *kesken* jne.), Lnr. *keskensä* 'sinsemellan, dememellan, inbördes'. Ka tema etümoloogiline vaste liivis toetab seda oletust: Sjögren–Wiedemanni Livisch-deutsches Wb. *īškis* (*īškiskin*) 'besonders, vornehmlich; untereinander', Kettunen LWb. *īškiz* (SjW lvW *īškiskin*) 'gesondert (= *ippiz*)', ta *sōb īškiz vizās pi'ttāi* 'er wird gesondert gefangen gehalten' Kettunen ühendab sellega ainult küsimärgiga e. *isekeskis*, osalt vist seetõttu kaheldes, et ta Sj.–W. tähendusnüansi 'untereinander' on kõrvale jätnud. Niisiis näeme ka liivis selles väljendis instruktiivi (*-kiskin*), ja lv. *-kiz* (*-kis*) on juba nii tugevasti kulunud, et seda võib pidada niihästi selle lihtinstruktiivi (<*-kiskin*) kui ka kunagise võimaliku p-sufiksilise instruktiivi (<*keskensäk) järglaseks.

16. *iseäraides* (*esieraldes*).

iseäraldes (*esieraldes*): Ross 33, 34 *essi erraldes* 'sonderlich'. See adv. puudub hilisemais allikais (ka Wied. Wb-is). P-sufiksiliste eL adv-de seas on tema esitanud juba Mark 58, vrd. ka Saareste EK 1925 122. Siin on küsimuses ablatiivne p-sufiksiline adv., saadud algkujust **-erältänsäk*, tüübiliselt eP murrete pärane, tõenäoselt Rossihniuse poolt eP käsikirjadest või rahvakeelest laenatud.

17. ise-, isipäines, -päinis jm.

a) *ise-, isipäines*: Cat Hij *Palluckem issipeines* 'Insonderheit lasset vns bitten', Ls 401 *issipeines* 'insonders' (= eriti), 489 *awwalickult ninck issipeines* 'offentlich', Geb 35 *Jssipeines* (= eraldi, eriti), Gös 48 *issipeines* / *issipennes* absonderlich, 50 *issipeines* / *besondern*, 227 *allein zugelassen* / ... *issipeines lubba on*, 249 *Insonderheit* / ... / *issipeines*, GebB 33 *Jssipeines Jssand pallun minna Sind seperrast / et ...*, P I Moos. XXI: 28 *panni senna seiise lamba = talle issipäines* (= eraldi), II Moos. XXVI: 9 *Ja panne wiis tekki issepäines ühte*, XXXVI: 16 *Ja ta panni wiis tekki issepäines*, Miika VII: 14 *mis issepäines* (= eraldi, omaette) *ellawad metsas kesk Karmelit*, I Kuning. XVIII: 6 *Ahab läks teist teed issepäines*, II Makab. XIII: 13 *Ja kui ta wannemattega issipäines kous olli, ...*, Mt. XIV *läks ta ülles ühhe mäe peäle issepäines luggema*, Joh. Evang. XX: 7 *waid issepäines mässitud ühte paika*;

b) *ise-, isipäinis*: Anw 101 *issepäinis* 'allein, ins besondere', P I Moos. XXI: 29 *issipäinis*, XXX: 40 *ta teggi ennesele karja issepäinis* (= eraldi, omaette), Mt. XX: 17 *wöttis ... ennese jure issepäinis tee peäl*, Ap. Teg. XXVIII: 16 *lubbati jada issepäinis ühhe söamehhega*;

c) *isipänes*: Cat H iij *issipennes* 'Insonderheit', Ls 13 *issipennes / eth ...*, 'insonderheit / weil ...', 84 *Jssipennes ep tunneme meije teäa mitte* 'besonders kennen wir jhn nicht', 106 *ninck issipennes / kus ...* 'vnd insonderheit / als ...' 252 *Jssipennes agkas* 'Insonderheit aber', Gös 48 *issipeines / issipennes* absonderlich;

d) *isipänis*: Anf 31 *besondern / issipennis*, Ls 130 *issipennis* 'insonderheit', PredH 45 *igkal aial, n. issipennjs kus meije, kiusatut sahme* (= ... ning eriti kui meie saame kiusatud, meid kiusatakse);

e) *ise- ja isipäine*: KKR 99 *wiis nemmad issepäine* (... = eraldi), 111 *üttel nendele isse päine*, 237 *issepäine ühte Paikka* (= eraldi, omaette, lahku ...), Horn 97 *issepäine / besonders*, EKVM 277 (1700) *issipeine mainitzetaxe*, KUps eessõnas *echk issipeine*, P I Moos. XXXII: 17 *igga karja issepäine* (= ... eraldi), II Moos. XXXVI: 16 *ja kuus tekki issepäine ühte*.

Wied. Wb-is sõna *ise* all leiame selle adverbi kujudes *i.-päini*, *i.-päinis* 'allein, besonders' ja sõnade *päini* resp. *päinis* all *ise-p.* 'besonders, abgesondert'. Vrd. rahvakeelest juhunäide EK 1926 19 Vaivara *isèpäin* 'üksipäini' (võrreldud sääl sm. sõnaga *itsepäinen* 'isemeelne'!). Mis kõnesoleval korral järgosa p-sufiksilisusse puutub, siis vrd. allpool 41 *üksipäines* jm. (< **-päinänsäk* resp. ? **-päinensäk*). Sõnade *i(t)se+pää* liitumisega moodustatud lähedaste lmsm. adverbidena võrreldagu näit. Kettunen LWb. järele liivi *i špēdin* 'besonders' (< **-päidin* resp. ? **-päitten*) ja sm. murdes Genetz 17 *ihepiällään*, *-lleen*, *itsepäällänsä*, *-llensä* 'itsenäisesti, itsekseen, omaksi osakseen', Lnr. tehdä *itsepäällänsä* 'handla sjelfständigt' jm.

18. *ise-*, *isiäranis*, *-äranes* jm.

a) *ise-*, *is'äranes*, *-ääranes*: M 25 *isseerranes* *kuy* (= eriti kui), 46 *isseerranes* *monikade ia paliu tarcknennadde perrast*, 50 *Isseerranes* *kui kibbedasti ...*, 63 *Jsseerranes*, 119 *Kolmet isseerranes* *Waimuth sawat nymetuth* (= kolm eraldi, omaette, eri vaimu ...), *ibid.* *Ūks isseerranes waym on se Issa, üx isseerranes Jütlus* jne., NGes 98 *Jss'ehranes*, P I Moos. XXVII: 36 *Eks sa polle minnule önnistust isseärranes hoidnud?*

b) *ise-*, *esi-*, *isiäranis*, *-ääranis*: M 19 *Jsseerranis* *semprast*, 25 *isseerranis* *kuy Jumal ... wibixe*, Anf 31 *fürnehmlich / issiehranis*, *ibid.* *besondern / issipennis / issiehranis*, 114 *Sonderlich / Insonderheit / issiehranis*, Ges 224 *ninck issiehranis selsinnasel ajal* 'vnd sonderlich in dieser zeit', 241 *issiehranis öigke moistusse* 'sonderlich den rechtē verstand', Ev 117 *wottis temma issiehranis* 'nahm jhn ... besonders' (= eraldi, kõrvale), 119 *laus issiehranis* 'sprach insonderheit', HB IV-4 139 *issiehranis* 'sonderlich', 164 *Jssiehranis* 'Insonderheit', Ls 19 *issiehranis agkas* 'sonderlich aber' 156 *issiehranis needt nohrembat* 'insonderheit die Jungen', 232 *ahtap nemmat körwal issiehranis öhe mehje pehle* 'führet sie mit sich beyseits / besonders alleine auff einem hohen Berg', LsS 547 *issiehranis* 'sonderlich', 603 *issiehranis / kus nemmat ...* 'besonders / wofern sie ...', 626

Jssiehranis agkas wottap Juṃal ... 'Sonderlich aber nimmet sich Gott ...', GutsI *esierranis* 'praecipuè', PredBI 19 *issi* = *erranis kus* ... (= eriti kui), 25 *issierranis kus* ..., PredL 33, EKVM 97 *issiehranis ackas*, PredVIII 65 *issierranis* (= eriti), PredB 52 *kurbastap hend, issierranis kennel ep olle lothusse* (= ... eriti kel pole lootust), KCat E 2 *issjehranis nedt*, NGes 55 *Jss'ehranis*, GEv J v *wottis tedda ... issiehranis* (= ... eraldi), J iij, Geb 4 *issiehranis* (= eraldi, teistest lahku), Gös 50 *issiehranis / insonderheit*, 249 *Insonderheit / issiehranis*, 51 *issiehranis / fūrnehmlich*, 384 *sonderlich / (praesertim) issiehranis*, 98 *Absonderlich / issiehranis*, 136 *bevorab / bevooraus / Jssiehranis*, 198 *fūrnehmlich / issiehranis*, WCat C 3/2 *issierranis* (= eriti), EvEp L 6/12 *jaggap ühhel iggalikkul issierranis* (= eraldi), LühP 5, 109 *issierranis* (= eriti), Tr 48, 87 *Jss'eranis* (= eriti), Tulimuld 1955 267 *issierranis agga*, *ibid. Pallogem kaas issiehranis* (eriti), *ibid. issi|erranis*, KUps 75 *Jssierranis agga* (= eriti aga), EKVM 268 (1697) ja 325 (1715) *issiärranis*, RevE B 5/4 *Jsseäranis et ...*, Anw 101 *isseärranis* 'besonders, a parte', 61 *isse* = *ärranis* 'ins besondere', P Jerem. Nut. I: 17 *kui se, kedda issiärranis petakse* (= eraldi. lahus hoitakse), III Moos. XV: 19 *peab ta seitse päwa isseärranis ollema* (= ... eraldi, lahus, omaette), XV: 20 *isseärranis on* (= eraldi), II Makab. XI: 20 *igga asjast issiärranis* (= ... eraldi?), XV: 39 *et wina isse=ärranis ehk nendasamoti jälle wet juakse*, II Saam. X: 8, I Aja XIX: 9 *ollid issiärranis seäl wäljal* (= olid lahus, omaette ...), Mt. XVII: 19 *Siis läksid jüngrid Jesusse jure isseärranis*, Mk. IX: 28 *küssisid temma jüngrid temmalt isseärranis* (= lahus, kõrval), IV Moos. XXX *sissejuhatus Tootussist ülle üldse ja isseärranis* (= eriti), II Makab. IV: 5 *mis ni hästi ülleülde, kui isseärranis keige rahwa heaks pididi tullemas*;

c) *iseäranise*: I Moos. XLIII: 32 *Ja nemmad pannid temmale isseärranisse ja neile isseärranisse ja Egiptusse rahwale, kes ..., isseärranisse* (= eraldi. omaette, lahus [toitu Joosepile jt.]).

Wied. Wb-is puudub *iseäranis*, kuna selle eest sääl leidub küll *äranis*, mille kohta vt. allpool 44. Rahvakeele juhunäitena märgitagu Kettuneni järele SUST XXXIII 41 Kodavere (*ise-*)*äranis* 'besonders'. Moodsas eesti kirjakeeles on partiklil *iseäranis* ainuliselt tähendus 'eriti' (vt. ka Eesti Õigekeelsuse-sõnaraamat I), kuna

vanemas kirjakeeles veel kohatav algupärasem konkreetne tähendus 'eraldi, omaette' on jäänud kõrvale. Ta on p-sufiksilise adverbina esitatud juba Kettunenil main. kohas, samuti vt. ka Mark 57 (*ise-äranis*, *-eranis* 'besonders', fi. *erinänsä* 'entfernt, geschiede', ja tõepoolest ongi siin tegu p-sufiksilise ainsuse essiiviga, mis on lähtunud algkujust *-*eränänsäk*, vt. allpool 44.

19. jälle(s) jm.

a) *alles*: EKVM 353 Wanradt-Koell *yelles*, *yelle[s]* (= jälle), 354 *y[el]les*, 355 *yelles*, M 1 *ielles üllestousnut*, 2 *ielles ... on pördnut* (= tagasi on pöörnud), 43 *Eua neütis ielles sen Mao peale*, 70 *sen igkewene Ello ielles toob* (= ... jälle, tagasi toob), 123 *ielles ~ kiriutis ... iells* (= kirjutas vastu, vastas), 10 *se Eigkedus ... ielles thoma* (= õigust tagasi tooma), 214 *sen Ello ielles thonut*, ibid. *saab ielles weex* (= saab jälle veeks), 275–6 *weretawadt naemat hends ielles se keicke Reñeste sees* (= püherdavad jälle kõigis tänavarents-lites), 315 *toddest ielles üchte tullemä*, Anf 28 *vnablässig / ilmajellesietmatta* (= järelejätmatult), 30 *widerumb / tahs / jelles /*, Ross. 94 *jelles üllestoussma*, 122 *tulli, ninck ütliis ... jelles*, 161 *pajatis jelles Ahassi wasto*, 209 *nüdt om suhr rawo ilma jelles jetmäta* (= nüüd on suur rahu järelejätmatult), Anh 215 *se Jssand om se Jelles errä wötnut*, Cat B *iij jelles üllestousnut* 'wieder auferstanden', F *jelles ülles tousnut* 'wieder auferstanden', G *iij ilma otzatta ninck jellesjetmatta* 'ohne Ende / vnd auffhören', H *iij jelles ülles tousma* 'wieder auffzustehen' Ges 70 *ninck jelles ammo homsex* 'wider an den Morgen', 240 *Ninck jelles kissendas teṃa* 'Vnd abermahl rieff er', HB IV-4 120 *pullu ussinast / ninck jelles jetmatta* 'bete fleissig / vnd ohn vnterlas' 121 *ninck jelles hohmen hohmsex* 'vnd wider an den Morgen', Ls 17 *ilma jellesjetmatta* 'ohn vnterlass', 74 *jelles ütlen minna teile* 'abermahl sage ich euch', 67 *jelles sahtap* 'wiederbringt', LsS 555 *jelles* 'wieder', 556 *jelles Jummalä pohle* 'wieder zu GOTT', 560–1 *ilmajellesjetmatta* 'ohn vnterlass', 562 *münd jelles armastap* 'mich wieder liebe', 597 *jelles* 'wiederumb', 699–700 *ilma jellesjetmatta* 'ohn auffhören', EKVM 21 Turu käsikiri *sulgk ... jelles kinni liha koass* (= sulges, kattis jälle kinni lihaga), 22 *kutt sina jelles mullax saat*, 29 *on surnut, n.*

jellestousnūt, 123 *J. Gutsclaffi piiblitölge nüd jelles ülles touwsi ...*, PredB1 24 *Olle nühd jelles rahwulle*, PredH 46 *on meile se taiwas jelles awwatut*, PredB 52 *jelles ülles*, KCat A iiij, D iiij *jelles ülles tousnūt*, GEv D v; O iiij *jelles*, S v *jelles kissendas temma helledast*, Tv *jelles ülles tostnūt*, X iiij *jelles Muldax sahma*, NGes 40 *jelles leppin*, 282 *on ... Ello jelles tohnūt*, 544 *ilma jellesjetmatta* (= lakkamatult, järelejätmata), Gös 44 *ilma jelles jetmatta* 'unablässig', 315 *ohn auffhören / ilma ielles jetmatta*, EKVM 160 (1674) *jelles üllestousnūt Surnust*, SündA O 2/2 *Nink jelles kissendas temma* (harva), EvEp L 1/2 *saht sinna ... jelles omma wanna Kochto pähle sähdma sedda Jsraelli Rihki ?* (harva), LühP 182 *jelles ... sahtada*, 85 *Jelles ülles tausnūt* (harva), Tr 186 *Meit jelles uhenda* (= uuenda jälle) jm. (korduvalt);

b) *jälle*: Agenda Parva (a. 1622) 73 *surmast yälle ülesteusnu*, Anf 62 *Widergeben / jelleandma*, Ross 55 *se iggawetze Ello jelle tohnūt* 'das ewige Leben wieder bracht hast', 56 *sinu jellelullemisse pähle ... othame* 'auff deine Wiederkunfft ... warten', 75 *lebbi se möschmisse sest jellesündmissest* (= uuestisündimisse pesemise läbi), 178 *ken meit ... jelle sünnitanut om* (= ... uuesti, taas on sünnitanud), 112 *peab römūs jelle Sahma*, ibid. *minna taha teit jelle netta*, 125 *sahb teile jelle* (= tagasi) *mohtetut sahma*, 100 *selle jellejettetul om ... latzi* (= sel mahajäetul [lesel] on lapsi), 140 *temma andis tedda ... jelle* (= ... andis tagasi), 148 *ei jetta meye mitte jelle, teye ehst luggema* (= ei jäta meie järele, ei lakka meie ...), Anh 212 *sest surmast jelle üllestousnūt*, 219 *Selle ello jelle* (= tagasi) *thonut*, Cat B iiij *jelle* (= jälle), C ij *jelle* 'wiederumb', H iiij *andkut neil omma Sanna jelle* 'gebe jhnen sein Göttliches Wort wieder', Ges 79 *Ep woinut ... jellejetma* 'Nicht möglich war ... lassen', Ev 241 *pöhrsit jelle ümber* 'wandten wider vmb', 120 *kus minna jelle tullen* 'wann ich wider komme', HB IV-4 238 *jelle üchte sahtma* 'zusammen bringen', 305 *sahp temma ... jelle andma* 'wird er ... wider geben' (= tagasi andma), 243 *meije tahame jelle se Jssanda jure* 'wir wollen wider zum HERren', Ls 15 *ke se errakaddonut jelle otzip* 'der das verlohrene wiedersuchet', ibid. *se hexinut jelle tohp* 'das verjrrte wiederbringet' (= toob tagasi), 47 *jelle* 'wieder', 19, 28 *sahp jelle tullemma* 'werde (resp. wird) wiederkommen', 449 *temma tachtis ... jelleotzma / ... jelletohma* 'er wolte ... widersuchen / ... widerbringen', LsS 547, 561 *tullen*

jelle 'komme wider', 555, 556 jelle armastama 'wieder lieben', 576 jelle tullep 'wiederkomme', 609 lehn jelle ülles Taiwa 'fahre wider gen Himmel', 648 ninck se Ello jelle tohnut ollet 'vnd das Leben widerbracht hast', 684 sahþ teile jelle möhtetut sahma 'wird man auch wider messen', EKVM 359 (1637) kui utteltaxe temmal küll jelle / ..., 83 Vigaeus ninck keiwat jelle ommat pattut Juress (= ja lähevad tagasi oma pattude juurde), ibid. Kuistawe peame meje nemmat Jelle tundma (= nemad ära tundma), 80 lex ... Jälle ninck tulli, 80 loidtat ... Jelle (= leiad üles), PredL 15 jelle errasalgkma, PredVIII 60 piddi taiwast ielle tullemä, 57, 58 ielle (= jälle, taas), KCat B v tahame kahs jelle süddamest andix andma, GEv A iiij üttelket ... jelle (= öelge "tagasi", teatage), A v jelle, B v jelle minnema, N iiij saddakord ... jelle sahma, V sinna ep jettat mitte jelle needt wallitzedä (= sa ei jäta järele, ei lakka ...), GEv II H iij sahþ teile jelle möhtetut sahma (= ... tagasi mõõdetama), M v ep jettap jelle rehckida (= ei jäta järele rääkimast), NGes 42 Sahþ jelle sahma ellawax, 64 Mis temmalt tahat jelle (= ... tahad vastu saada), 106 on jelle kehs (= on jälle käes), 174 üchtkit Kehl ep jehko jelle (= ükski keel ärgu jäägu maha [lauldes]), 123 M. Gilaeus Ninck temma Arm ep jettap mitte jelle (?= ei jäta maha, ei löpe), Geb 69 sihs tahaxit sinna tedda jelle ülles awwita (= aita teda [tõbist] jälle üles), 24 jelle armastan, Gös 99 Ablassen / von einem Dinge / jelle jettan / ..., 113 Auffhören ... / desistere jelle jetma, 450 von Neuen (denuò) uhhest / jelle, 469 wiederumb / (rursus, rursum, iterum) jelle, wiederbringen / (reducere, restituere) jelle tohma, wieder einbringē / (retribuere, redhostire) jelle maxma, wiedergeben / (reddere) jelle andma, 454 wieder wachsen / (recrescere) jelle kaswama, GebB 4 et Siña meit jelle ... ollet hoidnut, 10 Sinnust jelle sahda, 33 teet jelle ellawax, 98 Sahþ töiselt jelle rihsotut (= riisutakse teiselt, teise poolt), WT Mt. V päälkirjas Jälletassomissest (= tagasi-, kättemaksust), XIX: 28 sen Jällesündmissen (= uuestisünnis), Mk IV: 24 sahþ teile jälle möhdetama (= tagasi mõõdetama), Paul. I Tessal. V: 17 Pallege ilmjällejätmättä (= paluge järele jätmata), EKVM 185 (1689) jelle armastan, 186 (1689) warsi jelle ..., 201 Verginiuse piiblitölge ei tulle mitte jälle ülles, ibid. jälle taggasi, VL 7 Tulle ... jälle, 17 om jälle andnu, 166 jälle ... anda, VP 362 perräst Terwusse Jällesahmist (= tagasisaamist), TMKLR 121 jälle, PalvseR 29

Sinna saat jälle tullemasundma (= ... jälle tulemas kohut mõistma), 77 *Jällesamist*, *ibid.* omaette jälle, LO 6 *Mes te minna jelle?*, 27 *jälle andma* (= tagasi a.), LO II B *jälle*, D *jälle tullemas*, PalveR 9 *jälle ülestoussen*, 55 *uest jälle tootanud*, KKR 14 *käänsid nemmad jälle taggasi*, 92 *sega peab* teile jälle mõdetama, 167 *sadda wõrra jälle sama*, *ibid.* *Jällesündmisses*, 280 *jälle hakkati ülles ehhitadama*, WCat A 6/9 *jelle tulloma sahp* (üld.), SündA N O 1/2 *ehhitat ... jelle ülles* (üld.), EvEp K 4/2 *jelle neggiar sahx* (üld.), J 6/11 *ep jettap jelle rähkida* (= ei jäta järele rääkimast), Tr 274 *Sihs wotti jelle* (= võeti jälle) *Kirkole*, LühP 17 *jelle uhest towotonut ollet* (= jälle uuesti tootanud oled) (üld.), Tr 158 *Üchtkit Kehl ep jähko jelle* (= ükski keel ärgu jätku järele, lakaku), 34 *Nink jelle wasto wotma saht*, 39 *Eth jelle leppin ...*, MKLR 5 *Tulle ... jälle*, 74 *jälle*, Lõp 16 *tullep temma jälle sundima*, 58 *sulges.. jälle kinna Lihhaga*, EKVM 362 (1696) *jelle sahwat* (= vastu, tagasi saavad), 363 (1696) *woixit jelle tagga naudma / ...*, 266 (1697) *jälle parrandama*, 275 (1700) *sedda jelle maxap ja nuchtlep*, 276 (1700) *jelle tullewat*, *ibid.* *jelle ... kutzuda*, *ibid.* *neile sedda jelle tassuda*, 277 (1700) *neile jelle maxta* (= tagasi maksta), 285 (1700) *ütleks Johannesselle jelle*, KUps 54 *Tulle ... jelle*, 70 *sahp ... jelle tullemas*, 162 *öiete jelle saa* (= ... tagasi saada), EKVM 322 E. Mannerburg *pehwat ... jelle andma* (= peavad tagasi a.), EKVM 324 (1715) *on jällejätanud* (= järele, pärandiks jätnud), Anw 96, 390 *jälle 'wieder'*, 96 *jällesündiminne 'die Wiedergeburt'*, 129 *ta jäi laulmast jälle 'er hielt auf zu singen'* (= jättis järele ...), 195 *ülle jälle ei ühtegi jätma 'gar nicht übrig lassen'*, P I Moos. XXIX: 3 *jälle omma paika*, XXII: 5 *ja jälle taggasi teie jure tulla*, IV: 15 *selle kätte peab seitse wõrra jälle maksetama* (= ... tagasi m.), II Moos. X: 26 *ei sörgagi pea jälle jäma* (= ... järele jääma), XVI: 0 *Ärgo jätko ükski sest middagi homseks jälle* (= ... järele), XXI: 37 *wiis härğa ühhe härja wasto jälle andma* (= ... tagasi a.), II Moos. X: 16 *poegade peäle, kes jälle jänud* (= ... järele, järgi [olid] jäätanud), IV Moos. XVIII: 8 *mis mo ... ohwridest jälle jääb* (= ... järele jääb), XVIII: 0 *mis tullest saab jällejätanud*, Hiib VII: 10 *Sinna ei jä minnust jälle, senni kui ...* (= sa ei jää minust maha ...), Taav. Laul. XC: 3 *ja ütled: Tulge jälle innimesse lapsed!* (= ... tulge tagasi ...!), Jerem. XXXIX: 10 *laskis ... jällejada Juda male* (= ...? alles jääda ...), II Kuning. XXV: 22 *mis Juda male*

jällejäeti (= ... üle, alles, järgi jäeti), Rutt I: 18 *jättis ta sedda räkimist temma wasto jälle* (= jättis järgi, lakkas), Siir. Tark. XXVI: 23 *so lapsed, kes jälle jäwad* (= ...[sinust] järgi jäävad), XXIII: 26 *tema ei jätta jälle, kunni ta surreb* (= ta ei jäta järele,...), Hesek. VI: 12 *se Jummala koia jälle (!) ärrarikkuda* (= ... jälle maha kiskuda, lõhkuda), Jesaja XI: 8 *kunni nemmad neist ei jätnud suggugi jälle* (= ... järele, alles, maha tapmata), II Aja XVIII: 5 *ehk kas ma pean jälle jätma?* (= ... järele j.), Mt. XIX: 28 *jällesündimisses* (= uuestisünnis), Mk. XII: 20 *ei jätnud temma suggu jälle* (= ... järele), Luuk. VIII: 55 *Ja temma hing tuli jälle* (= ... jälle[tagasi]), I Saam. V: 4 *Ükspäinis Tagoni kehha jäi temmale jälle* (= ... jäi temale järele, alles);

c) *jäll*: EKVM 27 Turu käsikiri *iäll ellawax saawat*, NGes 31 *Ninck jetwat Jlma jell'* (= ... jätavad maha, riimitud sõnaga *üllewell*), 207 *Kus wottis Rihdet ülle jell'* (= ... selga jälle), Tr 61 *Se södda jell*, 219 *ülles jell'*, 31 *Nink jetwat Jlma jell* (= ... jätavad maha maailma);

d) *jälles ümber*: M 90 *yelles v̄mber sen wasta on kaas Jumal ... V̄llesserratanut* (= taas seevastu ...), 43 *on Jumal ... ielles v̄mber tröstnuth* (= on Jumal jällegi trööstinud), 44 *piddab ... ielles v̄mber thoma*, 47 *ninck se Lapsukene ielles v̄mber, se on mina Ema*, 292 *Waidt kule ielles v̄mber, kuy sina ...*, 250 *Jelles v̄mber se wasta, nuchtleb Jummall nedt Pañitzet*, Anf 30 *widerumb /.../ jellesüumber*, Ross 16 *sihs tahame meije kül jelles ümber kahn söamest andis anda* 'so wollen wir zwar den wiederumb auch hertzlich vergeben', 97 *Jelles ümber saisab kirjutut*, ibid. *Jelles ümber wei tedda se kurrat*, 114 *jelles ümber perralle jetta minna se ilma* (= jällegi jätan ma selle maailma maha), Cat E *ninck peat jelles ümber Muldax sama* 'vnd solt zur Erden werden', Ev 80 *jellesüumber perralejettan minna se Jlma* 'Widerum verlasse ich die Welt', HB IV-1 10 *jellesüumber hebbedax sahma* 'widerumb zu schanden werden', Ls 202 *jelles ümber* 'abermahl', 497 *jellesüumber* 'widerumb', GEv II A v *jellesüumber perralejettan minna se Jlma*, WCat B 4/1 *nink jelles ümber ... üllestausma*;

e) *jälle ümber* (*ümbre*): Ls 265 *se ep tullep tühjast jelle ümber* 'es kombt nicht leer wider', EKVM 25 Turu käsikiri *Peab kass ielle v̄mber mullax saama*, PredK 3 *kostab jelle ümbre temma*

wasto, ibid. *Jelle ümbre wiess tedda se Kurrat*, PredVIII 60 *et meile (!) nendel ielle ümber kostame*;

f) *jäll ümber, ümber jäll (ümbre)*: EKVM Turu käsikiri 24 *peab iäll vmbär mullax saama*, NGes 14 *Sahp tulla Taiwast ümber jell'* (= ... jällegi), 197 *Sihs tulcket teije ümber jell'*, VL 203 *Tulle ma sisk' ümbre jäll'*, Tr 16 *Sahp tulla Taiwast ümber jell'*, 104 *Tullen ma doch ümber jell'*, 178 *Sihs tulket teye ümber jell'*, 226 *ümber jell'*;

g) *jällens*: EKVM 21 Turu käsikiri *peab ... oma Jssa n. ema iellenss jetman* (= *peab ... maha jätma*).

Wied. Wb. annab kõnesoleval korral sõna *jäl'g* 'Spur, Fusstapfen' all adverb *jälle* (luulekeeles *jälele*) 'wieder, abermals, wiederum, zurück', *jälle jätma* (= *järele j.*, *maha j.*) 'nachlassen (nicht mehr thun), zurücklassen', ja vananenud *jälles*. Juba Ahrens 111 (§ 153) on adverb *jälle* pidanud allatiivi lühendiks: "jälle wieder, zurück, für jällele von jäl'g Spur", esitades võrdluseks sm. vaste *jällen* (!?): "F. jällen für jäljällen ...(!)". Samal seisukohal näiteks olevat ka Wiedemann EGr. 280 (§ 100): "*jälle jälles* (wieder), *jälle, jäl'gi* (nach =, *järel*) von jäl'g (Spur)". P-sufiksi oletust selles ühenduses kummalgi mainitud autoril ei esine, kuid Krohn 157 (§ 118) on siiski oma soomekeelse p-sufiksilise vaste rinnastusega (sm. *-een* < *-e-hen*) võimalikult ka eestis viidanud p-sufiksile: "*jälle* = (sm.) *jälleen*". Viimaks Weske SbGEG 1881 180 on *jälle(s)* partikli p-sufiksiga kujunduse oletuse selgelt väljendanud. Tema soomepoolsete vastete Lnr. *jälleen, jällensä* 'äter, ånyo, återigen (taas)', (Agricola) *iellens*, (Herra Martti ja Ljungo Tuomaanpoika) *iällens*, murd. *jälles, jällee* jm. algupära on seletatud juba Gentzil 27, 28–29, ja see on nimelt p-sufiksiline allatiiv < *jäljelle|nsä, jälelle|nsä, -lleen. Sellega on ühtlasi automaatselt seletatud ka eP *jälle(s)* << *jäl'yellensäk. Rahvakeeles on kõnealune adverb üldeestiliselt tuntud, vrd. näit EK 1922 67 Mihkli *üles jälle*, 1929 Risti *kallas jälle*, 1926 34 Iisaku *tuli jälle*, 35 Tarvastu *edimene asi jälle*, 35 Rõuge *jäll ülè järve*, 1928... Tõstamaa *jälle jne*. P-sufiksiline on kindlasti *s-* (< **-nsäk-*) lõpuline vana kirjakeele *jälles* (*ielles* jne., seejuures M *iells* on puhtortograafiline lühend nagu ülal 2.a all esitatud M *aiks* = *aigas*) ja tõenäoliselt ka eP autorite ja rahvakeele *jälle* (*-s* siin kulunud, vt. allpool 63). *jälle(s)*

< **jäljelle(s)* osutab samasugust rõhutusest tingitud 2. silbi kulumist nagu ülemal 5. *alles*. Vokaalilõpuline *jälle* võib eP alal muidugi osalt olla ka lihtsalt p-sufiksita allatiiv (< **jälyelle*|k, -n, vrd. ka Genetzil main. kohas sm. *jälle* ~ *jällen*). Lõuna-e. alal seevastu on *jälle* oletatavasti (vt. allpool 65.) arenenud p-sufiksilisest kujust **jälyellehek*, sest eL neil aladel, kus sõnalõpulist k-d esindab larüngaalklusiil, on *jälle?* resp. *jäl?* varustatud larüngaalklusiiliga (vrd. allakirjutanu setu ainekust *jäl?* resp. *jäl?*, *jal?*). Seda laadi kujud ei saa seletada lihtsate allatiividena (vrd. setu *mälè*, *pälè* < **mällen*, **pällen*), sest allatiiv on eL-s ilmselt olnud n-lõpuline ja -n pole endast jätnud järele larüngaalklusiili. Turu käsikirja (g) erandlik n-iga vorm *iellenss* on ilmne soomepärasus, vt. Saareste EK 1925 123 ja Kettunen EK 1930 3. Põhja-e. kirikukeele lühendkuju *jäll'*, *jäll* (*iäll*, *jell'*) on pärit riimitud kirikulauludest. Märgitagu lõppeks ka, et P 1. trüki *jälle* on 3. trükis osalt asendatud adverbiga *järele* (näit. III Moos. 10: 16 *järrele jänud*), vt. Rosenpläneri Beiträge XVII 88.

Tähenduse suhtes on vana kirjakeele *jälle(s)*, nagu üleval esitatud ainekust nähtub, praegusest mitmeti erinev, avaram, evides ms. tähendusi 'järele', 'maha', 'tagasi' jm. Seejuures on osalt tegu vanemate tähendusvariantidega (vrd. sm. *jäljelleen* 'järele, maha, taha'), osalt aga saksa *wieder* ja *wider* sõnade, üksikuil autoreil (näit. Gilaeusel jt.) võib-olla ka rootsi *igen* partikli tõlge, näit. selliseis juhtumeis kui *jällesünd(i)|ma*, -mine, Stahlil *jelle tohma* 'widerbringen', *jelleotzma* 'widersuchen', Widergeben / *jelleandma* jm. Ilmne saksa tõlkelaen on, nagu nähtub osalt juba ülemal esitatud ainekust saksakeelseist tõlkeist, XVII saj. kirjakeeles tarvitusel olnud omapärased liitsõnad (d, e, f) *jälle(s)*, *üumber*, *jälleüumber*, *jälle ümbre*, *jäll ümber* (viimane värsistatud kirikulauludes ka riiminõudeist tingitult ümberpaigutatuna *üumber jäll*), mis on tõlgitud saksa *wiederum* (*um* = e. *üumber*) väljendist. Hupeli sõnarm. (1780) ja Wied. Wb. ei tunne enam seda kahtlemata ebarahvakeelset väljendit, Stahli keelepärandi ajastu lõpulgi veel, nagu näeme (vt. d, f), siiski teda veel tarvitatakse. 1693 a. käsiraamatus (GEv, WCat, Tr) ja sääl siis on *üumber* paar korda oma moodi eestipärastatud verbi-prefiksiks, vrd. Tr 179 *Sihs ümbertulnut jelle*, 128 *Nink ümber tulla jälle tah* (= ... jälle taas) ja 234 *Sahp temma ümbertulla tenn'*

(= saab tema jälle tulema siia). Nii võibolla ka veel (?) P-s, vrd. Hiio 32: 12 *Ja ma mötlesin ümber teie peäle*, 30: 20 *agga Sa mötled ümber minno pärrast*. Partikli jälle(s) ümber asemel võis harvakult tol ajal isegi esineda *iggas* (= ikka, vt. 13) *ümber*, vrd. EvEp L 6/10 *kanname iggas ümber* (= kanname alati, ikka).

20. *järge(s), järges(e)*.

a) *järges*: M 279 *Meye same keick hiljukeste vche toine toyse ierkes* (= teineteise järele) *se Maa mulla sisse kaiwetuth ninck maha maetuth*, 300 *ninda kuy David syn kaxkord ierkes* (= kaks korda järjest) *pallub*;

b) *järgest(e)*: Anf 28, 117 *stets resp. Stets jergkest*, Ges 189 *jergkest 'stets'*, HB IV-4 33 *jergkest ollen 'stets sey'*, Ls 499 *palluket jergkest 'betet stets'*, 110 *jergkest ninck otzani 'Beharlich'*, 301 *monne ahsta jergkest 'viel Jahr nach einander'*, EKVM 55 R. Brocmann *Jergekst lothan*, 61 Göseken *Jergkest so jures ollema*, 63 G. Saleman *Sind jergkest heh kahs paimenda*, 138 Markard *kaswap jergkeste*, 142 G. Saleman *Ke kihtwat ... jergkest*, 155 Göseken *Ninck lehhep jergkest echka*, NGes 19, 94 *jergkest*, 109 *So Lapset jehme jergkeste*, 111 *So laps ma ollen jergkeste* (riiitud sõnaga sünnulle = sinule), 112 *Eth jehme jergkest sinno kah*, 480 *Se Surm on jergkest wastodick*, Geb 30 *jergkest ... on*, 58 *kihtkem ... jergkest*, Gös 44 *jergkest stets*, 198 *für und für / jergkest ninck ickas*, 248 *Immer / ickas / jergkest*, 315 *ohne unterlas (für und für) jergkest ninck ickas*, GebB 7 *nink minna jergkest ... löidtut sahn*, 35 *sünno Kihthus jergest münno Suh sees on*, 48 *Ma pean jergkest woitlema*, Tr 83 *Mo jures Jssand jergyest jäh* (üld.), LühP 6 *minna jergest ... löidtut sahn* (üld.), Tr 97, 214 *jerggeste*, VL 193 *om sull jergkest*, PalveR 5 *järgest*, 15 *järgest Palwet pean*, 24 *järgest watan*, 79 *järgeste ... kissendada*, 87 *kita järgest*, MKLRaam 8 *järgest ellada*, 13 *järgeste*, 18 *järgest*, 70 *järgest armastada sind*, Horn 89 *järgest / immer*, KUps 84 *ikka nink jergest*, 159 *jerggest*, EKVM 319 G. Schultén *jergeste jaudsid*, 276 (1700) *perrast sedda jergeste*, 24 *järgest watan*, 31 *järgest römustan*, 79 *järgeste sinno pohle kissendada*, 84 *kita järgest*, Anw 96 *järgeste 'immerdar'*, P I Saam. II: 35 *peab järgeste käima iggapäaw*, Jerem. XI: 7 *Sest ma*

ollen järgeste tunnistanud teie wannematte wasto ..., Paul. Kal. IV: 18 kui se järgest hea pärrast sünnib,...;

c) *järke*: PredX 70 üx *Jergke* woidleminne (= alaline võitlus);

d) *järkeks*: Tr 306 (erandlikult) *Nink sahtap Taiwa jerggex*.

Wied. Wb. annab kõnealusest adverbist kuju *järgeste* 'nach einander', vrd. ka *j. ... j. ...* 'bald ... bald' ja *järest* 'immer, immer fort', *üksi järi* 'hinter einander, ununterbrochen fort'. Et siin on tegu sõna *järg* erivormiga, on olnud selge juba ammugi, vrd. Ahrens 115 (§ 158) "*järgeste* fortlaufend, ununterbrochen ... von *järg* Reihe". Mülleri *ierkes* = *järges* kujust lähtudes peaks käesoleval korral tohtima oletada p-sufiksist algkuju, < (partitiivi) **järkeänsäk* või (?illatiivi) < **järkehensä*, vrd. eriti sm. vastavat partitiivadverbi Genetz 24 *järkiänsä*, -*ään*, Lnr. *järkiänsä järkiään* 'i ordning, i rad, efter hvarandra' (*järjestänsä*), ka 'helt och hållet, straxt, genast', *kaksi päivää j.* 'två hela dagar' jm., vadja Ariste Vadja keele grammatika 112 *järkiä* 'kohe, otsekohe' < **järkeähen* (sm. laen, *järestä*, *järkeässi* id.). Selle põhjalt sai hiljem areneda tugevaastmeline -*st(e)*-adverb *järgest(e)*, vt. alamal 61. Haruldane variant *järke* (c *Järgke*) võiks seletuda *järges*-adverbi lõpu *s*-i kulumisega (vrd. alamal 63.), kuid see võiks olla ka iseseisev p-sufiksita partitiiv või illatiivvorm sõnast *järg* (vrd. P II Kun. 2: 11 *kui nemmad ühte järke käisid*). Niimoodi seletuks adverbis *järges(te)* esinev ebaootuspärane tugev aste (pro *järjes*, *järjeste*). Kuid see tugevaastmelisus võib seletuda ka vanale eesti kirjakeelele omase vigase astmeüldistusega (vrd. tüüpi *tegud* pro *teod* selles) või kestab isegi loode-eesti murdelise tugevaastmelise inessiivi (*järges* pro *järjes*) põhjalt, ja niisugusel puhul osutuks p-sufiksi oletamise vajadus seletuses hoopis asjatuks. Retsiprooksus kõnealuse adverbi teatavais variantides (vrd. eriti M *ierkes*!) siiski näikse olevat toeks oletusele, et küsimuses on algselt olnud p-sufiksiline juhtum, kuigi selle kõrval on olnud ka p-sufiksita samatüvelisi adverbe (vrd. Wied. Wb. elatiivi *järest*, kaasaegse kirjakeele *järjest*, sm. *järjest[änsä, -ään]*, Agricolal *ieristens* Genetz 25, Wied. Wb. *üksi järi* instruktiivi jms.).

-*kesk|es*, -*is* vt. 15. *ise-*, *isikesk|es*, -*is*.

21. *kogu|nis, -nas, -nes jm.*

a) *kogonas*: M 339 *on kogkonas v̄chex vwex Jnimesex sanut*;

b) *kogunis, kogonis*: M i *kogkonis lebbi se Juda Mää* (= läbi kogu Juudamaa), 48 *ninck kogkonis se Jnimesse Suggu*, 56 *taema kogkonis ello* (= kogu tema elu), 73 *kogkonis se Linn*, 87 *kogkonis se Sild*, 83 *ninck hend ... kogkonis ... andnut*, 110 *Kogkonis* (mille rahvas lauldes väänas > *Kogkon eddes*), 194 *woixit kogkonis erra-laemadada*, 229 *saab wihastuth ... ia pea kogkonis taema Paetoitussest ... welia tundeduth*, 313 *kogkonis se Jlm*, 262 *kogkonis ... errahuppume*, 341 *rõhub ... kogkonis maha*, Anf 30 *gantz vnd gar / kogkonis / kohldes*, 61 *Gantz / koggonis*, Ges 97 *münno lotus seisap koggonis sünno pehl* 'mein vertrauen steht gantz zu dir', 116 *neil pattul koggonis ülleandtut* 'den Sünden gantz ergeben', Ev 82 *se kogkonis kodda* 'das gantze Hauss', 223 *se kogkonis Rahd* 'der gantze Rath', 231 *se kogkonis hulck* 'der gantze hauff' (inimesi), HB IV: 4 181 *kogkonis* 'gäntzlich', Ls 24 *temma on kogkonis errakaddonut* 'es ist mit jhm verlohren', 30 *kogkonis errarickotut* 'verdorben', 118 *se kogkonis kesck* 'Das gantze Gesetz', 92 *kogkonis 'gahr'*, 136 *se kogkonis Jerusalem* 'das gantze Jerusalem', 182 *kogkonis 'gentzlich'*, 388 *se kogkonis Lind* 'die gantze Stadt', LsS 551 *töitis se kogkonis Kodda* 'erfüllet das gantze Hauss', 551 *kogkonis se pehle lohtma* 'sich gäntzlich darauff verlassen', 556 *kump hend neile Pattulle kogkonis andnut on* 'der Sünden vnterworffen', 585 *se kogkonis Karja* 'die gantze Herde', 619 *mitte kogkonis ninck öigkest piddap* 'nicht gantz vnd rein helt', 640 *se kogkonis Jlm* 'die gantze Welt', GutsI *koggonis omninò*, EKVM 131 *Saaremaa käsikiri*, 186 (1689) *koggonis* (= täiesti), NGes 450 *Se töitis Kesko koggonis* (riimitud sõnaga *leppitis*), GEV B v *se kogkonis Jerusalem*, G ij *se koggonis kodda*, C ij *sai ... kogkonis waik* (= [meri] jäi hoopis vaikseks), Q iij *koggonis pohas*, R iiij *se koggonis Rahd*, Geb 15 *omma kogkonis Ello Aigkas*, 29 *koggonis errawotta*, 49 *koggonis*, PredII 9 *kogkonis errarickonut* (Jerusalemma), PredVIII 58 *kogkonis Jsraelist* (= kogu Iisraelist), *koggonis ilma pattut ollexit*, PredX 71 *risti kogkodusse kogkunis erra pillotama*, Gös 21 *koggonis 'gantz'*, GebB 15 *omma kogkonis Ello Aigkas*, 44 *Sel annan minna kogkonis hend*, 26 *kogkonis*

errawotta, Tulimuld 1955 267 *se koggonis kunnigliko suhre suggo ehs*, 269 *koggonis enne ette wottaxit*, EKVM 322 E. Mannerburg *koggonis Weichset* (= kõik veised), SündA N 5/2 *se koggonis Hulk*, M 6/2 *temma on koggonis puhhas*, EvEp B 2/1 *se koggonis Jerusalem*, LühP 18 *omma koggonis Ello*;

c) *kogunes*, *kogones*: EKVM 354 Wanradt–Koell *kockones*, Ross 12 *se koggones Risti ühendusse* 'die gantze Christenheit', 83 *se koggones Jerusalemmi lihn* (= kogu J. linn), 115 *se koggones kodda*, 192 *se koggones koggo*, 191 *se koggones Raht* (= kogu raad), Anh 207 *kick koggones önnis risti rachwas*, 242 *walckustap koggones meije Süddamet*, Cat G *Koggones* 'gäntzlich', Ls 81 *mitte kögkones errarickup* 'mit nichten ... gahr verdirbt', 528 *tahaxit meid koggones erraneelma* 'wolten vns gar verschlügen', LsS 557 *erranis kahs kogkones temmajures jehma* 'sondern auch gar vnd gantz bey jhm bleiben', 562 *sihskit minna mitte kogkones errarickun* 'mit nichten ich dennoch verderb', 590 *öhe kogkones Kogkodusse öhe kogkones Linda* / ... 'eine gantze Gemeinde / eine gantze Stadt / ...', 594 *kogkones hucka minnema* 'es sey gar auss mit vns', 659 *nemmat huckawat se Innimesse kogkones* 'sie machen das gar auss mit den Menschen', 675 *kogkones errakitkup* 'gantz vertilge', EKVM 75 L. Vigaeus *koggoness kihilkonest rafwast*, 152 ... *kogkones middakit awwitama*, 76 *sama koggoness neddala* (= kogu nädala), KCat D v *Ja minna lotan Koggones sepehl*, NGes 171 *wabba Koggones*, 434 *ep nuchtle koggones*, 52 *se koggones ... Suggu*, 57 *Se Mah ninck Linna koggones Lass olla*, Geb 104 *Se on iix Pettja koggones*, Gös 46 *koggones / kohldes* gäntzlich / gantz und gar, 49 *subbi / koggones / gantz, koggones, kohldes / gantz und gar*, 200 *Gantz / (totus) koggones*, 246 *Jahr / gantz / ... koggones Ahst / ...*, 450 *von Grund aus / (funditus) koggones / kohldes tippotamatta*, 104 *Allerdings / koggones*, GebB 92 *Se on iix Pettja kogkones*, WCat B 6/14 *minna lohtan koggones se pähl*, LühP 31 *koggones errawotta*, Tr 159 *wabba koggones*, 268 *Nink kogg'nes errakaddonut*, 462 *koggones Jlm*, Horn 93 *koggones / koggone / koggona / gantz und gar*, KUps 53 *koggones on riknut*, 149 *ennast koggones ... annap*, 161 *ni koggones on ... errarikkutut*, 181 *koggones mahhajettap*;

d) *kogunest(e)*, *kogonest(e)*: MKLRaam 74 *Olgo wantud koggonest* (riimitud sõnaga *iggawest*), PalveR 17 *koggoneste*

(= täiesti, hoopis), 60 *koggoneste ärrakustutanud*, 95 *Kinnita koggunest Kunninglikko Wallitsust*, KUps 142, 153 *koggoneste*, Anw 389 *koggoneste 'gar'*, P Kohtum. XI: 30 *Kui sa Ammoni lapsed koggoneste mo kätte annad*;

e) *kogona*, *koguna*: WT Mt. II: 3 *se koggona Jerusalem*, XIV: 35 *se koggona Mah sisse*, XXII: 40 *se koggona Sähdus*, Ap. Teg. II: 2 *sedda koggona Maija*, Paul. Vilipp. I: 13 *koggona Kochta Koan* (= kogu kohtumajas), I Johann. V: 19 *koggona Jlm makkab Kurjussen*, VL 7 *Koggona nurri*, 99 *koggona kallis*, 177 *koggona erra*, VP 259 *koggona Ello*, 260 *kohalt nink koggona*, 297 *Hoiija minno koggona Maija*, TMKLR 8 *Koggona nurri*, 120 *Se koggona kallis Risti-Koggodus*, 195 *koold temmä koggona ärrä* (= sureb ta hoopis ära), 111 *Sest loda minna koggona*, LO 25 *se koggona Ma pääl elläwä*, 51 *seddä koggona Jhma*, LO II A *seddä koggona kristlikko Koggodust*, PalvuseR 11 *pühhendä minno kohalt nink koggona*, 22 *seddä koggona Maad*, MKL Raam 78 *Sest lodan minna koggona O JEsu sinno päle*, KKR 130 *temma koggona Maja*, 209 *nende koggona Hulk*, PalveR 18, 23 *sedda Koggona Maad*, 25 *koggona Wargusse sisse*, 34 *Oh päästa mind koggona ärra ...*, 36 *ennast koggona sulle annan*, 38 *Hoia minno koggona Maja* (= kogu maja), Horn 89 *wägga & koggona warra* / sehr frühe, ibid. *wägga & koggona hilja* sehr späte, 93 ... *koggona* / gantz und gar, Tulumuld 1955 269 *ülle koggona Risti Koggodusse*, KUps 173 *Kui on keik Innimessi koggona middakit* (= nagu inimesed kõik pole hoopis mitte midagi [väärt]), EKVM 274 (1700) *koggona kuhlhatta kombel*, 279 (1700, eL) *se koggona ilma sissen*, 282 (1700, eL) *se koggona Lihn*, 286 (1701, eP) *koggona Aasta*, Anw 117 *koggo|na -ne -niste 'gäntzlich'*;

f) *kogone*, *kogune*: EKVM 192 *Verginiuse piiblitölge koggone Kollasest Sidist*, 208 ibid. *täma koggone KuningRiiki sees*, 204 *mes koggone Taiwa all on*, 205 *koggone hallikarwalisseks*, 232 J. H. Creidius *koggone Jerusalem*, MKL Raam 49 *Minna tahha koggone ... anda* (riiimitud sõnadega ühtega, eale), 66 *Waid saaksin hukka koggone*, 124 *Ja koggone neid kaotab*, KKR 17 *temmaga koggone Jerusalem*, 110 *immetellid koggone wägga*, 149 *on koggone puhhas*, 208 *se koggone suur Kohhus* (= kogu kõrgem kohus), Lõp 75 *loda koggone se päle*, PalveR 12 *pühhitsa mind kohhe ja koggone*, Horn 93 *koggone / koggana* / ganz und gar, 95

koggone kassinast ... gar zu wenig, KUps 153 *koggone katkimurda*, RevE A 5/8 *loda koggone se päle*, Anw 117 *koggone* 'gänzlich', P V Moos. VII: 26 *se peab koggone jälk ... ollema*, 8: 19 *kui sa koggone Jehowat ... ärraunnustad*, Jerem. (koht märkimata) *Kas sa olled ... koggone ärrapõlnud?*, Hesek. XXVII: 3 *Minna ollen koggone illus*, Hiib XXVII: 12 *ni koggone tühhiseks*, Jesaja III: 16 *kaddus koggone ärra*, I Makab. 1: 39 *sai koggone ärraraisatud*, Mt. VIII: 26, Mk. VI: 39 *siis sai se koggone waikseks*, II Peetr. I: 12 *ja sawad koggone omma kadduwa ello sees hukka,...*;

g) *kogoniste*, *koguniste*: EKVM 266 (1697) *koggoniste tapwad*, 267 (1697) *ehk Koggoniste monned tapnud*, Anw 117 *koggoniste* 'gänzlich', 351 *koggoniste*, 378 *temma päle koggoniste lodab* 'von Herzen sich ihm anvertraut', Jerem. Nut. V: 22 *Sest kas sa meid olled koggoniste ärralükkanud?*, II Saam. VI: 20 *ennast koggoniste allasti teeb*, II Makab. VII: 40 *koggoniste Jssanda peäle lotes*, Jesaja II: 18 *peawad koggoniste ärrasama*, Juudit VI: 4 *waid peawad koggoniste hukka sama*, Mt. V: 34 *et teie ei pea koggoniste mitte wanduma*, Luuk. XVIII: 24 *et ta koggoniste kurwaks sanud*, Joh. Ev. IX: 34 *Sinna olled koggoniste pattude sees sündinud*.

Wied. Wb. annab käsiteldava adv. kujudena *koguni* (*koninge*, *kogona*, *koguna*, [*kogu*], *kogunes*, *koguniste*, *kogundi*, *konuni*) 'ganz, gar, gänzlich, ganz und gar, durchaus' ja *kogunes*, *koguneste*, *kogundi* = *koguni*. Juba Ahrens 110 (§ 151) *peab adv. koguni*, *koguna* 'gänzlich' p-sufiksileks essiivkäändeks, ühendades tema sm. partikliga *kokonansa*. Vrd. ka tsit. teos 115 (§ 158): "Auf gleiche Weise ist ja auch *koguni* aus *kokonansa* entstanden (§ 151)", kusjuures on mõeldud samasugust sufiksiosa lühenemist kui juhtumis *põlwili* 'auf den Knien' (~ sm. *polvillensa*) jm. Niisamuti arvab Krohn 157 ja 162 (§ 118), ja ka Wiedemanni EGr-s 296 (§ 102) peetakse eesti adv. *kogunes* = *koguni*, *koguna*, *kogona* p-sufiksileks essiiviks, esitades võrdluseks sm. essiivi ja p-sufiksi lõpu *nansa*. Samal seisukohal on olnud M. Weske SbGEG 1881 181 ja muidugi ka Mark 57, lakooniliselt rinnastades eesti "kogunes, kogunis 'gänzlich', fi. *kokonansa*". Rahvakeelest märgitagu paar juhuslikult silma puutunud näidet: EK 1926 30 Jämaja *on koguni kimpus olnud*, 35 Tarvastu *om jo kogundi ... Uurijate seisu-koht selle adv. algupära küsimuses niisiis on ammugi üksmeelne*. Tema äsja juba mainitud sm. vaste *kokonansa* (ka *kokonaan*) 'hel

och hållen, helt och hållet, totalt. allt ihop, helt,...' kohta vt. Genetz 23 ja Lnr. Liivis on tal täpne vaste, vrd. Kettunen LWb. (*kogin̄ ~*) *kogin̄āz*, Sjögren–Wiedemannil *kogun̄āz*, *kogun̄āks* (lääne-lv.) 'sogar, ganz und gar', mida K. peab eesti laenuks. *kogin̄āz* peaks küllap seletuma instruktiivikujulise lv. *kogin̄* adv. ja adv. *kogun̄āz* kontaminatsiooniga, kuna *kogun̄āks* on hiliselt saanud analoogilise translatiivilõpu -ks. Lv. *kogun̄ās* (= *kogun̄āz*) 'durchaus' puhul vt. ka Mark 54. Vokaallõpuliste eesti variantide *kogona*, *kogu|na*, -ne, -ni kohta vt. alamal *st(e)*-lõpuliste (d, g) kohta allpool 58. P 1. trüki *koggone* on asendatud terminatiivi meenutava *koggoni* kujuga P 3. trükis, mille kohta vt. Rosenplänteri Beiträge XVIII 59 ja 76. XIX saj. kirjakeelele omaseid variante *koguniste*, *kogunalt* on Fr. Heller Rosenplänteri Beiträge' des XVI 79 pidanud kahekordse käändelõpuga (s.o. essiivi+elatiiviga resp. ablatiiviga) moodustatuiks: "Es giebt auch Casen von Casen, z. B. *koggoniste* von *koggoni*, *koggonalt* von *koggonā*, ...

22. kooldes.

a) *kooldes* 'koguni, hoopis, täiesti': Anf 61 Gantz auss / gar auss / *kohldes*, 30 gantz vnd gar / *kogkonis* / *kohldes*, Ges 239 *kitko nemmat erra kohldes pohjani* 'vertilg sie gar biss auff den Grund', 240 *muito istume meije pimmedusseskohldes* 'sonst sitzen wir im finstern gar', HB IV-1 5 *kuiwawat erra kohldes* 'verdorren gantz', HB IV-4 125 *eth meije mitte kohldes huckas olleme* 'das wir nicht gar auss sind', Ls 100 *kohldes löpnut* 'gantz vnd gahr auss', 194 *sihs sai temma kohldes waick* 'da ward es gantz stille' (mere kohta öeldud), 544 *kohldes erraneelnut* 'verschlungen mit gantzem ...', LsS 623 *nemmat ollit kohldes errarickotut* 'so war mit jhnen verdorben', 645 *agkas semperrast mitte kohldes errapölgktut* 'aber darumb nicht gar verschmähet', 697 *eth meije mitte kohldes huckas olleme* 'da wir nicht gar auss sind', PredBl 22 *kohldes hukka olleme*, NGes 34 *Ech otze kohldes hukka lehn*, 300 *ollet huckas kohldes*, 371 *kohldes andwat*, ibid. *Meit kohldes rickma erra*, 416 *Muid' ollen huckas kohldes*, Gös 46 *koggones* / *kohldes gäntzlich* / gantz vnd gar, 49 *koggones kohldes* / gantz und gar, 450 von Grund

aus / ... *kohldes*, 260 *gäntzlich* / *kooldes*, ib. Gar aus machen / *kooldes* ... *otza pehle teggema*, 412 Er ist gar ins hinder gerahten / i.e. zurück gekommen / *temma on kohldes taggasipitte sahnut* (laevaga), EKVM 155 *Se Södda rickup kohldes tah ... erra*, GebB 12 *Sind Kohldes hucka pühdasit* (= sind püüdsid koguni, hoopis hukka saata), Tr 1693 34 *Echk otze kohldes hukka lähn*, 294 *Nink pühdwat Kohldes hukkada meit*, 332 *Ep meite rikkoda kohldes*, säälsam.(?) *Hend Pattul kuhldes andwat*, 358 *Se Södda rikkup kohldes tah*, 404 *Nink kohldes erranehtut*, 376 *Muid ollem hukkas kohldes*, 373 *Meit kohldes rikkoda erra*;

b) *kooldis*: Ls 544 *eth meije mitte kohldis errakaotut olleme* 'dass wir nicht gar auss sind'.

Adv. *koold|es*, *-is* ei näi trükis esinevat enam XVII saj. lõpu-poollest saadik. Wied. Wb. esitab *kōldes* 'ganz und gar' Gös järele *kōlma* 'sterben, absterben,...' verbi all, pidades seda ekslikult verbivormiks. Pääle selle leidub sääl ilmselt algupäraldasa identne adv. *koulde* 'gänzlich' (?Gös järele), mille ka Wiedemann EGr. 302 (§ 105) esitab kogu sõna adverbialkujuna "*koulde* (gänzlich, *kogu*)", pidades seda kas p-sufiksiliste *ldasa-* (> *ldes-*) lõpuliste adverbide lühendiks (*-ldes* > *-lde*?) või lihtsalt ablatiiviks (*-a* > *-i* > *-e* muutuse kaudu tekkinuks). Arhaistlik *koold|es*, *-is* on 3-nda isiku p-sufiksiga moodustatuks seletatud juba M. Weskel SbGEG 1881 181, vt. viimati allakirj. Virittäjä 1953 375–6, kus on polemiseeritud F. Oinase katse vastu (Virittäjä 1952 113) seda *koolma* verbi vormiks tõlgitseda). Selle algkujuks ongi niisiis tõenäoliselt **koyoltansak*, vrd. sm. Lnr. (sõna *koko* all) ablatiivi *koolta* 'ymnigt, rundligt (kosolta, ololta)' ja selle p-sufiksilist kuju *kooltansa*.

23. *kummuli(s)*, *-ste*.

a) *kummulis*: Gösa 105 *keib kuumulis* (loe: *kummulis*, J. Mg.) *koorma all* /...;

b) *kummuliste*: Anw 124 *kummuliste* 'aufm Bauch', P I Kuning. XVIII: 42 *ja läks kummuliste mahha seisma*, II Kuning. IV: 34 *ja heitis kummuliste ta peäle*, XXI: 13 *ja sedda kummuliste pörab* (= [väägna] *kummuli pöörab*), II Makab. X: 4 *siis pallusid nemmad Jssandat kummuliste maas*;

c) *kummuli*: P II Makab. XIV: 44 *ja heitis kummuli mahha*.

Vrd. Wied. Wb. *kummuli*, *kummuliste* (*kummali*) 'umgekehrt', *lõtsik oli k. vee peal* 'das Boot war mit dem Kiel oben auf dem Wasser'. Variant *kummuli* esitatakse Hupeli sõnaraamatu täiendina (*kummuli mahha heitma* 'sich auf das Gesicht niederwerfen') O. W. Masingu Pühhap. Wahheluggemissed I teosest lk. 4 uuesti kirjakeeles täheldamiseks Rosenpläneri Beiträge XVII 169. Wiedemann EGr. 303 (§ 105) seletab adv. "*kummuliste* (umgekehrt, = *kummuli*, *kummali*)" adessiivi põhjal kujundatud keelendina, pidades selles alternatiivselt võimalikuks *-li*-lõpu teket p-sufiksiga varustatud sõnalõpust (< *-lasa* resp. *-les*) või otse ablatiivi lõpu *a* > *i*-ks muutumise kaudu, kusjuures tema arvates (lk. 303) "ist zu dem *-li* noch die Adverbialendung *-ste* gefügt". Vähe-malt arhaistlik *kummulis* on ilmselt lähtunud p-sufiksiga varustatud adessiivist või allatiivist, niisiis < **kum(m)oi|llansak* või **-llensak* resp. (murd.) **kum(m)a|llansak*, **-llensak*, millele täpselt vastab sm. adv. *kumollansa* = Lnr. *kumollaan* (sõna *kumo* all) 'upp och nedvånd (bot.)', Nykysuomen sanakirja II *kumo|lla(a)n*, *-lle(e)n* ja liivis Kettuneni LWb. järel *kumâlâz* resp. *kumliz* 'umgeworfen, umgestürzt, umgestülpt' (eesti ja sm. vastetega), vrd. ka Sjögren-Wiedemann Livisch-deutsches Wb. *kumälis* (od. *kumlis*, *kumis*) 'umgeworfen, umgestürzt' ja selle lv. adv. kohta allakirj. Virittäjä 1928 286 *-list(e)* ja *-li* lõpu vahekorra puhul eestis vt. allpool ptk. 52.

24. *laiu|tes, -ti, (eL) -ta*.

laiute(s), *laiu|ti, -ta*: Anw 7 "Von einigen *adjectivis* und dem *infinitivo verbi* werden *substantiva* in *us* und *es formiret*, als von *lai*, breit, kommt *laius* und *laiutes*, Von *pitk* kommt *pitkus* und *pitkutes*", 127 *laiute* 'in die Breite' adv., EKVM 114 J. Gutsclaffi piiblitõlge *ütte wassa laijutta*, P Juudit I: 3 ... *laiuti kuuskümmend künar*, I: 4 *laiuti*, Hesek. XLIII: 13 *ja künar laiuti*, II Makab. XII: 16 *olli kaks waggo maad laiuti*, I Moos. XIII: 17 *käi se Ma läbbi ... pitkuti ja laiuti*.

Kõnealune adv. esineb Wied. Wb-is järgmiselt: *laiutasa*, *laiute* (*laiutes*, *laiuti*, *laiati*) 'der Breite nach, in der Breite', *laiu*

(d) (*laiuta*) id. Adverbid *laiuti ja pitkuti* on piibli 3. trükis kohati tarvitusele võetud P 1. trüki nominatiivide *laius* ja *pitkus* asemel (*olli temma pitkus, olli temma laius*), vt. Rosenpläneri Beiträge XVII 79. Juba A. Knüpffer peab Rosenpläneri Beiträge'des XIII 127 (a. 1821) adv. *laiutes* (mida, nagu äsjasest tsitaadist näeme, Thor-Helle veel peab ekslikult noomeniks!) "kontraheerunuks" algsemast kujust *laiutassa* 'der Breite nach' (~ *laiatassa*). Samuti Krohn 154 (§ 118) oletab siin p-sufiksilist partitiivi. "*laiutaza* l. *laiutes* = *laajuuttansa*". Ja viimasega ühinedes arvab ka Wiedemann EGr. 310 (§ 109), et *laiutes* ja *laiuti* oma lõpposas jätkavad p-sufiksilist partitiivi (< -*taza*). See seisukoht on vastuvõetav, vt. alamal 50. Liivis käsitledav adv. esineb p-sufiksita partitiivina, vrd. Kettunen LWb. *la'igiti* 'breit; die breite, in der breite' (*rištpi'u* l. 'handbreit' jm.), vrd. ka Sjögren-Wiedemann Liv. Wb. (s.v. *laigit* 'Breite':) *üäd suorm* l. 'einen Finger breit' ja Liv. Gr. 261, Setälä YSÄH 72 ja Posti EK 1937 98–110, eriti lk 100–101 ja 109

25. meelelis.

meelelis 'meelega; (?) meeleldi': HB IV-4 164 *Minckperrast tahaxit sinna agkas meelelis hend sel Kurratil andma?* 'Warumb woltestu aber williglich dem Teuffel dich ergeben?', 285 *ninck ... meelelis pörgko sisse hend lückat* 'vnd vorsetzlich in die Helle dich stürztst'.

See Stahli adv. puudub hilisemais allikais ja ka Wied. Wb-is. Viimases võib aga küll kohata selle varianti *mēlelasa*, mis tähendab sama kui vastav ablatiivne adv. *mēleldasa*, *mēleldi* 'dem Sinne gemäss, gern, willig, vorsätzlich, mit Bedacht'. Arhaistliku Stahli *meelelis* adv. p-sufiksiline algupära on käsitletud juba Weskel SbGEG 1881 173–4 (ülemal tsiteeritud kahe Stahli näite varal) ja (Weskest olenematult) Saarestel EK 1925 123. Vrd. sm. Lnr. (*mielelläni, mielelläsi*), *mielellänsä* jne. 'jag, du o.s.v. gerna'. Stahli keelepärandis on hiljemini *meelelis* asendatud p-sufiksita käändega, vrd. näit. Tr. 1693 28 *Ma tahhan Mehlel* (= meeleldi) *tehha se*, 164 *Mey' Hedda mitte Mehlel nähp*, 405 *Nink Mehlel tahp* (= ning meeleldi tahab).

26. *parahill|as, -es jm.*

a) *parahillas* '(just) praegu, parajasti (nüüd)': Anf 28 Jetzund / ... *parrahellis* / *parrahillas*;

b) *para|hilles, -helles*: M 43 *Waidt nüit Parrahelles piddab taema hend ... errapeethma* (= .. ära peitma), 89 *Eb syss se Ayck nüith parrahilles meddy kaees olle*, 161 *weel nüitkit parrahilles*, 341 *se olleme meye nüith parrahilles ...*;

c) *parahellis*: M 87 *on io nüith parrahellis meddy kaees*, 109 *Sesama taha mina teile nüit parrahellis ... neutada*, 145 *kudt ollex taema nüith parrahellis meddy silmade eddes*, Anf 28 Jetzund /.../ *parrahellis* / *parrahillas*, Ev 143 GEv L v *münno Tüttar on parrahellis errasurnut*, Ev 143 *seesama tõlkega* 'Meine Tochter ist jetzt gestorben';

d) *parilles*: Tr 511 *Me Silmat unne nähwat* / *Parilles kinni lähwat*/...

See arhailiste eP adverbide rühm, mis XVII saj. lõpupoolest (1693-ndast aastast) pääle enam meie kirjakeeles ei ole esinenud ja Wied. Wb-is puudub, on ilmselt p-sufiksiga varustatud adessiiv sõnast *paras*, niisiis *parahelles, parahellis* < **parahellansak* (tugeva kaasrõhu tõttu 3. silbi algul säilinud -h- ja samal põhjusel erandlikult assimileerimata jäänud 3. silbi e) ja *parahi|llas, -lles* < pluuralitüvelisest **parahillansak* (resp.? *-llensak). Need eesti adverbid vastavad järelikult täpselt sm. Genetz 26 adessiivseile partikleile *parhaall[ansa(-aan)]*, *parhaill[ansa(-aan)]*, vrd. Lnr. (s.v. *paras*) *parhaallansa, paraallansa(-llaan), parhaillansa(-illaan)*... 'just som bäst; just nu', *lukea parhaillansa* 'hålla på att läsa'. Vrd. järgmisi 27. ja 28.

27. *parhella, par(h)illa jms.*

parhella, parilla: Guts. *parhilla modò*, WT Mt XXIV: 65, VL 209, VP 1685 323 *parhella*, WT Taul. Kalaat. I: 23 *se kuhluta parhella seddä Usku*, Paul. I Korint. IV: 6 *kui parhella kirjetet om*, VP 332 *parhella jälle*, TMKLR 222 *parhella sõdu*, PalvuseR 52 *parhella ... ollet näütnü*, LO II B *par-hel-la*, EKVM 278 eL (1700)

nüd parrilla, EK 1936 6 Pärnu Kohtuprotokoll (1677) *mitte wehhem kuh minna / parilla olle uttlenut*.

Sama eL adverbil kohta on Wied. Wb-is ja Wiedemann EGr-s 284 (§ 101) esitatud *parahalla, parahella, parehilla, parahilla, parhella, põrehella, prahilla, parhilla, parila, prella, prilla, prõlla, põrla, pilra, pildra ja pirle* 'jetzt, eben jetzt'. Need vastavad eelmises (26.) artiklis tsiteeritud sm. p-sufiksilisile adessiividele *paraallaan, parhaillaan* ja esindavad kas singulaarse või pluraalse adessiivi p-sufiksiga varustatud adverbialkujude, niisiis teisendid *para|halla, -hella, parhella, põrehella* ning vahest ka (?) *prella, prõlla, põrla* on arvatavasti lähtunud singulaarsest algkujust **parahellahek* resp. **parahallahek*, kuna teiselt poolt teisendid *parahilla, parehilla, prahilla, parhilla, paril(l)a, prilla* ja võib-olla ka (metateesilised?) *pilra, pildra* ning *pirle* võiks seletada pluraalsest lähtekujust < **parahillahek* (kusjuures *pirle* siiski võiks olla lähtunud ka allatiivist ?**parahillehek*). Rahvakeelenäiteid eL *pīrle, prõllā, põrēhellā* jm. vt. Saarestel EK 1929 17 ja eriti Eesti murdeatlas I (1938, k. 23), ning allakirj. teatel üldine setus *parhi-/lā?*, *-lā?*. Lauserõhutus asendis nii tugevasti kulunud partiklite rekonstrueerimisel ei saa muidugi kunagi olla päris kindel. Käsiteldava eL adverbil lõpposa algne p-sufiks on tõestatud kagu-eesti murrete sõnalõpu larüngaalklusiiliga ja sõnalõpulise vokaali säilimisega (*parhilla, pahrilla*) vt. allpool 65. Seletus *prilla* < *parhilla* < *parahillaan* ms. on juba Ojansuul Virittäjä 1909 131. Ilma p-sufiksita on tõenäoliselt kujundatud Wiedemann EGr 280 (§ 101) mainitud eL liitadverb *prillaega* < ?**parahilla* **aika*da (pluurali adessiiv + sing. partitiiv).

28. *par(a)hilda* jne.

par(a)hilda: Ross 73 kui *nemmat parahilda welja löwat* (= ... parajasti just, praegu puhkevad [puud]), 113 *parahilda*, GutsI *parahilda modō*, Gös 43 *paraigkas, parhilda* ietzund "de tempore praeterito".

See eL ablatiivne adverb esineb ka Wied. Wb-is ja Wiedemannil EGr. 284 (§ 101) kujul *parhelda, parahelda, prilda*

‘jetzt, eben jetzt’. Nagu eelmiseski (27.) juhtumis on ka siin võimalik nii singulaarne kui ka pluraalne tüvi: *parahelda*, *parhelda* < **paraheltahek*, kuna *parahilda*, *parhilda*, *prilda* < **parahiltahek*. Vastavate ablatiivsete adverbide kohta vt allpool 56., rahvakeelseid näiteid vt. Saarestel EK 1929 17 (*piril'da* jm.) ja eriti Eesti Murdeatlas I. Tähenduse erinevusest hoolimata on *par(a)hilda* jm. adverbide täpseks vasteks sm. Lnr. *parahiltansa* = *parahiten*, *parhaiten* ‘bäst, helst, förnämligast’, vrd. ka selle adjektiivset edasituletist *parahiltainen* ‘som bäst påstående’. Sõna *paras* ablatiivi on temporaaladverbina eestis tarvitatud ka p-sufiksita, vrd. Wied. Wb. ja Wiedemann EGr. tsit. kohas *parahalt*, *parhalt* ‘jetzt, eben jetzt’. Kui paralleelina silmas pidada eelnevas sõna-artiklis (27.) nähtud rohkearvulisi partikli kulumisi lauserõhutuses, siis pole võib-olla isegi võimatu, et ablatiivist **parahalta* resp. **parahilta* kahekordse instruktiivilõpu lisandusega (-iñ < -in + -in) on lähtunud ka liivi ‘praegu’ tähendav adverb, mille Kettunen LWb. esitab kujudes *paldīñ*, *paldīñ*, *paldīñ*, *paldīž*, *paldīťtān* ‘jetzt’, vrd. ka Sjögren–Wiedemanni tsit. sõnaraamatus *paldīñ* ‘bald, sogleich; so eben, jetzt’. Kettunen seletab selle küll tsit. kohas järgmiselt: “Wohl eine zusammensetzung, ? *pa-ildīñ*”, vrd. liivi *ildī.ñ* resp. *ūldī.ñ* (Salatsis *ūldies*, *juldies*, *juldias*) ‘gleich, sofort’. Ka tähenduse poolest kuulub see pigemini ühte e. *par(a)hilda* perega kui Kettuneni poolt esitatud *ildīñ*, *ūldīñ* sõnaga.

29. *paraigas*, *praegu* jm.

a) *paraigas*, *parahaigas*: Anf 28 *Jetzund / otze nühdt / parrahaigkas*, NGes 526 G. Saleman *Ninck sahwat Surnut keik se pehl Sihs tausma parrahaigkas*, 129 Saleman *Keick me paraikas söhtut meist*, Gös 43 *paraigkas*, *parhilda* ietzund “*de tempore praeterito*”, Tr 119 *Keik me paraikas söhtut* (= kõik, mis praegu sai söödud) *meist*, 476 *Sihs tausma parrahaigas*.

b) *praegu*: EvEp J 1/1 *münno Tüttar on parraigo errasurnut*, KKR 135 *on praegu ärrasurnud*, Horn 89 *praego & praegu / jetzund*, EKVM 318 Schultén *praego ka*, 336 Vargalugu (1717) *Praego surreb*, RevE A 5/5 *kui praego üteldud on*, P II Makab.

III: 7 *sedda praego nimmetud rahha* ..., XIV: 8 *kes praego on nimmetud*, Tob. X: 10 *et mo issaja emma praego* ... üllesarwawad, I Saarn. IX: 13 *sest praego leiate teie tedda*, Mt. IX: 18 *on praego ärrasurnud*, Joh. Ev. XXI: 10 *mis teie praego ollete püüdnud*.

Need kaks eri-ilmeliseks arenenud adverbi (a – b) kuuluvad oma lähtekoha poolest arvatavasti ühte, kuna mõlemad nad peaksid olema partitiivid. Variandi *par(ah)aigas* puhul (a) vrd. Wied. Wb. ja Wiedemann EGr. 284 (§ 101) *paergas, praegas, praegast* – kõik murdelistena veel täninigi rahvakeelsed. Vrd. mõningaid rahvakeelenäiteid kirjandusest: M. Toomse Ida-Vaivara murdest 28 *praiko* 'A présent', EK 1922 68 ja 72 Mihkli *parago* ~ *misa paragust ütsid*, 1924 96 Jämaja *präguskid vél* (= praegugi veel), 1929 55 Kuusalu *praigu praigust*, 1929 17 Saareste eri eP murdeist *praègu, para.ègu, paèrgu, praèga* jne., vt. eriti Saareste Eesti murdeatlas I. Ahrens 109 (§ 150) juba on adv. *paergu, praegu* 'jetzt, eben' seletanud põhimõtteliselt õieti liitsõna lühendiks. "für *paraegu* von *paras* und *aeg*. F. *paraikaa*". Wiedemann EGr. 284, 285 (§ 101) on eP *paraegu* 'zu rechter Zeit' pidanud partitiiviks (= *parast aegu*), esitades võrdluseks kaugema sm. sing. partitiivse vaste *paraikaa* = *parasta aikaa*. See lühenemisseletus on esmakordselt vist esitatud juba Rosenplänteril, vt. tema Beiträge XX 48: "*praego* und *paergo* und *paraego* st. *parraaego* ... zusammengezogen", niisiis juba õige vana. Partiklite järgosa *-aegu* on loomulikult kõige hõlpsamini seletatav pluurali partitiiviks, nagu on teinudki Ojansuu Vir. 1909 131 (**paraikoida* > *paraikoja*). Murdegeograafiliselt seisukohalt vt. ka Saareste Virittäjä 1952 302. Murdeline *praèga* (esineb ka *praega*) võiks muidugi vastavalt olla singulari partitiiv < **paraikada*, vrd. P 1. trükis samalaadilist konstruktsiooni *parast aega* (II Makab. XIV: 5 *Pärrast sai temma parrast aega omma hullo mele abbiks* ..., XIV: 29 *panni ta parrast aega tähhele, millal* ...) ja sm. temporaaladverbe Genetz 30 *par'aikaa*, 6 *monta aikaa*, e. mõnd(a) *aega* jms. Variandid *par(ah)aigas* (arhaistlikud), *paergas, praegas, prägus(kid), praegus* võiksid lihtsalt seletuda tugeva-astmeliste eesti inessiividenä (vrd. 2. *aigas* puhul ülal öeldut), kuid kuna need esinevad ka idapoolseis eesti murdeis, kus see inessiivitüüp pole tuntud, siis on küll tõenäolisem, et siingi on tegu pigemini partitiividega, nimelt p-sufiksiga varustatutega, ja et nende algvormid nii-

siis vahest on olnud < **paraikaðansak* resp. (pluuralis) **paraikoiðansak*. Ka *st-lõpulised* variandid nagu *praegast*, *praegust*, *paergust* jm. seletuvad selt põhjalt hilisemate kujundite-na, vt. allpool 61. ega ole vist küll põhjust neist otsida algseid elatiive või adjektiiv-partitiive, liiatigi kuna neid ka vanas kirjakeeles veel ei esine. Hilisem käändelõppude analoogia paistab läbi ka mõnes muus *praegu-sõna* eespool mainimata variandis, vrd. Wied. Wb. ja Wiedemann EGr. 284 (§ 101) *praegal*, (?) *prägut* ja *praegul*.

Salatsi liivi murdes leidub Sjögren–Wiedemanni sõnaraamatu järele sünonüümne ebaselge temporaaladverb *paries*, *parias*, *parjas* ‘jetzt, eben’, mis kindlasti on ühenduses lmsm. adjektiiviga *paras*, kuid siiski vaevalt sisaldab p-sufiksit. Võimalikult see on võrreldav eesti inessiiviga *parajas* (või koguni eesti elatiiviga *parajast* ja adverbiga *parajasti*?). Mainitagu see liivi juhtum siin seepärast, et Wiedemannil EGr. 284 (§ 101) esinev sõna *pares* (täht. ‘praegu’, puudub Wied. Wb-is), kui see vahest on pärit edelaeesti murdest, võiks olla laen Salatsi liivist.

30. *pitkutes*, *-ti*, eL *piuta*.

pitkutes, *pitkuti*: EKVM 114 j. Gutsclaffi piiblitõlge *ütte wassa piutta*, Anw 7 “Von *pitk* kommt *pitkus* und *pitkutes*”, P I Moos. XIII: 17 *pitkuti* ja *laiuti*, Hesek. XL: 21 *wiiskümmend künart olli ta pitkuti*, XL: 25, 29, I Kuning. VIII: 20 *olli pitkuti*, II Moos. XXV: 10 *pool kolmat künart pitkuti*.

Vrd. Wied. Wb-is selle vasteid *pitkutasa*, *pitkutes*, *pitkuti* = *pitkiti* (*pikiti*, *peuti*, *piketi*, *pikuli*, ...) ‘der Länge nach, in der Länge’, *piuta* ja *piutamisi* eL, Pärnumaal *piuti* ja *piutse* ‘der Länge nach’. Juba Knüpfker on Rosenplänteri Beiträge XIII 127 adverb *pitkutes* pidanud pikema adverb *pitkutassa* ‘der Länge nach’ “kontraktsiooniks”, lühendiks. Krohn 154–5 (§ 118) alamärk. 2 on kõnealust adverb arvanud partitiivseks, esitades sm. võrdluse: “*pitkuti* = *pituuttansa*”. Wiedemann EGr. 309 ja 30 (§ 108) ühineb Krohniga, pidades *pitkutes* ~ *pitkuti* vorme p-sufiksilise *-tasa* abil kujundatuiks (*-tasa* > *-tes*, *-ti*, *-te*, *-de*). Selle adverb tüübi kohta vt. ligemalt allpool 50., vrd. ka 26. *laiu-tes*, *-ti*.

31. põlveli(s), põlvili jm.

a) *põlvelis*: Ev 160 *Temma heitis ... agkas põlwelis maha*, GEv M v *heitis agkas põlwelis maha*, Gös 494 *zwerg / (pumilio) heria polwelis Jnnimenne / puhgk*, 199 *fusfall / polwelis mahha langma*;

b) *põlveli*, *põlvili*: Ross 77 *Temma langsi ... polweli maha*, PalveR 90 *Põlweli mahha langeda*, KKR 95 *langis ... Põlweli mahha*, 163, 196 *Põlweli mahha*, EKVM 237 J. H. Creidius *põlweli mahha langeda*, Anw 160 *põlweli mahhalangema* 'auf die Knie fallen, niederknien', P I Moos. XLI: 43 *Jggaiüks heitko põlwili mahha*, II Aja VI: 13 *ja heitis põlweli mahha*, Mk. X: 17 *heitis põlweli ... mahha*;

c) *põlvelis(t)*: KUps 46 *langewat keik põlwelist mahha*, 143 *põlweliste langewat*, 186 *põlweliste mahha langete*;

d) *põlvile*: WT Mk X: 17 *satte Põlwile ... maha*.

Vrd. sama Wied. Wb-is *põlvili*, *põlviliste* (*põliti*) 'auf den Knien liegend', kaasaegses kirjakeeles *põlvili* (vt. Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat). Juba Ahrens 115 (§ 158) on adv. *põlwili* pidanud 3. isiku p-sufiksiga varustatud adessiiviks, võrreldes sellega sm. allatiivset adv. *polvillensa*. Krohn 159 (§ 118) on temas näinud p-sufiksilist allatiivi, võrreldes teda sm. *polvill|aan*, *-een* kujudega ja oletades sufiksiosa kadu ja lõppvokaali muutumist *i*-ks, samuti Wiedemann EGr. 302–3 (§ 105) on teda alternatiivselt pidanud p-sufiksiliseks (vrd. adverbilõppu *-lasa*, *põlwili* [knieend, *põlw*]), p-sufiksilisena on teda käsitletud ka M. Weske SbGEG 1881 172, 176 ja 177, ja samasisulise märkuse on Gös adverbi *polwelis* puhul teinud viimaks veel Saareste EK 1925 112–3. Täpseks vasteks kõnesolevale p-sufiksijuhtumile on muidugi sm. Lnr. (sõna *polvi* all) *polvillansa oleva* 'knäböjande', *langeta polvillensa (jkun eteen)* 'fall på knä (för ngn)' jne. ja liivi Kettuneni LWb. järele *põl'lîz*, *p^uõl'lîz*, *põl'lîzâl* jne. 'auf die knie, kniend' (eesti ja sm. vastetega), Sjögren–Wiedemanni lv. sõnaraamatus Salatsi lv. *pollis*, *puollis* 'kniend', millise lv. keelendi kohta vt. ka allakirj. Virittäjä 1928 286 ja Posti SUST XXXV 254. Eesti (nii sing. kui ka pluur. tüvele liitunud, vrd. vaheldust *põlveli* ~ *põlvili*) *-lis* ja *-li*, *-liste* lõppude arengu kohta vt. allpool 52. Stahli keele lõpujärgus on *-li(s)* partikli

asemel eestis tarvitatud p-sufiksit väljendeid, vrd. 1656 laulurm. 197 *Pölwel langsit maha*, SündA N 6/9 *langsit Pölwede pähle*, LühP 103 *omma Pölwede pähle mahhalangeda*, Tr 434 *Ma langen Pölwel Usko sehs*. P-sufiksita allatiivikujuks tuleb pidada ka eL vastet *Pölwile* (d).

32. *suisa*.

suisa: Horn 96 *suisa* gerade entgegen / *de iis, qvi cum impetu sibi invicem sunt obvii*, P I Makab. V: 67 *kui nemmad suisa sötta wäljaläksid*.

See alles XVII saj. lõpust pääle meie kirjakeeles esinev adv. leidub Wied. Wb-is kujul *suisa*, gen. *suisa* '(auch indeclin.) offenbar, laut, geradezu, ohne Weiteres', *suisa varastama* 'offen stehlen', *suisa valetama* 'ins Gesicht lügen', *suisa peal*, *suisa päil* (pt), *suisa päida* (pt), *suisa päil* 'unüberlegt, tollen Kopfes, gerade darauf los', *suisa peale tulema* 'unversehends überfallen', *lausa ja suisa rākima* 'frei und offen sprechen', *suisa saisa* 'obenhin, überhin' jne. Juba Ahrens 114 (§ 157) ühendas adv. *suisa* 'laut' kahtlevalt sõnaga *suu* ('von *suu* Mund?'), Krohn 160 (§ 118) peab eesti "*suiza* = suoraan, julki" instruktiivikujuks (küllap vist tüvena mõeldes adjektiiv *suine*) ja Wiedemann EGr. 292 (§ 102) arvab samuti, et "*suisa* (offenbar, geradezu, *suine sūne*)" on adjektiiv instruktiiv. Sõnalõpuline *-a* (pro *-i*) räägib selle oletuse paikapidavuse vastu. Meil on siin pigemini küll tegu sõna *suu* p-sufiksilise pluurali instruktiiviga, niisiis < **suinsak*, vrd. sm. *suinsa*, Lnr. (vt. sõna *suu*) instr. *suin* (*suiten*) 'med munnen, mynningen, ansigtet'. Midagi selletaolist näikse oma märkusega mõtelnuvat vist ka Saareste Kaunis emakeel 39. Mõnes tsiteeritud näidisväljendis on ka algne tähendus temal veel ilmne (*suisa valetama*, s. *rākima*), enamasti on aga selle adv. tähendus piltlik sekundaarne 'offenbar, laut, geradezu jne.', mõnikord isegi deskriptiivse sõnavaraga segunedes (*suisa saisa*). Rahvakeelest vrd. EK 1924 52 Kuusalu *suisa* 'otsekohe, hoolimata'. Kõnealust adv. tarvitatakse ka atributiivselt, adjektiiv asemel. Tema p-sufiksiline päritolu leiab kinnitust ka paa-ri teise samalaadse kahesilbise *sa*-adverbi kaudu (*päisa* jt., vt 47.).

[Sõnaartikli alguses on J. Mägiste käsikirjas ääremärkus: P. Alvre K. ja Kirj. 11 (1986) 592 lk *suisa*, (*uisa*)päisa instr + psuf.]

33. *tükkis*.

tükkis 'üheskoos, koguni, hoopis': NGes 548 M. Gilaeus *unn'sit magg'ma tückis* (= uinusid üheskoos [või hoopis] magama), Gös 107 An ein ander hangen mit dem ... Leibe (*öhhes*) *kohs olla tückis*, Tr 197 *Röhwlide ka tükkis* (= koos röövlitega).

Wied. Wb. (sõna *tükk*, gen. *tüki* 'Stück jne.' all) *tükis* 'zusammen, zugleich, mit, gänzlich', *tükis kehaga* (D) 'aus Leibeskräften', *tükis lahti* 'ganz und gar los'. Wiedemann EGr. 282 (§ 100) peab seda partiklit inessiiviks: "*tükis* (mit, zugleich, gänzlich, *tükk* Stück)" (vrd. ka Wied. Wb., kus, nagu grammatikas-ki, on see adv. ka häälikuliselt normeeritud kirjakeelseks inessiiviks, kirjutades *tükis* pro *tükkis*). Samal arvamusel on oldud kuni viimase ajani. Ms. ka Ariste Acta et Commentationes Univ. Tartuensis B XLVII 2 60 arvab vastava hiiu adv. *Tükkéz ~ tükkiz* 'koos, üheskoos, seltsis; kõik täiesti' puhul: "Tuletis sõnast *tükk*" (mõeldud on ilmsesti küll mitte tuletist, vaid inessiivset käändekuju). Äsja, pääle nende ridade valmiskirjutamist, kusjuures eesti *tükkis* ühendati sm. adverbiga *tykkänään* resp. *tykkönään*, on siiski Saareste Suomi 106: 3 31 käsitlenud Hiiu-, Saare- ja Muhumaa sõnana noteeritud eesti *tükkis* 'täiesti, hoopis' (*t. soolane*, *t. lahti*, *see oo t. teine asi!*, *t. kehaga* 'kõigest jõust') ja õieti ühendanud selle sm. partikliga *tykkänään* resp. *tykkönään* 'helt och hållet, fullkomlig (!)', vrd. ka Lnr. sõna *tykkä* all *tykkänänsä* (~ *tykältänsä*) 'helt och hållet' (*mennä tykkänään* 'fara med allt sitt, med pick och pack') ja *tykkönänsä* = *tykkänänsä* ning Genetz 24 *tykkän[ään, -änsä]*, *tykkön[ään, -änsä]*. Märgitagu lisaks veelgi paar murdeteadet kirjandusest: EK 1925 132 J. Jõgever Saare-Jaani *tükkis teist môdi*, EK 1927 223 M. Tooms (Toomse) Kihelkonna *tüdrugud jäväd tükkis ilma*. Eesti *tükkis* ei saa muidugi olla essiivne nagu tema soome sugulased, vaid temale tuleb otsida lähtekohta singulari või pluurali partitiivist, niisiis algkujust < **tykkädänsäk* või (pige-mini, pluur.) < **tükkidänsäk*, või ehk isegi pluurali illatiivist

< **tückihinsäk*. Hilise saksa laensõnaga *tükk* > *Stück* tal vaevalt on tüvesugulust, kuid hiljem on teda käsitatud selle laensõna tugevaastmeliseks inessiiviks rahvaetümoloogiliselt, kuna semasioloogiliselt adverbil *tükkis* ja sõnal *tükk* on kokkupuutepunkte (vrd. ms. *tükk[sü]* 'tükk' sõna tarvitamist väljendis *ühes tükis* 'koos' ja Toomsel Ida-Vaivara murdest 26 *ühes tükküs* 'avec' ["ensemble"]). Dr. P. Virtaranta on suuliselt juhtinud tähelepanu lisavõimalusele, et vokalismi erinevusest hoolimata võiks sm. *tykkänään* adverbiga suguluses olla ka sünonüümne karj. *u*-tüveline adverb, vrd. Genetz Suomi II jakso 17. osa 106 *tukkunah* 'kokonaan' (tüvest *tukku* 'tuku, läjä, koko'), mis pole võimatu.

Pääle soome ja (?) karjala keele on e. *tükkis* sõnal eriti lähedane sugulane liivis, nimelt Kettunen LWb järele *tikkiz* (*tükkiz*) 'alles' (käit. *jumal um tikkiz luond* 'Gott hat alles geschaffen', *ma ap tō s'edā tikkiz uskā* 'ich will das alles nicht glauben'), Sjögren-Wiedemanni sõnaraamatus *tükkis* (*tükkis*) 'sämmtlich, gänzlich, alle zusammen; all, zu Ende' (*rō [rā] um t.* 'das Geld ist all, zu Ende'). Kettunen on tsit. kohas õigusega selle lv. sõna kõrvale paigutanud võrdluseks sm. adv. *tykkönään*, kuid eesti keelest on ta selles ühenduses rinnastanud eL murdesõna *tüküs* 'alles'. Viimane on ilmsesti võetud Wied. Wb-ist, kust leiame *tüküs*, gen. *tüküze* 'Alles, was gestopft wird' (vrd. *pudeli-t.* 'Stöpsel, Pfropfen jne. '), mis arvata-vasti on tuletatud verbist *tükkima*, eL *tükmä* (Wied. Wb.) 'drängen, stopfen jne.' ja on vaid eksituse tõttu tulnud kõnealuste sm. ja lv. sõnadega võrdlemisele. Lv. *tikkiz* (Sjögren-Wiedemanniil on veel selle vanemad, eesti keelega ühtivad tähendusvarjundidki) vahest koguni on laen Saaremaa keelest. Nagu näitab tema lõpusibilant -ž (pro -z; Sjö-W-l siiski veel ka algupärasem *tikkis* = *tikkiz*!), ta on ümber tõlgendatud algselt (*i*)sin-lõpuliseks instruktiivadverbiiks. Viimaste kohta vt. Posti SUST 85 2 lv. tüüpi *vāgiž* = *vagusi*, *tāgiž* = *tagasi*.

34. umb|es, -is.

a) *umbes* 'ülени; kahtlustav; umbes, circa': KKR 1695 270, EKVM 287 (1701) *et temma umbes Werres olli* (= ... üleni verrega,

verine oli), Anw 196 *umbes mötte* 'der Verdacht', *umbes raswane* 'gantz fettig', *umbes werrine* 'ganz blutig';

b) *umbis* 'kahtlustav(alt)': Anw 196 *umbis arwama* 'argwohnen', *umbisarwaminne* 'der Argwohn'.

Selle võrdlemisi hilja kirjakeeles tarvitusele tulnud ja tähenduse poolest segavalt mitmepalgelise adv. leiame muidugi ka Wied. Wb-ist: *umb*, *umbes* 'ganz, durchaus, über und über', *umbes rasvane* 'ganz mit Fett bedeckt', *umb* või *umbes libe*, *verine* 'ganz, über und über, schlüpfrig, blutig'. Huvitav, et Wied. Wb-gi – vanast kirjakeelest rääkimata – ei tunne *umbes* sõna praegusele kirjakeelele omases tähenduses 'ungefähr' (vt. Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat III). Küll aga leidub sääl *umbe* ~ *umbest* 'ungefähr, von ungefähr, nach Gutdünken, ohne klare Einsicht, ohne Grund' ja *umbes usutama* 'ohne Grund beschuldigen', *umbes arvama* ... 'eifersüchtig sein ...', *umbes üles ajama* 'ohne Veranlassung entstehen', vrd. ka Hupeli sõnarm. eP *umbes* 'ungebahnt', *umbest* 'ungebahnt; ungemessen; ohne Grund; aus dem Kopf ohne Anweisung; nach eigenem Gutachten'. Ahrens² 110 (§ 152) peab adverbi *umbes* 'ungefähr' e. *umbe* (vt. Wied. Wb. tähendusega 'verschlossen [ohne Ein- und Ausgang], unzulänglich, ungebahnt, verstopft,...') sõna inessiiviks, võrdluseks esitades ka sm. *umpi*, *ummessa silmin* 'mit verschlossen Augen'. Sama eesti tüvega ühendab tema ka Wiedemann EGr. 278 (§ 99) ja viimaks ka Wichmann Virittäjä 1930 392–3, selle tüvesõna sm.-ugri (sürj. = votj. = lapi = lmsm.) etümoloogiat käsitlettes, ilma eesti adverbil ligemalt peatumata. Rosenpläneri Beiträge XVII 149 on Hupeli sõnaraamatu täiendina, kuigi Hupelil juba a. 1780 see esineb, 1819 a. Tartu kalendrist esitatud *umbes* tähendusega 'nach Gutdüncken'. Põhja-eesti *umbes* adverbi ebatavaline tüve tugeva-astmelisus (pro *ummes*, tüvest *umb*; muidugi võiks mõelda ka nom. *umbe*, gen. *umbe* tüüpi, ja siis oleks tugeva-astmeline inessiiv loomulik) ja eriti selle vanale kirjakeelele *umpi* sõna all) adv. *umpeensa* nii oma kuju kui tähendusega toetab seda oletust, vrd. *kaksi päivää umpeensa* 'två hela dygn', *koko vuoden umpeensa* 'hela året igenom'. Seda on arvanud juba Kettunen LWb. (lk. 452), rinnastades "est. *umbes* 'ungefähr', fi. *umpeensa* 'voll genau'". Siia kuulub edasi ka ida-lv. (Kuolka, Vaidküla) *ūmbāst*, lääne-lv. *ūmbist* 'genau' (näit. *se vō'lu. sē'l'i* 'es war gerade so', *u. ne'i je'n* 'genau so viel'), olles arvatavasti, nagu

tähenduse läheduski viitab, laenatud Saaremaalt, kus ka *st*-line variant *umbest* on tuntud. Lõpu *-st* seletab K. tsit. kohas adjektiivi *umbā* + adverbilõpu *st*-ga).

Tähenduslõplikust seisukohast tuleb kõike eelöeldut veel lõpuks mõne sõnaga põhjendada, ja see polegi päris lihtne. Lääne-eestiline *umbes(t)* tähenduses 'täiesti, üleni, ganz' on ilmselt kõige esmalt *umb*-tüvest arenenud, sest sel on tähenduslikult lähedased vasted ka soomes (*umpeensa*) ja liivis (*umb/āst, -ist*). Tähendusest 'täiesti, üleni, üldiselt' võis areneda > 'umbkaudselt, pääliskaudselt, umbes' ja viimasest oli kerge üleminek tähendusele 'kahtlevalt, kahtlemisi, ebakindlalt'.

35. *vahel|dast, -di*.

vaheldast (= vahest, mõnikord):Anw 201 adv. *wahheldast* 'zuweilen'.

Sama esineb Wied. Wb-is kujudes *vaheldast, vaheldi* (*vahelti*) 'bisweilen'. Krohn 164 (§ 118) seletab selle komistuskujuks ("erehdysmuotoja"), võimalikult mõeldes seejuures kahekordset käändelõppu (adessiivi *lt*+elatiivi *st*), Wiedemanni EGr. 307 (§ 107) on ta esitatud elatiivsete *st(e)*-lõpulise adverbide all (*vaheldast* = *vaheldi*), kusjuures samuti vist on mõeldud ablatiivi ja elatiivi kombinatsioonile, vrd. ka viimati tsit. teoses 301 (§ 105) *waheldi, wahelti* = *wahelt* (bisweilen). Tohib vahest siiski arvata, et *vahel|dast* ja *-di* on p-sufiksilisi ablatiive, < **vajeheltansak*; *-st* (algsema *-s*-lõpu asemel) ja *-di* (< *-dis*?) kohta vt. allpool 63. Ka Wiedemanni esitatud eesti p-sufiksita variant *vahelt* 'bisweilen' on esinenud juba vanas eesti kirjakeeles, vrd. nimelt M 81, 105, 112, 324 jne. *wahelt* (= mõnikord), Stahlil Ges 109 *wahhelt wihbip kül*, Gös 141 bisweilen / *wahhelt* ja 493 zu weilen / ... *wahhelt*, Tr 361 *Echk tullep wahhelt Önnetus*, 422 kül *wahhelt* (= mõnikord), Horn 89 *wahhelt* / ... bisweilen. P-sufiksi oletust käesoleval juhtumil toetavad ms. liivi ilmselt p-sufiksilised vasted: Kettuneni LWb. (Kostrõg) *va'ildâst* (Siikrõg) *va'ildâz* 'dazwischen; bisweilen' (näit. *va'ildâz yq'l k'onnâka, va'ildâz iz üo* 'bisweilen war er auch zu hause, bisweilen war er nicht' jm. K. on selle adv. liivis küll seleta-

nud ablatiivi+elatiivi resp. illatiivi kombinatsiooniks) ja Sjögren–Wiedemanni sõnaraamatus Salatsi liivi *vaeltest* = *vais*, *vaist* ~ *vaistā* ‘bisweilen, jemals, dereinst; aus, aus der Mitte’.

36. *vaid*, *vait*, *vaide* jm.

a) *vaid*, (?) *vait* ‘vaid, kuid, ent; ainult, vaid’: EKVM 354 Wanradt–Koell *wayd mea eddespette*, *ibid. way[d] [eth]...*, 355 *Wayd eth se nüedt ...*, 28 Turu käsikiri *waitt eb ... ollut*, M 1 *Waidt nuit teedame meye* (= kuid, aga nüüd teame meie), 7 *Waidt se Lapsukesse Andet ...*, 10 *Waidt eth nuit*, 19 *piddab waidt peetut*, *waidt ...*, 35 *Waidt et ...*, 33 *waidt eb mitte*, 53 *waidt jne*. LsS 723 *on waidt kurri* ‘ist nur böse’, Geb 81 *O Jummal: Waid ma pallun sind / Et heita Armo ülle mind / ...*, GebB 52 *Waid keik heh Piddo*, 70 *O Jummal: Waid / ma pallun sind*, PalverR 1694 84 *ep heitita / Waid mötle ...* (= ära kohku, vaid mötle ...), Tr 4 *Waid Jummal Tachtminne üxnes*, 366 *Wait* (= ent), 42 *Karta mitt’ / waid ussu sedda* (= ära karda, vaid ...), 45 *Waid Usk meil peap olla*, 58 *Waid kaddup erra*, 132 *Waid üxnes* (= vaid ainult), 187 *Sihs pesse üxnes Jallat mitt / Waid kahs ... jne.* (üldine Tr-s, kuna muidu 1693-nda a. käsiraamatus selle asemel *erranis*, vt. 44.), (?) LühP 90 *Waio* (= vaid?) *Jummala Armut suhrembat ...*, Horn 103 *waid/ waide / sed*, aber sondern, EKVM 266 (1697) *waid selle abbi assemel*, 276 (1700) *mitte üxpeine ... waid ka*, 288 (1702) *waid keike ennamb*, 296 (1705), *Waid Jnnimest on temma ... lonut*, *ibid. Waid need, ... ommad need*, P I Aja XXIII: 22 *temmal ei olnud poege, waid tütred*, II Aja XXV: 8 *Waid minne sinna üksi, te hästi ...*, I Saam. II: 16 *Nüüd waid pead sa andma*;

b) *waide* ‘vaid, kuid, aga, ent’: PalverR 3 *waide anna meile ... andeks*, 10 *et minna ei karda ... / waide maggusaste maggan*, 45 *mitte üxnes ... / waide ka ...* (= mitte ainult ..., vaid ka ...), Horn 103 *Agga / waide / aber*, EKVM 287 (1701) *ei olle ... / waide on ikka üxi keinut*, *ibid. Waide temma on ikka kissendanut*, RevE A 4/2 *wai-de üks ... wes-si*.

Vrd Wied. Wb. *vaid* (*vaide*) ‘sondern, aber, nur’ (näit. *kui sina mind vaid armastad* ‘wenn du mich nur liebst’) ja mõningaid juhunäiteid rahvakeelest: EKirj 1921 189 G. Wilberg (*Vilbaste*)

Kuusalust "*Vade* – sidesõna, umbes "aga" tähenduses, tuleb kõnes väga tihti ette", EK 1927 134 Kuusalu *vatè* (= *vaid*) *eks ne olled*, 1929 115 Lüganuse *õli vaide ~ õli vaid* (= oli ainult), 1922 68 Mihkli *Sina lako vaid!*, Toomse Ida-Vaivara murdest 25 *vaid oštas etes!* 'continuait d'acheter' ("achetait plus loin"), 39 *pât öüräsvät vait otštas* 'mais les têtes fumaient', 65 *nī pallō vait* 'ainsi beaucoup seulement'. Genetz 152 ühendab e. *vaid* partikli ettevaatlikult *vadja* sõnaga *vaitas* 'vain, ainostaan' (O. A. F. Mustose järele Virittäjä I 158: Luudista *anna sitä millō kottoas vaitas se, mitä siä ize et tää*), pidades viimase lõpposa p-sufiksiliseks, edasi ta tsit. teoses 185 viitab võimalusele, et sm. *vai(n)* ja eesti *vaide* resp. *vaid* ning *vad* ja *vaitas* võiksid olla etümoloogilises suguluses ja põhineda tüvisõnal *vaiva* (eesti *vaev*), kuid et neis (kuna sõna sees pole jälgi *v-st*) siiski pigemini võiks peituda "*vaja (vai)* sanan yks. tai mon. instruktiivi. Viron *vaide*, *vaid* ja *vatjan vaitas* sanoissa näkyy tämän instruktiivin jäljessä olevan modaalinen liite (= *tavoin*, *tavoin*sa, vert. vir. *kuida*, *vatj. multas* [= *muidu*; J. Mg.] ym.)..." . *Vadja vaitas* 'blott, allenast' leidub juba Ahlqvistil Wotisk grammatik 75.

Eesti *kuida(s)* tuleb käesoleval korral küll seletuses kõrvale jätta, sest see on teatavasti tekkinud varasemast XVII saj. kirjakeeles veel tavalisest kujust *kui tao*^{*)} (vrd. sm. *tavoin* 'viisil') ja *s-lõpp* selles on ilmselt küsivat laadi (vrd. e. *ke-s*, *mi-s* pronoomeneid, murd. *ons* 'kas on' jm.). Kuid *vadja vaitas* partikli puudutamine eesti *vaid(e)* ühenduses ja p-sufiksiprobleemi tõstatamine sel puhul on Genetzil siiski vist õigustatud. *Vadjas* on Genetzi mainitud partikli esinemise kohta hilisemaidki teateid kui Mustose ja Ahlqvisti omad, vrd. näit. V. Salminen *Vatjalaiset runot* 754 *Eb sövalla, eb sõnalla, Vaitōz mielellä yvällä* (= ... *vaid hää meele või tujuga*; V. Alava ülestähendus), 776 (nr. 4797 rida 2, Pummola) *tuevad nellä nei tsukkeissa vaišes kahē kätteraiza* (*vaišes* = ainult; Kettuneni ülestähendus), P. Ariste *Wotische Sprachproben* (Pummolast) 6 *jätti vaišes sorkad da sarved* 'Er liess nur die Hufe und Hörner ...

^{*)} Vrd. M 304 *Kuy tao echk milkombel*, 333 *kuy tao*, Stahlil Ev 148, Ls 30 ja 60 *kuitao* 'wie', Wcat A 6/12 *Kuitao*, ibid. *tõisitaõ oppetap*, B 6/8 *Kuitao seisap sähl kirjutut*, Fr 383 *Kuitao*, 507 *nindataõ tehha* (nõnda teha), P Ap. Teg. 20: 20 *Kuitao ma polle...*, II Paul. Kor. 7: 15 *kuitao teie... ollete wastowotnud* (~ taval. P-s *kuida*, vrd. Ka II Kun. 9: 12 ja Kohtum. 18: 4 *Nenda ja nenda*).

(übrig)', 32 *vaitez ivüxsed elivat pi.tšäd* 'obwohl die Haare lang waren', 56 *sitā vaitez juonti* 'Nur das wurde gesagt', Ariste Vadja keele grammatika 117 *mitä on vai tšuläzä* 'mida on vaid külas', *vait* 'vaid', 116 *vaitez ~ vai ten* (Jõepära) 'vaid, ainult, üksnes', *vaites* tähenduses 'vaid, ainult' on allakirj. isikliku kuulmise järele tuntud ka Lääne-Ingeri sm. ja isuri murdeis (näit. Eesti Ingeris). Seda kinnitab ka selle partikli esinemine selle keeleala rahvalauludes, vrd. näit. SKVR III, 135 (nr. 253 rida 98) *Halli vaites vastaeli*, 89 (nr. 183 r. 15) *Vaites vastaan saneli*, 199 (nr. 345 r. 14, Soikkola) *Akka vaites vastaeli*, 506 (nr. 961 r. 9, Narvusi) *Mie vad vaites vastaelen*, 332 (nr. 623 r. 21 Narvusi Ropsu) *Mie vad vai te vastaelin*, 53 (nr. 115 r. 26, Narvusi) *Mie vai kylvin kyynelillä*, 67 (nr. 144 r. 173, Narvusi) *Se vai kiljui kiukahalla*. Ingeri ala kaudu on kirde-eesti *vaide* otseühenduses vadja alaga ja sellepärast ing. *vaites* (osalt see võib olla laen eestis eriti lühenenud kujul *vai* ja [?] *vad*, osalt laenatud vadjast) ja vadja *vaitez* (*vaitas* kuju vanemais ülestähendusis oma teise silbi *a*-ga võib olla ülestähendajate hüperkorrektsioon, kuna vadja murdeis järgsilbes esineb *a ~ e ~ ä* vaheldust) peaksid olema ka etümoloogiliselt identsed eesti (b) *vaide* partikliga (< *vaides* kujust, *s*-i kulumise teel, vrd. edasi ...). Selle eesti-vadja ning -ingeri partikli algkujuks võib vahest rekonstrueerida < **vai tensak*, milline võiks olla tõesti moodustatud tüvest *vaja*-, nagu Genetz omal ajal oletas, niisiis lähtunud algsoomelisest algkujust < **vai tensak* (pro 'vajoitten-, nagu näit. sm. *vailla* 'ilma' on *vaja*-tüvest moodustatud). See oletatud **vai tensak* võib aga veel tõenäolisemalt olla lmsm. partikli *vai* (vrd. Wied. Wb. eesti *vai* 'oder, wo gar, wo möglich' ~ või 'oder, oder aber', sm. Lnr. *vai* 'eller, eller männe ...; men [vain, vaan]' jm.) adverbiaaltuletis. Vrd. tuletuse suhtes selliseid sm. pronominaaladverbe kui Lnr. *joten* 'pähvilket sätt, ...', *kuten* 'huru, huruledes, hurulunda' ja *muuten* 'annorledes, annars, eljest, i annat fall' (~ *muutoin*, eesti *muidu*, *muide* jm.) ja eriti sm. p-sufiksist *jotensakin* 'nägorlunda, nägot, temmeligen', millede (sm. -*ten* lõpu kohta) vt. Hakulinen Suomen kielen rakenne ja kehitys 202–3 (§ 57, 10). Seda *vai* partiklil põhinevat seletust näikse toetavat ka vepsa keel, kus *vai* (nagu Lnr-i järgi soomeski) ka esineb tähenduses 'vaan', 'aga, vaid', vrd. Kettunen Näytteitä etelävepsästä I (lõunavepsa Kortlaht) *neitse*

prihāne kazvō sureks vai 'Se poika kasvoi suureksi vaan'. Vepsas on tavalisem selle partikli pikem (*se* pronoomeniga lisandatud?) kuju, vrd. Setälä–Kala SUST 100 38 põhjavepsa Šokšu *vaise ala äjad* 'vain älä paljoa', 241 keskvepsa Šimjärvi *Kut vaiše kaži läks* 'Kun kissa vain läksi', 328 *ibid. kut vaiše užinoitas* 'kun vain illallinen syödään', Kettunen SUST LXXXVI 530 (§ 901) keskvepsa Petsoil *vaiše kartohkat peksamai* 'vain perunat survomme', Tunkelo Vepsän kielen äännehistoria 592, 594 (§ 409, 410) põhjavepsa *vaiše, vaiše* jne. Vps. *Vai ~ vā* 'tai, vai' kohta vt. Kettunen main. teos 554 (§ 990). See *se* pronoomeni liitmine vepsas on võrreldav sääl *mi* pronoomenist ja partiklist *miše, miše, miše, mišše* jne. 'että, jotta' sidesõna moodustamise viisiga, mille kohta näiteid vrd. Kettusel main. t. 559–560 (§ 1007). Tähelepanu väärrib, et ka vepsas (ilma p-sufiksita) kõnealuses partiklis leidub (vähemalt lõunavepsas) ka *t*-aines, vrd. (?) Kettunen Näytteitä etelävepsästä I 83 Fedramägi *god'i väd* 'odotahan' (= ? oota aga, vaid; < ?**vaita*) ja sama teos 34 Tšaigla *vai, tšē napsen tegend* 'juuri lapsen tehnyt' (< ?**vaita*+*se*).

Lühem eesti (a) variant *vaid* võib idaeestis olla algse *vaides* vormi kulunud partiklivorm (lauserõhutusest pärit), kuid ta võib, eriti lääne-eestis, kus juba XVI sajandil pole mingit jälge lõpposast *-es*, olla kujundatud hoopis ilma p-sufiksita, niisiis lähtunud algkujust **vaita* (vrd. äsjaseid vepsa vorme) või pigemini **vaitta*. Vana kirjakeele haruldane *waitt* (ja osalt ka vähest *waitdt*, kui seda võib lugeda = *vait*) võiksid olla viimase otsesed järglased. Viimane tuleks seletada vana adverbiaalsufiksiga *-tta*, vrd. lääne-eesti *kut* 'wie, als', sm. *kutta*, sm. *jotta* 'damit, auf dass', millede kohta vt. näit. Posti FUF XXXI 45. Ka lähtekoht *vaita*, kuigi selle *-ta*-lõppu on raske seletada, pole siiski hoopis võimatu, sest sellele on olemas vähemalt üks lääne-eesti murde paralleel, nimelt Wied. Wb. *kuid* 'ausser nur, als nur, sondern' partiklis, milles *-d* tõenäoliselt on ka lühenenud < *-ta*-st. Võib-olla edaspidised lmsm. partiklite selgitused näitavad, et neis on jälgi ka modaalselt tarvitatud partitiivi lõpust *-ta(-tä)*.

37. *valla|lis, -list, -les jne.*

a) *vallalis* 'lahti': M 48 *wallalis* (übergeschrieben: *vllis*) *peestetuth*, 239 *eth taema isse heñessest woib wallalis sada*, *ibid. et taema ... saab wallalis paestetuth*, Anf 58 Frey vnd ledig / *wallalis ...*, Freylassen / *wallalis lasckma*, 87 auflösen / *wallalis pehstma*, Cat H *iij tahax temma Wallalis sahtma* 'wolle er lohs vñ ledig schaffen', G *iij sehl sahþ temma ... wallalis pajatama* 'da wird er ... lohssprechen', Ev 117 *se pail temma keelest sai wallalis* 'das Band seiner Zungen ward los', 225 *ep lassete münd sikskit wallalis* 'lasset mich dennoch nicht loss', 230 *piddi ... wallalis andma* 'müste ... loss geben', Ls 29 *wallalis sahþ* 'erlediget wird' (= *vabastatakse* [vang]), 38 *wallalis pajatut* 'loss gesprochen', 39 *wallalis lasckma* 'ledig lassen', 119 *sahme meije ... wallalis* 'werden wir ... loss', 202 *meije olleme wallalis* 'wir sind los', LsS 594 *keickest Pattust wallalis pajatut ... olleme* 'von allen Sünden loss gesprochen ... seyn', 667 *wallalis pajatama* 'loss sprechen', 670 *vabbax ninck wallalis tegkema* 'frey vnd ledig machen', PredL 33, EKVM 97 *wallalis tegkema*. GEv J v *se pail temma keelest sai wallalis*, R v *wallalis andma*, Geb 14 *wallalis pajatanut*, GebB 14 *münno Pattust wallalis pajatanut*, EKVM 237 J. H. Creidius *wallalis sada*, SündA N 6/6 *nink wallalis laskda*, LühP 16 *Pattust wallalis pajatanut*, säälsamas *se wallalis Pajatamisse sehs ~ pajata mind*, *wallallis* (pihil, pattudest vabaks), Frag B 3/2 *wallalis saht* (patust);

b) *vallalist*: Anf 58 Frey vnd ledig / *wallalis* / *wallalist*, LühP 114 *lacthi nink wallalist anda* (= *vabastada*, vangid);

c) *vallales* 'lahti, vallali': M 68 *piddame wallales sama*, 338 *Pattust wallales paiatab*, Ross 24 *neist wallales pajatada* 'Vergebung der Sünden sprechen', 77 *minna näh se taiwa wallales*, 168 *wallales pästma saht*, 196 *wallales lascke*, Anh 230 *lausu ... meitt ... wallales* (= ... [patust] lahti), Form 260 *Sihs pajata minnä ... wallales*, Cat F *iij wallales pajatama* 'losssprechen', Ges 71 *tee münd puchtax / ninck wallales* 'mach mich quit (?) vnd loss', 110 *keickest pattust wallales* 'von allen Sünden loss', 194 *wangit wallales lasckma* 'gefangene loss ... lassen', Ls 30 *tee meid ... wallales* 'mach vnd ... lohs', 240 *teh meid ... wallales* 'mach

vns ... loss', 379 *Minna lassen sünd mitte wallales* 'Jch lass dich nicht / ...', LsS 679 *pajatas temma wallales* 'sprach er loss', EKVM 112 J. Gutsclaffi piiblitölge *ei sah wallales netta*, 117 *ibid. lasseb ... wallales*, EKVM 26 Turu käsikiri *tee mind wabax ning wallales*, NGes 35 *sahda wallales*, 52 *Keick wangit wallales laskma*, 354 *Pattust wallales*, KCat D v *wallales saht* (patust), *wallales pajatama*, GEv L iij *lasck tedda wallales*, Geb 63 *Et ollen Pattust wallales* (riimitud sõnaga *Süddames*), Gös 178 *erlassen* / (loss lassen) *erra* / *wallales laskma*, 194 Freykerl / *wabba* (*wallales*) *Mees*, 283 *Los* / (adj.) *frey* / *wallales*, GösA 235 *on otze wallales*, GebB 50 *Et ollen Pattust wallales* (= ... patust lahti, vaba), WCat B 6/5 *wallales pajatada* (patust), B 6/14 *Pattust wallales saht*, EvEp G 6/3 *temma Kehle Pail saj wallales*, 6/10 *laskis tedda wallales*, Tr 37 *Nink tachtsin sahda wallales*, 380 *Doch sahn ma wallales* (patust), 434 *pähstap wallales* (patust), 463 *pähsta meitet wallales* (hädast), LühP 67 *Eth ollen Pattust wallales*;

d) *wallale*: Ross 83 *awas hendas ... wallale* (= *avanes* [*valla-li*]), WT Mt XVIII: 27 *lask ... wallale*, XXVII: 15 *wallale lask*, Mk XI: 4 *pästsiwa wallale*, Luuk. XXIII: 16 *wallale laske*, Joh. Ilm. IX: 14 *Pästä wallale*, VL 1685 26 *Pattust wallale*, 74 *Ma sah ... wallale*, 156 *lasset ... wallale*, 123 *Teh meid ... wallale*, 215 *wallale laske*, VP 1685 305 *wallale tennu*, TMKLR 1690 3 *Te ... wallale*, PalvuseR 1691 41 *ollet Kangeda Wangituid wallale tennu*, 50 *wallale teet*, LO 1694 51 *wallale tennu*, LO II *wal-la-le pa-ja-ta-da*, PalveR 1694 43 *olled ... wallale tehnu*, 54 *wallale teed*, KKR 1695 110 *päsis wallale*, 209 *ei lasse mind ka wallale*, Löp 1694 41 *wallale kulutamist* (pattudest), *wallale saad*, Horn 1693 97 *wallale* / *frey* / *loss* / *ut: minna lassin l. lasksin omma hobbose wallale metsa* / *ich liess mein Pferd frey in den Busch gehen* /, EKVM 177 Verginiuse piiblitölge *pästiwa ... wallale*, 279 (1700) *lasse ... wallale*, 302 (1705) *Stockholmi käsikiri wallale päästma*, 316 A. L. Lewenhaupt *wallale kissuttass*, Anw 203 *wallale* 'frey, loss, ledig', RevE A 5/8 *Pattust wallale saad*, P III Moos. XIX: 20 *se naeste-rahwas ei olle wallale lastud*, Hiio XXXIX: 5 *Kes on mets-eesli wallale lasknu*?, Taan. V: 6 *ja temma niute wööd läksid wallale*, Ap. Teg. XVI: 26 *köidikud peäsid wallale*, I Paul. Korint. VII *sissejuhatust abbielust, wallale-ellust, ja lesse-pölwest*.

Wied. Wb. esitab käsiteldavast adverbist variandi *vallali* 'frei, ungebunden, los, ledig, offenbar, deutlich' (näit. v. *inimene* 'Lediger, Unverheiratheter', v. *jalu* 'barfuss' jne). Sõnast *vald* (sm. *valta*) kujundatud adverbil *wallali* on 3-nda isiku p-sufiksiga varustatud adessiivina (võrreldes teda sm. vastega *wallallansa*) seletanud juba Ahrens 116 (§ 158), samuti (kahtlevalt) ka Wiedemann EGr. 303 (§ 105), esitades "*wallali* (frei, *wald*)", ja M. Weske SbGEG 1881 174–5, 177. Eesti vana kirjakeele *s*-lõpulisi variante (a – c, *valla|lis*, *-list*, *-les*) silmas pidades ongi see seisukoht ainuvõimalik, nii et tema algkujuks on kas allatiiv **valðallensak* või adessiiv **valðallansak*. Ka *le*-lõpuline variant (d) *vallale* võib vähemalt osalt eP murde alal ja XVII saj. lõpupoolelt alates vanas kirjakeeles (vrd. eespool KKR, Lõp, P jt. teoste näiteid) olla kulunud *les*-(> *-le*) lõpust, vt. alamal ... Rossihniusel ja tema kaasaegseil (Anh, Form) tuleb *wallales* kuju pidada eP kirjandusest (tõenäoliselt käsi-kirjalisest) saaduks, kuna Ros-el harva esinev ja WT-st päälle eL kirjakeeles domineeriv *wallale* on tõenäoliselt p-sufiksita allatiiv (< **valðallen*), sest ka praegusis eL murdeis on see adv. ilmselt kujundatud ilma p-sufiksita, nagu näitavad allakirj. üles tähendatud üldised larüngaalklusiilita (vt. allpool) kujud *vallàlē*, *vaḷḷàṇē* jm. (< *-llen*). Ka Gutsi, püsides eL rahvakeele põhjal, annab omas sõnastikus kõnealuse adverbil p-sufiksita adessiivi resp. allatiivi kujul: offen *walla|le*, lohs *Wallal|e*.

Sugukeelist mainitagu e. *walla|le(s)*, *-li(s)* partikli täpne vaste Sjögren–Wiedemanni LWb järele: *vallis* (arvatavasti < *valðlis*, või eesti laenatud) = *vāldin*, *vāldinš*, *vāldinš*, *vāldis* 'los, ledig, frei: offen, auf-' (näit. v. *jell* 'ledig leben', v. *perz* 'freigebig'). Vrd. ka Kettunen LWb. *vāldin*, *vāldin* 'unangebunden, offen, frei' (*uks um* v. 'die tür ist offen' jne.). Kettunen lisab nurksulgudes: "Vgl. est. *vallali*, *valla* 'los' (= lahti), fi. *vallalle*, *valloillensa*; im liv. inst. plur. von *vālda*" ja peab ka liivi varianti *vāldiž* 'los, frei' (= *vāldin*) instruktiiviks (< *vālda* + instruktiivilõpp *-isin*). Arvesse võttes Sjögren–Wiedemanni *s*-ilist varianti *vāldis* võib vahest siiski ka viimases juhtumis näha p-sufiksilist kuju (< **valtoinsak*, instruktiiv). Lv. *vāldi|nš*, *-nš* 'lahti' variant, mille puhul vt. allakirj. Virittäjä 1928 286, võiks vahest olla p-sufiksiline pluurali essiiv (< **valtoinsak*). Soomest tuletage meelde juba osalt eespool

mainitud Lnr. (sõna *valta* all) *olla vallallansa* (~ *pluur. valloillansa*) 'vara lös, fri, ledig', *valkia on vallallansa* 'elden är lös', *pyrkiä vallallensa* 'sträfvä att komma lös, att bli fri' jne. ja eriti näiteid eesti keelealale lähedasest Lääne-Ingerist, vrd. rahvaluules SKVR III₁ 100 (nr. 211, r. 60, Soikkola) *Vain on varsat vallallansa* (= lahti), 239 (nr. 430, r. 23) *Pääsiit varsat vallalleen*, 207 (pluuralis, nr. 353, r. 20, Soikkola) *Päästä Jesu vallollen!* Maksab vahest lõpuks veel nimetada, et (kesk)vepsast (Enařv) on teateid kõnealuse adverbi p-sufiksita adessiivina ja allatiivina esinemisest nagu eL-ski, vrd. näit. Kettunen SUST LXXXVI: 354 *vandoil'e* 'irti (valloillen)' ja 529 *vandoil'* 'irti (valloillaan)'.

38. üht(e)les, üht|lis, -lesi, -lasi jne.

a) *üht(e)les* 'üheskoos': M 140 *üchtles keick Risti Jnimeste kaas* (= üheskoos kõigi risti-inimestega), EKVM 52 Kaalumehe vanne *üchtles se Wacka rahha kaa*, NGes 15 *keick üchteles*, 54 *kaas üchteles* (riimitud sõnaga *sees*), 148, 434 *üchteles* (riimitud sõnaga *iggawes* = igavesti), 249 *üchteles*, Geb 65 (laulus) *üchteles* (= koos), Gös 209 *gesamt / üchtles*, 488 *zugleich / [unã] üchteles*, GebB 58 (laulus) *Keick önsade kah üchteles* (riimitud sõnaga *sees*), Tr 17 *Sa keskit meit keik üchteles*, 101 Nink Põhal Waimud *üchteles / Suhr Tenno olko iggawes*, 108 *meye üchteles* (= meie kõik koos), 165 *meil keikill üchteles*, 136, 393, 473 jm. *üchteles*, 348 *Keik üchtles sinnul tulla*, 473 *Sähl üchtles Pihna neggewat jne.*, LühP 69 *Keik Önsade ka üchteles* (= koos kõigi õndsatega), KUps eessõna *üchtles teiste ka* (= koos teistega), 185 *temma ka* (= temaga) *üchtles*;

b) *ühtlis*: EKVM 29 Turu käsikiri *piddam ýchtlis nende koass vleswotetut saama*;

c) *ühtle|si, -se*: M 97 *ýchtlessy keicke Risti Jnimeste kaas* (= koos, üheskoos ...), 130 *eth naemat keick ýchtlessy Pattuset ommat?*, jne., Ges 21 *anna meil keickel üchtlesse* 'gib vns allen mit einander gar', PredVIII (lk. noteerimata) *üchtlesse*, KUps 15 *ütleke üchtlesse Ja* (= ütelge koos "Jah") jne., EKVM 273 (1700)

üchtlesse (= koos), *üchtlesse wäggiselt jne.*, Tr 496 (erandlikult) *Kahs Põhal Waimul üchtlesse*;

d) *üht|leis(e)*, *-leisi*: Anf 31 *zugleich* / *üchtleise*, Cat C iij *kumb üchtleise se Wessi jures on* 'somit vnd bey dem Wasser ist', Ges 22 *keickel üchtleise* 'allen gemein', 130 *se pajatakut üchtleise* 'sprech einmühtig' jne., Ev 32 *eth ep teije üchtleise ...* 'auf das nicht zu gleich ...', Ls 98 *keick üchtleise* 'alle mit einander', LsS 562 *temma kahs üchtleise* 'mit jhm zugleich', 628 *üchtleise ... kaas* 'zugleich' (= koos), *üchtleise kannatame* 'anders mit leiden', GutsI *Uchtleise / simul*, EKVM 65 J. Saleman *Uchtleiss' hehsti ellada*, EvEp F 6/14 *üchtleise temma ka* (= koos temaga), SKVM 65 G. Saleman (1651) *Uchtleiss' hehsti ellame* (= üheskoos ...), PredBl 17, 19, PredB 56 *üchtleise* (= koos), PredL 32 *üchtleise temma kahs* (= koos temaga), PredVIII 67 *ücht|se ~ -si*, NGes 46 *Se Risti Armus üchtleise*, 64, 263, 269 *üchtleise*, 114, 312 *üchtleis (keick)*, KCat B v, GEv H v, C iij *üchtleise*, GebB 27 *üchtleise se Põha Waimo kaas* (= üheskoos ...), KUps 107 *meie keik üchtleise ... sovime*, GebB 25 *ühtleise se Põha Waimo kah*, 50 (laulus) *Nink Englide kah üchtleise*, jne. (eriti tavaline XVII saj. kirjakeeles), Frag B 5/2 *üchtleise Leiba ka* (= koos leivaga), Tr 1693 44 *Se Risti - Armus üchtleise*, 239 *Nink temma Poja ühtleise* (= ühtlasi), 280 *Sihs sind kichtme ühtleis keik*, 244 *Ke Waimo andis üchtleise*;

e) *ühtla|se*, *-si*: KKR 28 *Laske mollemat ühtlaise kaswada* (= koos kasvada), 29 *ühtlaise temmaga* (= koos temaga), 137 *ühtlaise nendega*, Horn 100 *ühtlaise / zugleich*, P I Makab. XII: 50 *ja läksid ühtlaise taggasi* (= üheskoos tagasi), II Makab. XI: 6 *mu rahwaga ühtlaise jne.*;

f) *ühtla|se*, *-si*: KKR 28 *et teie ühtlasi*, 151 *keik Lihha ühtlasse peab näggema*, PalveR 67 *pühha Waimoga ühtlasse* (= ... koos) jne., Horn 100 *ühtlasse / ühtlaise / zugleich*, Anw 195 *ühtlase 'zugleich, zusamt'*, P I Moos. III: 6 *andis ühtlase ka omma mehhele* (= andis ühtlasi ka ...), XXII: 6 *ja need mollemad läksid ühtlase* (= ... üheskoos), Mt. XIII: 29 *et teie ühtlase sega ... wälja ei kissu jne.*;

g) *ühtlaste*: Anw 195 (*ühtlase ~*) *ühtlaste* 'zugleich, zusamt', P Jerem. XIII: 14 *ja issad ja poiad ühtlaste* (= ... üheskoos), jne;

h) *üht(e)lise*: Anf 31 *zugleich* / ... *üchtlisse*, Ges 51 *keick üchtlisse (!)* 'all zusammen', Ls 285 *temma kahs üchtlisse* 'mit ihm

zugleich', NGes 123 *laulket üchtelisse* (= laulge koos), Tr 113 *Sihs Südda Pohjast laulket üchtelisse*, säälsamas ... *meit keik üchtelisse* (~ riimsõnana sisse);

i) *ütele(i)se*: Ross 149 ... *kahn ütteleise* (= üheskoos), 90 *üttesse* (= ühtlasi);

j) *ütelis(e)*: Ross 19 *üttelisse* 'samt', Anh 220 *üttelisse* (= ühtlasi, koos), 252 *münno kahn üttelisse*, WT Ap. Teg. VIII: 20 *sinnoga üttelisse* (= sinuga koos), VL 77 *ütteliss*, 166 *ütteliss*', 205 *üttelisse*, TMKLR 185 *Moga* ... *üttelisse* (= minuga ... koos), PalvuseR 62 *pühhä Waimuga üttelisse kittä*, VP 339 *üttelisse* (= koos, ühtlasi), LO 67 *üttelisse Jhhoga* (= koos ihuga), EKVM 163 J. A. von Brand *Uttelisse* ... *kahn* (= üheskoos), 256 (1697) *lätsiwa nemmä ütteliss*', 310 Käsü Hans *Honi Rahwa üttelisse P[o]rrut*, *loi kik mahha tääl*, jne. (eriti harilik vanimas eL kirjakeeles).

Wied. Wb. esitab vastava eP partikli *ühtlasi* (*ühtlase*, *ühtleisi*, *ühtlaisi*, *ühtläisi*, *ühtles*, *ühtlese*, *ühelda*, *üheldasa*, *üheldase*) ja eL-st *ütelisi*, *üteleisi* 'zugleich, zusammen', kaasaegses kirjakeeles tarvitata vaid *ühtlasi* 'zugleich'. Selle tõenäoliselt ainult kaudselt p-sufiksiliste adverbide hulka kuuluva juhtumi puhul (kuna ta pole suurelt osalt p-sufiksiline, on ülemal ainestikki esitatud tugevasti kärbitult) on juba A. Knüpfker (1821) Rosenplänteri Bieträge XIII 129 üles tõstnud p-sufiksi probleemi; "*ühtlasse*, welches längst und allgemein in Gebrauche ist, möchte nich in der Meinung bestärken, dass die Anwendung dieses Suffixes nicht blos auf einige Gegenden Wierlands und Jerwens beschränkt seyn könne", s.t. ta peab seda *-ltassa* resp. *-ldassa* (*-ltasse*, *-tassa*, *-dassa*, *-dasse*) sufiksiga kujundatuks ja identifitseerib *ühtlasse* 'zugleich' samatähendusliku paralleelkujuga *ühheldasse* Viru- ja Harjumaal. Ahrensil 115 (§ 158) on hiljem seevastu meie partiklit peetud adjektiivivi (ilmsesti mõeldud *ühtlane*) tuletiseks: "*ühtlaisi* oder *ühtlase* (F. *yhtäläisest* ...) 'zugleich'. Samas teoses 110 (§ 153) ja Ahrens II 85 (§ 319) on ablatiivisena esitatud Wied. Wb-iski mainitud *ühelda* partikkel, vrd. *wöta ühelda* 'nimm (sie) zugleich', *ega naad ühelda kõik sinna ei mahu* 'alle zusammen haben sie darin nicht Raum (raumen nicht hinein)'. Krohn 156 (§ 118) on adverbil "ühelda, *üheldase* = kerrassaan" käsitelnud kui ablatiivset p-sufiksilist juhtumit ("varustettu personasuffixilla"), adverbikuju "*ühtles* =

yhdessä, yhtenä” ta tsit. teoses 161 (§ 118) peab lühenenud instruktiiviks. Wiedemann EGr. 292 (§ 102) tõlgitseb adv. *üht|lasi*, *-lasi*, *-läisi*, *-leisi*, *ühtlese*, *ühtles*, eL *ütleisi*, *ütlesi* ‘zugleich, zusammen’ adjektiivivi *ühtlane* ‘instruktiivina’, vrd. Wied. Wb. *ühtlane* ‘gleichartig, gleichmässig jne.’ See juba hiljemalt Ahrensisist pääle maksvusele pääsenud ja tänini kehtiv instruktiiviga seletamine kõnealuseis *-si-* ja *-se-*lõpulisil variantidel on muidugi iseendastmõistetav ja vastuvaidlematu. Variant *ühtlaste* (g) seletub ka selt taustalt hõlpsasti (vrd. *kõvaste* ~ *kõvasti* adverbitüüpi eestis), ja eL *ütele(i)se*, *ütelise*, *üte|leisi*, *-lisi* (i, j) on siis muidugi *mutatis mutandis* moodustatud Wied. Wb. eL adjektiivist *üteline* (= *ütine*) ‘gemeinschaftlich’. Et *-lane* (*-line*) sufiksiga tuletatud adjektiividest ka vanas kirjakeeles esines mõningaid harvu adverbiaalvorme, selle kohta on tõendiks ms. partitiivkäändeline *kohtlast*: EKVM 335 (1717) *Laulgem kohtlast ühhest keelest*, vrd. Wied. Wb. adjektiivivi *kohtlane* ‘rechtschaffen, redlich, offen jne.’

Arhaistlikud teisendid *üht(e)les* ja *ühtlis* (a, b) sunnivad neid siiski käsitledavat partiklit võtma kõne alla p-sufiksiliste adverbide ühenduse, sest et nendes algupärase *-si(n)* lõpu kulumine *-s*-iks pole ootuspärane ega niisiis instruktiiviseletus pole neis hästi kasutatav. Tõsi küll, et XVII saj. keskpaigast pääle *-lisi-*, *-lise* lõpu kunstlik riiminõudeist tingitud kärpimine sai kombeks, nagu nähtub ka eelnevas esitatud ainestikust (vrd. d *Uchtleiss*’, h *üchtleis*, f *ütteliss*), kuid vähemalt enne värsistatud kirikulaulu tulekut eesti keelde, niisiis Mülleril ja Stahlil (a), ja proosas (b, Turu käsikiri) ei ootaks selliseid kunstlühendeid ja sääal need tuleb katsuda seletada teisiti. Tohib vahest seepärast oletada, et viimaks mainitud juhtumeis *-les* ja *-lis* on vähemalt kaudses ühenduses p-sufiksiliste adverbidega, ja nimelt nii, et XVII saj. algupoolel veel võrdlemisi produktiivse e *-les-* ja *-lis-*lõpuliste p-sufiksiliste adverbide (*iho|lis* ~ *-les*, *meele|lis* ~ *-les*, *põlve|lis* ~ *-les* jm., vrd. ka vaheldust *-nes* ~ *-nis*, vt. eespool) analoogial vanas kirjakeeles (kui mitte koguni paiguti ka loode-eesti rahvakeeles) ka adv. *ühtle(i)si* ja *ühtlisi* kujundati ümber *-les-* ja *-lis-*lõpuliseks.

Teoreetiliselt on olemas veel teinegi, siiski hoopis vähem tõenäoline võimalus arhaistlikke *ühtles*, *ühtlis* kujusid ühendada p-sufiksiliste adverbidega, millele siin ka lõpuks viidatagu, kuigi sellesse allakirjutanul endalgi pole suurt usku. Võiks vahest *üht|lis*,

-les partiklite algkujudeks rekonstrueerida p-sufiksilise adessiivi või allatiivi, niisiis **ühtellänsäk* resp. **ühtellensäk*. Viimasest võis varase, enne hilise *ht* : *h* astmevahelduse teket toimunud 2. silbi vokaali lauserõhutu kulumise kaudu tuleneda vahekuju (**ühte*||*länsäk*, -*llensäk* > **ühte*||*läsä* *-*lesä* > *ühtläsä*, **ühtlesä*) *üht*|*les*, -*lis*. Et vähemalt loode-eesti murdes *ht* : *h* (*ühte* : *ühe*) astmevahelduse teke on olnud suhteliselt hiline, selle kohta on allakirj. arvates tõendiks loode-eestist vanasse kirjakeelde tunginud ja säälnud Stahli keeles (kuni XVII saj. lõpuni) domineerinud arvsõnakujud *ü(ü)diksa* ja *ka(a)diksa* (*kadixa*, *üdixa*) 'üheksa', 'kaheksa', milledest allakirjutatul on mõte ligemalt kirjutada üks teine kord. Need vormid võiksid olla lähtunud *ühteksän* > **ühtäksän* > **ütüksä(n)* vaheastmeist ja neid saab seletada nii, et rõhutus asendis (nimelt liitarvudes nagu **ühteksänkümmentä*, **ühteksäntoistakümmentä* '90', '19' jm.) *h* kulus juba enne astmevahelduse teket ja *t* hiljem loomulikult arenes *d*-ks, sest et analoogiliseks *t* : *δ* astmevaheldusse mугanemiseks see **ütüksän* (samuti ka mitte **kateksan* > *kadiksa*, mis oma 2. silbi vokalismi hiljem sai arvsõnalt *üdiksa*) tüveldasa erakuna seistes ei olnud võimeline. Sama arengut tuleb vist oletada ka kulunud liitsõnas *üdismuropu* 'üheksa mehe rohi' (Tartumaalt, J. V. Veski ühendatud [suuliselt] arvsõnaga *üheksa*), mis võib-olla isegi ida-eesti murrete *ht* : *h* astmevahelduse kronoloogia kohta (murdeti) lubab teha samu kronoloogilisi järeldusi kui loode-eesti murde kohta äsja tegime. Muidugi on selle häälikuloolise oletuse tegemine nii vähese tõestusmaterjali põhjal riskantne, kuid teoreetiliselt vähemalt ei saa seda vist küll hoopis võimatuks tembeldada, eriti kuna kõnealuste vana kirjakeele arvsõnade seletuseks vaevalt pakundub muid võimalusi. *üht*|*les*, -*is* adverbi juurde veel tagasi tulles tähendatagu, et tähendusõpilisest seisukohast nende tuletamine p-sufiksilisest adessiivist oleks kõigiti usutav, sest niisugusel korral ta oleks tõesti, nagu juba Ahrens oletas, idapoolsema eesti vastavate samatähenduseliste ('üheskoos') ablatiivsete partiklite *ühelda* (< **ühteltähen?*, **ühelda*|*sa*, -*se*)*) täpne paralleel. Asi on seda huvitavam, et sugukeelis sel adessiivikujulisel p-sufiksiga varustatud adverbil on tähenduslikultki lähedased vasted, vrd. näit. sm. Lnr. *yhdellensä*

*) Mark 57 on need ka arvesse võtnud p-sufiksiliste adverbidena, ekslikult oletades, et *ühelda* on eL murdealalt pärit (eL-s ootaks ju **üteldä*!)

(*yhdelleen*) 'med ens', ja aun. Genetz Suomi II jakso 17. osa 117 *ühtelläh*, *-lleh* 'yhtenään, kuitenkin, kuitenkaan', Pohjanvalo Salmin murteen sanakirja *ühtelleh* 'kuitenkin, yhttä kaikki'. Et *ühtl|es*, *-is* adverbis vanas kirjakeeles domineeriv tähendus 'zusammen, zugleich' p-sufiksiga varustatud *üks* sõna käändest võiks arenenud olla, selle kohta on hääks paralleeliks ms. liivi ürgvana p-sufiksiline essiiv *īnā(z)*, *ūnā*, *īniz* 'zusammen' (< **ūknā*-, tüvest *ükte*- 'ein'), mille kohta vt. viimati Posti SUST LXXXV 185–6.

Lõuna-eesti vana kirjakeele *ütele(i)se* ja *ütelis(e)* kohta tähendatagu veel lõpuks, et need vähemalt osalt (näit. Rossihniusel) võivad olla moodustatud eP kirjakeele vastavate adverbide (*ühtelise*, *ühtlise*) eeskujul.

39. *üks(i)|nes, -nis, ütsines* jm.

a) *üks(i)nes(e)* 'ainult, vaid': PredBl 18 *ep üxnes ... erranis* (= mitte ainult, vaid), NGes 3, 30 *üxnes* (= ainult), 16 *ep üxnes Keel*, 107 *üxnes lohta* (= ainult loota), EKVM 55 R. Brocmann *üxnes*, 164 J. G. Laurentius *üxnes Jesu jures jehp*, Gös 51 *üxnes / ... / nur allein*, 167 Einig / [*adverb.*] *üxnes*, 312 *nur / (duntaxat)... / üxnes*, GebB 12 *Waid üxnes Jummla Armo pühdap otzida*, MKLR 1694 55 *Ma ollen Jummal üksines*, PalveR 45 *mitte üksnes sedda Willitzust / waide ka ...*, Tr 1693 54 *Ep hoidket üxnes Kehhat* (= ärge hoidke mitte ainult kehi), 94 *Sest tahhan üxnes lohta*, 268 *Ke üxnes Murre kannap*, 364 *So pähle üxnes lohtaxe*, 441 *sahp üxnes kõlbama*, 17 *eth ep üxnes Kehl / Waid palluko kahs Hing ...*, jne., KUps 54, 59 *üxnes* (= ainult), SbGEG I, 2. vihk 44 Jürgenson ja EKVM 253 (1695) Chr. Kelch (rahvalaulus) *Eile ollen Ella üxinesse, ... Sies ollen Jelle üxinesse*, Anw 135 *üksnes ... 'allein'*;

b) *üks(i)nis*: HB IV-4 191 *üxnīs* 'allein', Ls 7 *issi üxnīs* 'selbst alleine', 231 *ilma üxinīs* 'besonders alleine', 415 *nemmat ommat üxinīs* 'sie seyn alleine', 416 *meije olleme otze ilma üxinīs* 'wir seyn gar alleine', 424 *ilma üxinīs* 'gantz vnd gar alleine', 453 *erranns üxinīs ommal köchtul* 'sondern nur jhrem Bauch', LsS 621 *eth sinna üxinīs tössine Jummal ollet* 'da du allein wahrer Gott bist', 622 *keip üxinīs ülle temma Ligkimesse* 'gehet allein vber seinen Nehesten', 689 *erranis üxinīs ... 'sondern nur ...'*, 694

üxinis se Ligkimesse pehle wallatame 'allein auff den Nehesten sehen';

c) *üks(i)ne*: MKLR 77 *Usk Abbimees on üksine* (= üksinda, riimis sõnadega *üksige, middake* jt.), 110 *Jesus üksine* (riimitud s. *kallike*) Horn 100 *üksnes* / entzeln, RevE B 3/1 *Minna üksine ollen*, B 5/2 *Sinna üksine* ...;

d) *ütsin|es, -nä* 'üks, ainult': Ross 17, 24 *ützines* 'allein', 'alleine', 39 *ützines om* 'alleine sey', 97 *mitte ützines*, 184 *ützines need jallat*, 266 *sinna ützines*, Anh 209 *Ützines Jummal*, 211 *ytzines tundma*, 242 *ni söthma ützines meije henget*, 247 *ützines se ajaliko hüwe perrast* (= ainult ajaliku vara pärast, järele), Form II 266 *sinna ützines*, GutsI *einig allein ützene*, *Utzenes solum*, tantum, EKirj 1932 529 a. 1698 Rõuge *ütsinä posz* (= ?*ütsinä poisz*, alamärk. 10 seletatud = üksik poissmees).

Wied. Wb-is vrd. *üksines* resp. *üksine* (*üksidas, üksina, üksinda, üksinde, üksnes, üksneste*) 'nur, allein' (näit. *ei üksines ... vaid vēl* 'nicht nur ... sondern auch'), kusjuures *üksina* on esitatud luulekeelsena, *üksinda* = *üksines* kagumurdelisena (?), *üksinde* Pärnumaa murdest pärinevana ja *üksidas* kagumurdelisena (?). Juba Wiedemann EGr. 288 (§ 102) ja 296 (§ 103) peab väga õieti adverb *üksines* resp. *üksnes* 'allein' ("= *üks* von *üks*") p-sufiksiliseks essiiviks ("*üksnes* von *yksinänsä*"), ja essiiviks (? ka p-sufiksiga varustatuks) peab ta ka teiseid *üksina* ja *üksine* 'allein'. Samal seisukohal on ka Mark 57 selle *üksines, üksnes* 'ausschliesslich, nur, allein' adv. puhul. Rahvakeelest vrd. Kettunen SUST XXXII 41 Kodaverest p-sufiksiline *üksnēs* 'ausschliesslich, nur' (?vahest kirikukeelest murdesse tunginud). Partikli algkujuks niisiis tuleb oletada **üksinänsäk*, mille otseks vasteks on sugukeelis sm. liivi Sjögren–Wiedemanni sõnaraamatu järgi *üksnis* 'einzig, allein', Kettunen LWb. teatel vananenud lääneliivi **üksniz* 'einzig, allein' (= harilikult *ikši.ggin*), viimati Postil SUST LXXXV 254 van. *üksniz, ikšniz* 'allein', sm. Genetz 24 vana kirjakeele *yxinäns*, murd. *yksinä* jne., Lnr (sõna *yksi* all) *olla yksinänsä* 'vara ensam, allena, enskild, i och för sig sjelf', *hänelle yksinänsä* 'åt honom allena, uteslutande' jne. ning vadja *ühs(i)nä* 'yksinä', vt. näit. Kettunen Vatjan kielen äännehistoria₂ 36 ja 87 (§ 57 ja 182, 5), Ariste Wotische Sprachproben 14, 17 *üψinä* 'allein', sama Vadja keele

grammatika 37, 116 *üksindä* 'üksi, üksinda', ja vadjä rahvaluules SKVR₃ IV 760 (nr. 4744 rida 1, Kattila-Baabina) *Yhsnää meni velvyeni* ... Vanas eesti kirjakeeles, nagu esitatud ainekust nähtub, on kõnealusel partiklil veel sagedane algne sugukeeliski kons-tateeritav tähendus 'üksinda', kuna hiljem see on võtnud ainuomaks tähenduse 'ainult'. LXII onj. eL kirjakeeles esinev *ütsines*, mis puudub Wied. Wb-is, on tõenäoliselt kujundatud eP kirjakeele *üksines* adverbil eeskujul, kusjuures vaid eP -ks- on ümber kohandatud eL murdele vastavaks -ts-iks. a- ja ä-lõpuliste variantide puhul (*üksina*, *üksinda*, *ütsinä*) vt. järgnevat sõnaartiklit ja adverbil *üksine* kohta (-nes > -ne arenguga) vt. allpool ptk. 63.

40. (*üksinda*), *ütsindä* jne.

ütsi|nd(a), *ndä* 'üksi; ainult': EKVM 360 O. G. Salenius (1643) *Lasse neidt vtzinde mengi*, WT Mt. IV: 4, IV: 10 *ützinda* (= ainult), XXIV: 36 *minno Essa ütsinda*, Mt. XVII (salm noteerimata) *ützindä*, II Paul. Korint. VIII: 10 *ützindä* (= ainult), Joh. Evang. VI: 15 *essi ütsinda*, Luuk. IV: 4 *ei ellä ützingä Leiwäst*, IV: 8 *ützingä*, VL 1685 4 *ützing* (= ainult), 87 *ützingä*, 155 *ützingä*, 106 *om ützingä ikkes jähdwa* (= üks on püsiv, jäädav), VP 303 *ützingä*, TMKLR 1690 53 *om ütsind Jssand ...*, 67 *ütsindä* (= ainult), PalvuseR 1691 6 *mitte ütsindä ... / enge ka ...*, 11 *Arm ütsindä*, LO 57 *se Essä ütsindä*, LO II B *ütsindä*, C *ütsindä Kristus*, EKVM 175 Verginiuse UT *ei taha ützingä ... enge kah* (= ei taha ainult ..., vaid ka), 259 (1697) *täll olgo tenno ützingä*, 279 (1700) *ützingä* (= ainult), 282 (1700) *Jla* (= Jumala) *pähle ützing*, 280 (1700) *ützingä*, 317 (1707) A. L. Lewenhaupt *ei ützingä errawättma / enge kahseest ...* (= mitte ainult ära võtma, vaid ka sest ...).

See lõunaestimurdeline adv., mis õieti on eelmise (vt. 39) teisend, esineb muidugi ka Wied. Wb-is kujul *üt'sindä* (~ eL *üt'site*) 'allein, einzeln' (*iho-ü*. 'mutterseelenallein') ja on väga tõenäoliselt p-sufiksiline adverbialne essiiv, saadud algkujust <**üksinähek*. Ms. tema setus (allakirj. teateil) veel üldiselt esinev larüngaalklusiilne vaste *üt'sin/dä?*, -*dä?* toetab p-sufiksi oletust, vrd. all-

pool ... *h*-sufiksiline (< *-hek* resp. *-hen*) on kindlasti ka Wied. Wb-is esitatud *üksina* ja *üksinda* (= *üksines*), mille kohta vt. eelmist artiklit ja eriti allpool. Ms. juba Wiedemann EGr. 305–6 (§ 106) on oma moodi viidanud *p*-sufiksile adverbides *üksinda* ja *üt'sindä*: “Aus der durch das Possessivsuffix *-nsa* im Finnischen verlängerten Form (vgl. § 105) ist wohl auch hier dann *-ndes* entstanden, wie *hulgandes* (in Menge, *hulk*), noch weiter verkürzt *-nda* (*-nde*, *-ndi*), wie *kogunda kounda* (gegen einander geneigt, *kogu*), *üksinda üt'sindä* (d) *üksinde* (allein, *üks*)...”. Soomest kuulub siia eelmises artiklis mainitud *yksinään*, vajast *ühs(i)nä* jm., karjalast Genetz Suomi II jakso 14. osa 245 (§ 216) ja aunusest sama autori esitatud Suomi II j. 17. o. 117 *üksinä* ‘yksin’ jm. sugukeeltevasteid.

Omapärast eesti adv. *üksinda* on muide veel katsunud seletada juba Otto Donner Gegenseitige Verwandtschaft der finn.-ugr. Sprachen 72 ja sellega kokku kuuluvat ing. Soikkola *yksintään* ‘allein’ adverbil Porkka Ueber den ingrischen Dialekt 128–9 nn. ekstsessiivkäändest lähtudes (vrd. eesti *kodunt*, *tagant* tüüp; käände puhul vt. Setälä Yhteissuomalainen äännehistoria 367 ja 411 ja Posti SUST LXXXV 213), kuid seda seletust ei saa hästi uskuda, sest eL-s ei leidu ekstsessiivi, kuid ometi kohtame sääl *nd*-list vormi *üt'sindä*, mida pole ta laia leviku tõttu rahvakeeles ja sõnasisemise *t's*-i tõttu võimalik ka eP laenuks seletada. Genetz 149 (vrd. ka 179) on arvanud, et *üksinda* ja *kogunda* oleksid moodustatud instruktiiivist (vrd. *üksi* < *üksin*, Tr 322 *Jummäl üxi teh*) + järelosast *tavoin* ‘viisi’ (nagu *nõnda* < *-tavoin*), mis ka pole usutav. Adv. *üksinda* on tõenäoliselt kirjakeelde tunginud alles siis, kui idapoolsed eesti murded hakkasid selles suuremat osa etendama, ja loode-eesti murdeil põhinevas vanas kirjakeeles kuni Piibli 1. trükini (1739) teda sääl seepärast veel ei esine. Hiljem *üksnes* sai kirikukeelest üldesestiliseks, omandades tähenduse ‘nur’, kuna tema murdevariant *üksinda* hilisema tulnukana spetsialiseerus tähendusele ‘allein’ – kirjakeele tüübiline näide erimurdelistel sünonüümide tähendusliku diferentseerumise kohta. Porkka esitatud ingeri *üksintään* on võimalikult idaeesti laen või vähemalt eesti *üksinda* eeskujul moodustatud. Ingeri rahvaluules esinebki *yksintä* ‘allein’ veel ilmselt eesti laenuna, vrd. SKVR III₃ 175 (nr. 2959 rida 7, Haavikko *Mäniin yksintä kalalle*).

41. üks(i)päi|nes, -nis jm.

a) üks(i)päines: M 3 *moito ... v̄xpeines v̄chest Nayse ... Seemest* (= vaid ainult naise seemnest), 5 *eb mitte v̄xpeines tossine Jnimene*, 9 *v̄xpeines Jumalall saab antuth ...*, 16 *moito v̄xpeines Jummala Poick*, 27 *et mina se v̄xpeines tehn*, 58 *v̄xpeines hoydab*, 66 *mitte v̄xpeines andnut erranis ...* (= mitte ainult andnud, vaid ...), Anf 31 *Nur allein / üxpeines*, Cat B iij *üxpeines* 'vnd das alles ...', F iij *ep üchtekit ... kuds üxpeines Christus* 'kein ... / denn Christus', Ges 58 *doch mitte üxpeines paljas wessi* 'doch nicht allein schlecht Wasser', HB IV-4 *üxpeines* 'allein', Ls 5, 39 *üxpeines* 'allein, alleine', 7 *erranis üxpeines* 'sond'n allein', 13, 81 *mitte üxpeines* 'nicht allein', 61 *erranis üxpeines* 'sondern allein', 95 *Ep kussakit mujal kuds üxpeines sehl* 'Nirgends mehr den da', 203 *meije ep olleme üxpeines* 'wir seyn nicht alleine' (= ... üksinda), 253 *sünno ön seisap üxpeines münno jures* 'dei Heil stehet allein bey mir', 376 *ep olle üxpeineis (!)* 'ist nicht allein' (= ... ainult), Ls IV 42 *üxpeines Rickusse noudap*, 48 *mitte üxpeines Kuhljat ...* /, LsS 549 *üxpeines temma jures seisame* 'allein jhm anhangen', 550 *mitte üxpeines kuhljat / erranis kahs ...* 'nicht allein Hörer / sondern auch ...', 564 *mitte üxpeines ... / erranis kahs* 'nicht allein ... / sondern auch', 569 *on üxhpeines münno jures* 'stehet allein bey mir', 615, 619, 715 *üxpeines* 'nur', EKVM 27 *Turu käsikiri Tema on v̄xpeines see hää issand*, 67 R. Brocmann ja Fabricius (1637) *üxpeiness*, 70, 74 *Vigaeus ep yxpeines mitte* (= mitte ainult), 79 *yxpeiness*, 81 *ep yxpeiness Mitte ... tulnut*, 93 *ep uxpeines Mitte*, PredII 112, PredL 32, 33, 37, PredH 39, 44, PredVIII 59, PredX 77, EKVM 97 *üxpeines*, PredBl 24 *üxpeines*, PredX 73 *kutzetut ommat üxpeines ~ uxpeines*, KCat D iij *üxpeines Jummal*, E ij *mitte üxpeines ... Erranis kahs*, B *üxpeines* (= ainult), GEv C v *kuds Jesum üxpeines*, D v *temmal üxpeines denima*, E ij *temma issi ilma üxpeines* (= täiesti üksinda), H iij *Mitte üxpeines agkas temma / erranis* (= mitte üksi ainult tema, vaid ...), T iij *üxpeines*, NGes 8 *üxpeines* (= ainult), 117 *ep üxpeines*, Geb 15 *mitte üxpeines*, 99 *Ke Uscko piddap üxpeines*, 70 *sinna üxpeines*, Gös 51 *üxpeines / ... / nür allein*, 167 *Einig / [adverb.] üxnes / üxpeines*, 309 *nicht allein / (nur) mitte üxpeines*, GebB 7 *ke Sinna*

peat üxpeines andma, 29 *Ep tahhap üx Willezus üxpeines olla* (= ... üksinda olla), 32 *me Sinnul kaas üxpeines tehda on*, 71 *Se Münno Trohst on üxpeines*, 87 *Ke Usko piddap üxpeines*, EKVM 157 G. Saleman, 199 *Verginiuse piiblitölge ükspeines* (= üksinda) *olla*, 207 *Verginiuse piibl. mitte ükspeines ... waide ka*, MKLR 1694 132 *Sind ükspäines ihkab*, KKR 1695 42 *mitte ükspäines*, 45 *Minna ei olle mitte läkkitud kui ükspäines* (= ma pole läkitatud [muuks] kui ainult ...), 92 *mitte ükspäines se / waide ka meie*, 116 *ükspäines*, WCat B 6/3 *mitte üxpeines Leibast / erranis ...*, A 6/8 *üxpeines* (= ainult), SündA M 6/2 *mitte Jallat üxpeines / erranis kahs Kähdt*, EvEp 5/2 *mitte kuhljat üxpeines ...*, C 6/6 *tedda üxpeines tenima*, C 6/8 *kudt üxpeines*, Tr 1693 5 *Ma ollen Jummal üxpeines* (= üksinda), 9 *Mo pähle lohta üxpeines* (= ainult), LühP 7 *ke Sinna peat üxpeines andma*, 34 *üxpeines* (= üksinda) *olla*, Frag B 5/2 *üxpeines*, LÖp 1694 46 *üxpäines Kristus*, 55 *ei mitte ükspäines*, LÖp I A *üks=päi=nes*, KUps eessõna, 59, 157 *üxpeines*, 29 *ep olle mitte üxpeines sündinut / erranes ka ... ellanut*, EKVM 288 (1702) *Moisade perrast üxpeines / erranis ...*, 295 (1705) *mitte ükspäines ... waide ka ...*, RevE B 4/2 *ei mitte ükspäines ... / waide ninda ...*, B 5/1 *mitte ükspäines maksate ... Kohhtu / ...*, A 5/5 *ükspäines Kristus*, P II Moos. XVIII: 14 *istud sinna üksipäines* (= ... üksinda), V Moos. VIII: 3 *et innimenne ei ella ükspäines leiwast*, Taav. Laul. LXII: 12 *Ükspäines Jummal jures on mo hing wait*; 6 *Ükspäines*, LI: 6 *Sinno, sinno wasto ükspäines ollen ma patto teinud*, Saal. Kog. VII: 29 *sedda ükspäines ollen ma leidnud*, Juudit III: 8 *Nebukadnetsarit ükspäines piddid tenima*, Aamos III: 2 *Teid ollen ma ... ükspäines tunnud*, I Moos. XLVII: 26 *agga ükspäinis preestride Ma* (= aga ainult ...);

b) *üks(i)päinis*: Cat D iij *üxpeinis 'alleine'*, Ls 110 *mitte üxpeinis 'nicht nur'*, LsS *kus meije üxpeinis temma ... pehle wallatame 'wenn wir nur allein auff jhn ... sehen'*, PredVIII 66 *mitte üxpeinis ... erranis*, KCat C 1654 v *üxpeinis on* (= üksinda on), EKVM 266 (1697) *mitte üksp'inis*, 270 (1697–1700) *mitte üxpeinis*, Frag A 2/2 *üxpeinis*, A 6/9 *erranis üxpeinis*, Anw 195 *üksipäinis 'allein'*, P I Moos. XXXII: 25 *Ja Jakob jäi üksipäinis järrele* (= ... üksinda järele), II Moos. XII: 16 *sedda peab teie jures ükspäinis tehtama* (= ... ainult tehtama), XLII: 38 *temma on üksipäinis üllejänur* (= ... üksinda ...), Jesaja VI: 24 *ükspäinis*

hõbbedat (= ainult ...), Juudit XII: 10 *omma sullastele üksipäinis* (= ... ainult), II Makab. VII: 37 *et temma ükspäinis Jummal on*, Ester III: 4 *sa ükspäinis olled meie kunningas*, VI: 2 *mitte ükspäinis* (= m. ainult), Saal. Tark. XIX: 15 *Agga mitte ükspäinis se, waid nuhtlus on ... tulnud*, I Saam. V: 5 *ükspäinis Tagoni kehha* (= ainult ...), Taav. Laul. LXII: 3 *Temma on ükspäinis mo kaljo* (= ... üksi ...), Mt. XVII: 8 *ei näinud keddagi, kuid Jesust ükspäinis*, Mk. VI: 47 *Ja temma ükspäinis mäel* (= ... üksinda?), Joh. Evang. VIII: 9 *ja Jesust jäeti ükspäinis* (= ... üksinda);

c) *ükspäinens*: EKVM Turu käsikiri 21 *ṽxpeinens on* (= üksinda on), 25 *Temmal olkut ... ṽxpeinenss*, 26 *ṽxpeinens sino pääll* (= ainult ...);

d) *ükspänes*: EKVM 357 Wanradt–Koell *üxpenes*, M 12^{*)} *erranes ṽxpenes meyte Jnimest heex*, Anf 31 *Nur allein / ... / üxpennes*, Gös 51 *üxpennes / nur, allein*;

e) *ükspänis*: PredK 3 ja EKVM 128 *mitte üxpennis*, PredK 3 *ücks penni sest lewast*, EKVM 133 Saaremaa käsikiri *mitte üxpennis*;

f) *ükspitnes*: EKVM 91 L. Vigaeus *uxpitnes Mitte*;

g) *üks(i)päine*: PalveR 1695 6 *mitte ükspäine ... waide ka*, 31 *ei koggo üks päine / waide ...*, 54 *mitte ükspäine ...* (= mitte ainult ...), 63 *mitte üks päine meie jures / waide ka ...*, KKR 1695 100 *ei nähnud nemmad ühtegid ko JEsust ükspäine*, LÖp 1694 58 *ükspäine on*, Horn 100 *ükspäine / alleine*, Anw 195 (*üksipäinis* ~) *üksipäine 'allein'*.

Wied. Wb. ei tunne suurt osa äsjaesitatud adverbiteisendeist, vaid esitab ainult (sõna *üks* all) *üksi päini* (*päine*), *üks-päini*, *üks-päinis* 'allein', (sõna *päinif[s]* all) *üksi-p.* 'einzeln, allein'. Loomulikult puudub sääl ka Turu käsikirja soomepärase variantkuju *ükspäinens*, mille seletuses vt. Saareste EK 1925 123 ja Kettunen EK 1930 3. Ahrens 112 (§ 154) peab "*üksipäine* (F. *yksin päin*) einköpfig, allein" veel ilmselt instruktiiviks, ja sama arvamus – võimalikult Ahrensi eeskujul – näikse peegelduvat ka Krohnil 161 (§ 118, alamärk.) eesti adverbi "*üksipäini* l. *üksipäinis*" puhul. Wiedemann EGr. 296 (§ 103) seevastu peab meie käsiteldavat adv.

*) M XV on W. Reiman selle õiendanud trükiveana = "lies *ṽxpeines*", mis vaevalt siin on trükiviga.

“üks päinis (allein, = päini von pea)” juba p-sufiksiliseks essiiviks, viidates sm. adverbilõpule “*nansa* (d.h. -*na*, mit Possessivsuffix)” , niisama on mõelnud Kettunen SUST XXXIII 41 Kodavere murdekuju *üksipäenis* (~ -*päeni*) ‘allein’ ja Mark 57 adverbi (*üks*)-*päinis*, -*päines* esitades. Kõnealuse adverbi algkujuks tuleb niisiis oletada *üksi(n)-päinänsäk* (algosa nomin. *üksi*- või adv. instruktiiv *üksin*-), niisiis sama järgosaga kui eespool 15. *isepäilnes*, -*nis* jne. Vrd. sellega suguluses olevaid, tähenduse poolest küll erinevaid, sm. partikleid *päänänsä* ‘aldeles, helt och hållet’ (singulari essiiv), *päänänsä* ~ *päänään* ‘jemt om jemt, utan mellangift’, eriti aga tähenduslikult eesti adverbile sarnaseid instruktiivseid sm. adverbe *yksin päinsä* ‘ensam’ ja *yksin päin* ‘ensam för sig’.

L. Vigaeuse vigases keelepruugis kohatav (f) *ükspitnis* on tõenäoliselt juhuslik kontaminatsioonikomistus, nimelt *ükspäinis* adverbi ja *pidi* (*piti*) postpositiooni kontamineerumise tulemus. Sellisest segunemisest saame aru, kui meenutame, et *pidi* (*pite*, *piti*) kõrval ja asemel vanas loode-eestilises kirjakeeles esines *päi|de*, -*d* vrd. ka Wied. Wb. *päi|de*, -*di*, -*dine*, = *pidi*, *pidine*. Seda valgustavad järgnevad näited: M 81 *vllespeiti astzit*, 237, 240, 292 *ouwespeiti* (= väljaspidi), 278 *seast ninck Ouwespeiti*, 79, 287 *taaspeiti* (= tagasi-, tahapoole), 28 *taaspeite tagganema*, 129 *seespeiti*, 229 *iuxsepeiti* (= juukseidpidi), 89 *Eddespeiti*, Stahlil Ls (lk. noteerimata) *ettesspeite* ‘fortsetzen’ (-*peite* harva Stahlil). Veel Stahli keeleajastu lõpulgi 1690-ndail aastail kohtame mõnikord seda *äi*-difongilist partiklit, vrd. näit. Tr. 344, LühP 80 *eddespeit*. Selle kõrval aga on juba Stahlist pääle valitsevamana esinemas neis liitpartiklreis -*pite*, -*piti*, (värsis ka) -*pit* ja hiljem -*pidi* (-*pidi* vrd. Ls 107 *seesspitti*, 342 *Taiwa pitte* ‘gen Himmel’, 346 *on töisipitte* ‘ist anders sinnes’ jne., 536 *weljaspitte* ‘eusserlich’, 537 *seespitte* ‘innerlich’, HB IV-115 *keickepitte* ‘aller ding’, 198 *kazipitte* ‘hin und wider’, 260 *eddespitte* ‘hinfort’, XVII saj. lõpul Tr 128, 247, 359 jm. *keikepitte* ~ *keikepitt*, 247 *nindapitt* (= niipidi), 344 *kaxipitt*, 309 *Mind Kähjepitte* (= kättpidi) wotta, 493 *minket taggaspitte*, LühP 3, 4 *sehspitti nink weljaspitte*, EvEp J 6/11 *töisepitte sähdma* jne., kuna P 1. trükis juba domineerib praegune -*pidi*, vrd. Paabel 36 *karwopiddi*, Jerem. 7: 5 *keikipiddi teete*, I Moos. 10: 21 *keikipiddi*, Paul. Eves. 4: 14 *kaksipiddi köikutada*, II Paul. Kor. 7: 5 *wäljaspiddi*, *seestpiddi*, Ap. Teg. 23: 19 *wottis tedda kätpiddi* jne.

Vigaeus tundis kindlasti nii *päide*- kui ka *pite*-, *piti*-liitelisi partikleid, ja kuna *päide*-liitelised ta ühendas *päinis*-, *päines*-partikliga (ja väga õieti, sest mõlemad on tuletatud sõnast *pää*-; *päi*|de, -di < **päi*ten), siis ta võis ka *päinis*-, *päines*-partikli hõlpsasti segada partikliga *pite* resp. *piti* (mis on saadud algkujust < **pi*ten, vrd. verbi *pidada*), mis esines *päide*-adverbi sünonüümuna. Eesti *päi*|de, -di partikli vastetena meenutatagu sm. murd. Genetz 113 *päiten* (= päin) ja liivi Kettuse Liv. Wb. *pe'd'd'i*, *pēd'īn*, *pēd'ōn*, *peid'i* (all-p. 'nach unten', *je'ddā-p*. 'vorwärts' jne.).

Tuletatagu *üksnes* partikli puhul lõppeks ka meelde, et vanas eesti kirjakeeles selle sünonüümuna tähendusega 'nur' mõnikord tarvitatakse *üks* sõna instruktiivi *üks*i (< *üks*in), vrd. PalveR 11 *üks*i se eest (= ainult selle eest), KUps 69 *loetaxe* ... *üxi* (= ainult), vrd. Wied. Wb. *üks*i (*üt'si*) 'allein, einzeln'.

42. *üleüld*es, -sa jne.

a) *üleüldes*: KUps eessõna *ülleüldes* (= üldiselt, üldse), EKVM 323 (1715) *Sest rägib ... ülleüldes*, Anw 196 *ülleüldes* ... 'über und über', P I Moos. XXV: 25 *punnakas ülleüldes* (= üleni) *kui karrune kuub* (oli Eesav), II Makab. IV: 5 *mis ni hästi ülleüldes* (= üldiselt), *kui isseärranis keige rahwa heaks pididi tulleva*, IX: 26 *mis teile ülleüldes ja issiärranis tehtud* ..., Jerem. XLVIII: 38 *on ülleüldes* (= üldiselt) *kaebdust*, VI: 6 *seäl sees on ülleüldes liigteggeminne*, Ester IV: 8 *sest meie kässo sanna käib ülleüldes* (= üldiselt, üle kõigi, kõigi kohta), Saalom. Tark. XVIII: 14 *Sest kui õige waikne assi ülleüldes, ja kesk ö aeg öiete joudis*, Saalom. XXIV: 31 *Ja wata, seäl ollid ülleüldes* (= üldiselt, üleni, kõikjal) *ohhakad tousnud* ... (põllul), Juudit X: 3 *ja pessis omma ihho ülleüldes* (= ... üleni);

b) *üleüldest*: EKVM 192 Verginiuse piiblitõlge *Kudd* = *Kuljused ülle üldest*, ibid. *ülle üldest* (= üleni, II Moos. 28: 33, 34), 275 (1700) *ülleüldest*, 277 (1700) *ülleüldest* (= üldiselt) *ja igga ühhe*;

c) *üleülde*: WT Paul. I Korint. V: 1 *Ülle üldse kuhlus Portust teije seän ollewat* (= üldse, üldiselt kuulukse hoorust olevat teie seas);

d) *üleüldsä*: Anw 196 *ülleülsa* 'über und über', P Nahum I: 10 *nenda peawad nemmad sama ärralöppetud kui kuiw körs ülleülsa* (= ... üleni), Taav. Laul. XXXIII: 15 *Kes nende süddame walmistab ülleülsa, ja moistab ärra keik nende teud*, LXV: 14 *Karja = maad on ülleülsa täis puddolouksid*, Paul. I Korint. V: 1 *Ülleülsa kulukse horust teie seas ollewad*, V: 10 *egga wööra jummal teenridest ülleülsa*;

e) *üleüldse*: Horn 88 *ülle üldse* / *über und über*, P IV Moos. XXX sissejuhatus *Tootussist ülle üldse ja isseärranis*, Hesek. XXXVIII: 4 *kes keik ülleültse* (= üleni) *ehhitud*, I Kuning. XVIII: 28 *kunni nemmad ennast ülleüldse werriseks teggid* (= ... üleni veriseks t.), Joh. Evang. XIII: 10 *sest ta on ülleültse puhhas*, XIX: 23 *agga se kuub olli ömblematta üllewelt ülle = ültse kootud* (= ... üleni kootud), Luuk. VIII: 23 *ja nemmad said ülleültse* (= üleni) *märjaks*.

Sellest üldiselt põhjaeestilisest (välja arvatud WT *üleülde*) adv-ist on Wied. Wb-is järgmine kirju vormidekogu *ül'dsi, üle-ül'dsi* (*üle* = *üldse, ü.-üldes, ü.-üldest, üldeni, üldsä, üldse*) 'ganz, durchaus, überhaupt, im Ganzen'. Ahrens 114 (§ 156) peab teda prolatiiviks: "*üleüldse* überhaupt (*üldse*, F. *ylitse* überweg, von yli das Obere. Die Endung *itse* ...)". Niisiis seletus, milles on ainult niipalju paikapidavat, et moodustamise aluseks on võetud õige tüvi *üli*. Wiedemann EGr. 296 (§ 103) peab adv. *üldeni* (überhaupt, durchaus) essiiviks (p-sufiksiliseks?), 278 (§ 99) ta arvab adverbide "*ülde, üldes, üldest*" (überhaupt, durchaus, *ülde*)" kohta, et need tüve poolt kuuluvad ühte adverbiga *üleval* jms., ja adverbe "*üldse ül'dsi üldsä* (überhaupt, *üldne*)" ta 292 (§ 102) peab ilmselt adjektiivivi *üldne* instruktiivideks. Tal niisiis pole õnnestunud kogu käsiteldavat adverbiderühma tagasi viia ühisele lähtekohale, mis siiski on võimalik, kui algkujuks oletada p-sufiksiline singulari partitiiv <*ülen- resp. üli-ültänsäk. Viimasest lasevad end hõlpsasti seletada arhaistlikud variandid *üldes* ja *üldest* (-st kohta vt. allpool ...) ja võimalikult ka *üleüldsä* (c), kui oletada viimases kulumist algseimast kujudest <*üldsä <*ültänsäk. Lõuna-eestiline *ülde* on oletatavasti kas s-i ärajätu kaudu moodustatud "lõunaestistamise"

teel eP variandist *üldes* või on otse sel kujul ePõ alalt laenatud, kus võis sõnalõpulisel -s kao kaudu (vt. allpool 63.) tekkida variant *ülde* (mida kahjuks eP vanas kirjakeeles küll ei esine ja mille oletamine niisiis ripub õhus). Otse eL murdes tekkinuks seda vormi vaevalt saab pidada tema 2. silbi e-vokaali tõttu – eL-s ootaksime **ülda* < **ültähek* kuju, vt. allpool 65. Teisendid (*üle*)*üldse*, mis on omane moodsale kirjakeelele, ja -*ül**disi* on variandi -*üldsa* hilisemad analoogilised ümberkujundused, kusjuures nad on ümber tõlgendatud (*üle*)*üldne* (tüvi -*üldse*-) adjektiiviks käänevormideks, genitiiviks (*üle*)*üldse* resp. instruktiiviks (*üle*)*ül**disi*). Nad võivad aga ka algusest päälle võinud olla selle adjektiiviga mainitud käänevormid, p-sufiksilisest teisendeist eraldi seisvad. Variant *ülteni* võiks seletuda, nagu ka Wiedemann on oletanud, essiivina – vrd. sm. Genetz 27 *yltänänsä*, -*ään*, Lnr. *yltänänsä* ‘helt och hållet’ (näit. *y.punainen* ‘helt röd’) ja idavadjal Itšäpäiväs Aristel Vadja keele grammatika 37, 63, 115, *ülleüdnä* ‘üleni’, ‘üldse’, *üleni* ‘üldse, üldiselt’, arvata-vasti < **ülenültänähen*. Kui tahta seletada ka selle *ülde* ebaootuspä-rast teise silbi e-vokaali, siis võiks vahest oletada oodatava **üld(a)|nas(a)*, **-nes*, **-nis* ja p-sufiksilise partitiivi -*ülde(s)* kon-taminatsioon. Soome keeles on muidki p-sufiksilisi *yli*-tüvest moodustatud adverbide lisaks äsjamainitud essiivile, vrd. näit. Lnr. (*yleen* ~) *yleensä* ‘överhufvud, i allmärhet jne.’ (sel on sama tähendu-ski kui käsitledavail eesti partikleil) ja eriti liitpartikleid *yltäyleistään* ‘öfverallt’ (adjektiivist *yltäyleinen* ‘allmän, öfverallt förekommande, universel’) ning partitiivi põhjalt moodustatud *ylteensä*, *yltäensä* ‘öfverhufvudtaget’ Genetzil 28, Lnr. Lisäviikko *yltäensä* = *ylteensä* (Gen. 11 sm. *yltä ympäri*), mis viimased on eriti lähedased käsitledavaile eesti partikleile nii kujult kui ka tähendu-selt, samuti nagu semasioloogiliselt on lähedane vadjal prolatiivne *ülitse* Mustose järgi Virittäjä I 186 *jõtsi on ülitse jääzä* ‘joki on yltäänsä jäässä’. Hoopis raskem on tähendusliku erinevuse tõttu otsustada, kas **ültänsäk* algkujust võiks seletuda ka liivi adv., mille Sjögren–Wiedemanni sõnaraamat annab Salatsi murdest pärinevana kujul *üldies*, *julldies*, *julldias* ja Kuramaa liivist kujul (*üldin* ~) *üldis* ‘schnell, bald, sogleich’ (Kettusel Kuramaalt instruktiiv *ildī.n̄*, *üldī.n̄* ‘gleich, sofort, i. ma lā¹ B ‘sofort gehe ich’, mille K. küsimär-gi all seletab algsemast kujust < **ülda-ünin*), vrd. eespool.

43. *üpris, üpre(s).*

a) *üpris*: M 11 *üppris suhr röhmü*, 69 *üppris alla wayoda* (= *üpris*, *hoopis alla röhuda*, *suruda*), 74 *tachtwat ... üppris erra neeldta*, 108 *laulwat üppris Petzikeste ninck hullust* (= ... *üpris pentsikult ...*), 195 *on üppris errakustututh*, 222 *neist palio omat üppris Epicuri Seax sanuth*, 224 *nedsamat omat üpris Näenna tarcat*, 225 *üpris errarickututh*, 254 *eth sina ... üpris paliu ... vंबर keudt*, 265 *Minu Arm on üpris hellæ*, Anf 30 *zuviel / üpris / paljo*, Ges 64 *needt omat üpris paljo* 'jhr ist gar viel', 99 *meile on üpris püssut warra* 'wir haben gar ein kleinen Vorrath', 107 *üpris suhr iggaw* 'kranck vnnd glimmet', 238 *ni üpris wöhra mah siddes*, HB IV-4 129 *üpris wehti* 'viel zu schwach', 137 *hend ... üpris wehka kurbastama peat* 'zu sehr dich bekümmern solt', Ls 10 *üpris rasckex sahnut* 'zu schwer geworden', *üpris nöddrat* 'viel zu schwach', Ls IV 44 *üpris kostlikode rihdede kaks*, LsS 600 *üpris igkaw on* 'nicht lang werde' (!), 623 *üpris kaunist laulap* 'gar artig singet', 652 *sihs on se Tee üpris pitck* 'so ist der Weg fern abgelegen', *ibid. sihs on se Jlm üpris kurri* 'so ist das Gewitter zu böse', 698 *ülle keick assjat üpris tröhtstlick* 'vber die masse tröstlich', 706 *teep temma üpris paljo* 'thut gar zu viel', GutsI trefflich *üppris*, EKVM 28 *Turu käsikiri se oli üppris suuri hulcka rahwast*, PredBI 22 *üpris püssut warra*, PredL 38 *üpris*, NGes 121 *üppris hehsti*, 128 *üppris kül*, 150 *üppris*, 156 *üppris suhr*, 173 *üppris imm'lisest*, 402 *üppris suhre Witza ka*, GEv D *üppris wehka kõrgkistan* (= *üpris väga uhkeldan*), D v *olli üppris suhr*, Geb 16 *üppris nödder*, 39 *üppris nobbedast*, Gös 378 *Sehr / [oppidò, valdē] wehgka / üppris*, 47 *üppris paljo / gar zu viel*, 115 *Ausbündig / üppris kaunis*, 421 *überflus / ... üppris palio*, 444 *unmässig / ... üppris wehga*, 488 *zu gelinde / üppris pehme*, GebB 36 *üppris nobbedast*, 15 *üppris nödder ollen*, EKVM 237 ... *Markard ollit üppris ussinat*, 142 G. Saleman *üppris hehsti*, 233 J. H. Creidius *üpris wägga röömsaks*, MKLRaam 122 *üpris sure Witsaga*, KKR 18 *üppris*, EvEp C 3/2 *üppris wähga kõrggistan* (= *üpris väga olen kõrk, uhkeldan*), D 6/1 *olli üpris suhr*, K 6/9 *ons teile se üppris pissut / eth ...*, Tr 111 *On suhrest Armust helde üppris hähsti*, 118 *Nink kaks ep ollex üppris kül*, 138 *ke on üppris kurri*, 142 *Nink*

laulsit üppris weggiwest, 142 üppris suhr, 223, 355 üppris hähst (= üpris hästi), LühP 43 adv. üppris nobbedast, KUps 137 üppris raskex sahp, 168 sähl ollit üppris palju Luhd Mahs, Anw 3 üpris (~ üpres, i ~ e vaheldus öeldakse olevat murdelist laadi), 196 üpris 'sehr', üpris wägga 'über die massen sehr', P I Saam. XI: 15 ollid seäl üpris wägga röömsad, XXVI: 21 ... ja üpris wägga eksinud, II Saam. XIII: 15 wihkas tedda üpris sure wihhaga, Taav. Laul. XLIII: 4 kes mo üpris suhr rööm on, I Moos. VII: 19 Siis wöttis wessi üpris wägga woimust, Jesaja XXI: 7 ja ta panni üpris wägga tähhele, II Kuning. X: 4 kartsid üpris wägga, Paul. II Korint. IV: 15 se üpris rohke arm;

b) üpres: Agenda Parva (1622) 68 üppres ristmätä, Anh 229 perräle jettetut üppres (= hoopis maha jäetud), 237 se pattut olli üpres weggest, Anw 3 (üpris ~) üpres, P IV Moos. XIV: 7 on üpres wägga hea Ma, I Saam. XX: 41 senni kui Tawet üpres wägga nuttis, Jerem. V: 22 üpres wägga wihhastada, Nehem. II: 2 Agga ma kartsin üpres wägga, I Aja XXIX: 25 teggi Salomonit üpres wägga sureks, II Aja XXI: 13 on üpres wägga suur, Mk. IV: 41 kartsid üpres wägga;

c) üpre: HB IV-4 258 ollit üpre palju 'lag sehr viel' (trükivi-ga?).

Vrd. Wied. Wb. üpres, üpris (bl) 'sehr', üpris väga 'recht sehr', ü. sūr 'sehr gross'. Moodsas kirjakeeles on üpris arhaistliku kirikukeele sõnana tarvitusel. Wiedemann EGr. 284 (§ 101) arwab, et sõnus nagu üpris, nugris, udris, viltu jm., mida ta etümoloogiliselt ei saa seletada, "wird vielleicht eine künftige ausgebreitetere Wörterkenntniss Inessive bez. Illative oder Infinitive (s.o. partitiive) nachweisen lassen", vrd. ka sama teos 542 (§ 171) "Üpris, üpres (sehr), tern als Verstärkung mit väga (sehr) verbunden, jetzt veraltet". Saareste on EK 1938 211, Agenda Parva üpres sõnast kõneldes küsimusmargiga oletanud, et partiklis üpris järgosa oleks = e. peris (= kirjakl. päris? J. Mg.). J. Viiret EK 1940 106–9, käsitles sõna üpris, mainib ms., et seda on katsutud isegi seletada saksa laenuks (<überaus), ja oletab selle lähtekohaks üppö-perissä! Säälsamas lk. 106 toimetuse alamärkuses on allakirj. juhtinud tähelepanu Kettuse (suuliselt) esitatud arvamusele, et üpris adverbi algkujuks on olnud p-sufiksiline instruktiiv *ümpärinsäk. Praegugi see Kettuse seletus tundub kõigist äsjamainituist kõige loomulikum,

sest tähendusareng 'ümberringi' > 'üleni' > 'täiesti, väga' peaks olema kõigiti võimalik, kuigi kahjuks käesolevas juhtumis sugu-keelist pole esitada sellele tähendusarengule paralleele. Muide p-sufiksiga varustatud instruktiiv *ümpärin* sääl on tuntud, vrd. näit. sm. Genetz 28 *ympärinsä*, murd. *ympärseen*, *ympäris*, Lnr *ympärinsä* 'om, omkring' (~ *ympäri* 'om kring, omkring, i omkrets', *yltäympäri* 'rundtomkring' = *ylenympäri*). Oodatava **ümbris* asemel *üpris* (*üpres*) kuju on küll eestis raskesti motiveeritav, kuna tegu on ilmselt lauserõhutuse tõttu kulunud partikliga. Arengukäigule **ümbris* > *ümpris* > *üpris*, kus *m* on üllatuslikult kulunud, võiks võrdlemisi lähedase paralleelina siiski vahest esitada vahekorra *ermus* 'hirmus', tüvi *erpsa-* (< *herpsa-* < *hirmpsa* < *hirmsa*?) loode-eestist (kust muide algselt peaks pärinema ka *üpris*).

44. *ära|nes, -nis* jm.

a) *äranes, eranes, eränes* 'kuid, vaid, ent': EKVM 1 J. Lelow (umbes a. 1529) *erenes sattka meijt kuryasth* (= vaid päästa meid kurjast), 355 Wanradt-Koell *eranes* (= vaid), 356 sama *Erene[ss]*, *Eraness*, M 5 *erranes sest Põhast waimust*, 7 *erranes üxpeines, erranes kaas*, 6 *mitte v̄xpeines meye seas / erranes ...*, 12 *erranes v̄xpeines*, 18 *erranes errapeesta meidt ...*, 243 *Erranes taema saab io kangemax, io röymsamax* (= vaid mida kangemaks, seda rõõmsamaks ta saab), 272 *Erranes taema ellab, kudt v̄x Epicury Sigka*, 326 *erranes taema Lecht ...* (= vaid tema leht, lehed ...), KUps 29 *erranes ka*;

b) *äranis, eranis*: M 13 *Erranis ... toukab ... erra*, 41 *erranis* (= vaid), 44 *Ēb mitte Jsse hennesalle, Erranis keickelle, kae taema sisse vsckwat*, 177 *Erranis meye piddame ...* (= vaid meie peame ...), Anf 31 *sondern / erranis*, 114 *Sondern / erranis*, Cat A iij, B *Erranis 'sondern'*, Ges 29 *erranis truwist meije jures seisma* 'vnd vns trewlich bey stahn', 39 *erra heitket mitte / erranis ...* 'Erschreckt nicht vnd seydt ...', 203 *ep ollet armo heitnut / erranis temma ... erra andnut* 'nicht verschonet hast / sondern jhn ... dahin gegeben', Ev 114 *mitte minna / erranis ...* 'ich nicht / sondern ...',

HB IV-4 20 *erranis* 'sondern', 172 *Erranis* 'Sondern', 181 *erranis kah üchtleise* 'sondern auch zugleich', 198 *erranis se igkawesse kannatusse ülle peh ninck kaila lückat* 'sondern ins ewige Leiden vber Haupt vnd Hals stürztst', Ls 3 *erranis eth kahs ...* 'sondern da auch ...', 5 *erranis* 'sondern', 7 *Erranis temma on* 'Sondern er ist', Ls IV 47 *ep kahs lohtwat se kaddewa Rickusse / erranis se Jummala pehle* (= nad ei looda ka kaduvale riigile, vaid Jumalale), 48 *erranis kahs Tegkijat*, LsS 546 *on mitte münno / erranis sest Jssast* 'ist nicht mein / sondern des Vaters', 549 *erranis nemat peawat tegkema* 'sondern sie müssen thun', 560 *erranis olle rahwul* 'sondern sey zu frieden', EKVM 21, 22 Turu käsikiri *erranis* (= vaid), 23 *sama Erranis ... hoida n. Paimenda* (= vaid hoia ning kaitse), 58 R. Brocmann *Erranis jo Öinne nehp*, 67 Brocmann ja Fabricius *iho = erraniss kahss* (= vaid ka), 73 L. Vigaeus syss *peawat nemmat ... mitte nurritzema, erranis ...*, 74 *sama Erranis nemmat sahwat nimmitut kass ...* (= vaid neid nimetatakse ka ...), 76 *sama Erranis mea Jummala sahna kass ylle tullep* (= vaid mis jumalasõnaga ühtib), 95 *Erranis nemmat peawat exempel wotma* (= ... eeskuju võtma), 131, 134 Saaremaa käsikiri *erranis* (= vaid, ent), PredK 2 *erraniss*, 3 *erranis ~ erraniss kostab temma wasto*, 7 *erranis errapähsta meitet ...*, PredII 10 *Erranis* (= vaid, kuid), PredBI 17 *erranis*, 19 *erranis Perre=Meehe wasto nurrisewat*, 24 *ep hehste olla tahawat erranis nurrisewat*, PredH 39 *erranis kahs* (= vaid ka), 43 *erranis wasto wotma*, PredB 51, PredVIII 61 *erranis*, PredX 74 *Erranis*, KCat E ij *mitte üxpeines ... Erranis kahs*, NGes 440 *Erranis Armust* (= vaid armust), GEv A ij *Erranis*, A v, B v *erranis* (= vaid), H ij *Mitte üxpeines ... / erranis kahs ...*, KCat A vj 3 *Erranis sesama Pöhax piddame*, Geb 8 *erranis*, 15 *erranis kahs* (= vaid ka), 36 *erranis sihn ninck sehl*, Gös 384 *sondern / (sed)erranis*, GebB 6 *erranis ... süttima* (= vaid süütama), tiitellehe tagakülj *erranis ... lasket teye ... tutwax sahna*, 9 *erranis ... minno pöhle pöhrda*, 15 *erranis kaas eddespeite ninck ickas ...*, 32 *erra nuchtle mind ... / erranis olle minnul armolinne*, EKVM 160 (1674) *Erranis pehsta meit erra*, 362 (1679) *erranis pahax panna*, 270 (1697–1700) *erranis ka*, LÖp I A *Är-ra-nis, är-ra-nis*, WCat A 4/2 *Erranis pähsta meit erra ...* (= vaid), A 6/2, 6/3, 6/5 *Erranis resp. erranis* (= vaid), Frag A 6/1 *erranis* (= vaid, kuid)... *aggas*, A 6/2 *erranis Patt tullep* (= vaid, aga), A 6/9 *erranis*

üxpeinis, Sünd A N 6/14 *mitte ... erranis* (= mitte, ... vaid), EvEp J 4/1 *Erranis resp. erranis* (= vaid), J 6/2 *erranis / üxpeines münno Jssa*, M 2/2 *erranis minna ollen ...*, LühP 9, 10, 11, 13, 16 jm. *erranis* (= vaid), 17 *mitte üxpeines nühd / erranis kahs eddespitte nink iggas / ...*, KUps 10 *erranis pähsta meit*, 19 *erranis kus Paikas*, 94 *erranis*, 103 *erranis kui ...*, EKVM 285 (1700) *ei mitte ... / erranis*, RevE A 4/2 *er-ra-nis pääs-ta meid är-ra*, B 3/1 *erranis tehko Tööd*, säälsamas *erranis wallitse temma ülle*, Anw 84 *ärranis* 'ins besondere, *a parte*' 61 "waid sondern, ist Oberpahlisch und Wierländisch, dessen Gebrauch man in Harrien aus Noth *recipirt*, für welches in Jerwen *ärranis* gebraucht wird, am besten kan es durch *agga*, es stehe vorn oder hinten, gegeben werden".

Kõnealuse vananenud adv. kohta leiduvad Wied. Wb-is järgnevad andmed: "*äranes*, *äranese*, *äranis*, *äraniste* (*äramisi*) Adv. zu *äranine*; – auch: sondern (alt)". Järgosa suhtes vrd. eespool *ise-*, *isiäranis* jm. (18). Ahrens 115 (§ 158) on selle eesti partikli puhul võrdluseks esitanud sm. *sti-lõpulise* adv.: "*äranis* (F. *erinäisesti*) besonders". Ent Wiedemann EGr. 288 (§ 102) juba on siiski oletanud alternatiivselt p-sufiksiti: "*Äranis* kann verkürzt sein aus finn. *erinänsä ...*, aber auch verkürzt = *äranisi* d.h. Adverbial oder Instruktiv von *äranis*". Vrd. ka sama teos 294 (§ 102), kus teisendid *äranisi* ja *äramisi* esitatakse instruktiividena, ja 296 (§ 103), kus jällegi teisend *äranis* on asetatud sm. adverbi *erinänsä* kõrvale ning selle lõpposa *-nes*, *-nis* tuletatakse algsemaist lõppudest *-nasa* resp. *-nesa*, mis omakorda vastavat sm. p-sufiksilisele käändelõpule *-nansa*. Mark 58 esitatakse eesti vana kirjakeele *erranis* p-sufiksi jäänuste all ja lk. 57 võrreldakse liitadverbi [*ise*]-*äranis*, *-eranis* ning sm. adv. *erinänsä*. Lähtekujuks on eestis muidugi olnud singulaarne p-sufiksiline essiiv **eränänsäk* (niisiis sama kui ülal adverbis 18.), mitte pluraalne nagu soomes, kust ms. vrd. Lnr. *olla erinänsä* 'vara för sig sjelf', *saada erinänsä* 'få skildt för sig' jm., Nykysuomen sanakirja I *erinä(än)* 'erillään, erossa' (murdeline, vananenud). Täpne singulaarne vaste on eesti *äranis* partiklil liivis, vrd. Sjögren–Wiedemanni Wb. *jerānās*, *jerānis*, lääneliivis ka *jerāndis* 'weg, fort, getrennt', Kettusel LWb. *jarāndiz*, *jarānts*, *jarānz*, lääneliivis ka *jarāndiz* = *jarà*, *jārà*, *jerà*, 'weg, fort' (näit. *se*

miez lekš ne'i pakkànd jarànts ... 'dieser mann ging so schnell weg ...'), mis liivis on huvitaval kombel kujunenud tähenduse poolest *järà, jarà* = eesti *ära* (viimaste kohta vt. ms. Posti SUST LXXXV 19, § 15) sünonüümiks. Liivi lõpp *-ndiz, -nts*, mis vastab allpool 59 käsitledavale eesti *-ndi* lõpule (< van. *-ndis*) võiks tähenduse eri suunas arenemisest hoolimata vahest olla ka laen eestist, kus (Saaremaal?) võiks oletada kunagist adverbivarianti **ärandis, *erandis*.

45. *äri|tes, -ti, -te, eriti*.

äri|tis, -ti, -te: Anw 84 (esitatud verbi *ärritama* 'reitzen, vexiren' all!) *ärrites ülles wõtnud* 'zur Probe genommen'.

Selle kohta esitab Wied. Wb. vananenud väljendi (Hupeli järele) *ärites üles võtma* 'zur Probe nehmen' (Hupelil esineb eP *ärrites ülleswotnud* 'zur Probe genommen' ilmsesti Thor Helle Anw-ist saaduna), mis peaks ühte kuuluma säälsamas leiduva adverbiga *äriti (ärite)* 'einzeln, besonders, getrennt' ja moodsas kirja-keeles tarvitatava adverbiga *eriti* 'besonders' (mis osalt võib olla mõjustatud sm. vastavatähenduslikust sõnast *erittäin*). Arhaistlik *ärites* ja võimalikult selle kulumisest (vt. *-s* kao kohta allpool 63.) saadud *äri|ti, -te* võiksid ehk olla rinnastatavad partitiivsete *-tes*-lõpuliste adverbidega (*laiutes, pikutes* jm., vt. allpool 50.), nii siis algkujust < **erüttänsäk*. Kuid vastava omadusnime *erüs (erūs)* puudumise tõttu lmsm. keeltes näib selline rekonstruktsioon siiski riskantne ja tuleb eelistada algkujurekonstruktsiooni **erittensäk*, siis *-itten* = adverbi p-sufiksilist kujundit, millel ms. Lnr. Lisäviikko järele on soomes vaste *eritenki (~ eritenni)* = *erittäin* 'särskilt, särdeles jne.' (vrd. sama tüüpi Lnr. *oijete|nsa, -ns, oite|nsa, -ns* 'rakt jne.' = eesti *õieti*) ja mis tuletuselt vastaks ülemal käsitledud (36) partiklile *vaide, vadge* jne. ja allpool ... kõne alla tulevaile adverbijuhtumeile.

46. Kahtlasi vana eesti kirjakeele s-ainelisi partikleid.

Eelmise loeteluga nr. 2.–45. on püütud ülevaade anda kuni P 1. trüki (inkluusiivselt) ilmumiseni vanas eesti kirjakeeles tarvitusel olnud adverbidest, millede lõpposa *s* viitab või võiks viidata 3-nda isiku p-sufiksile (< *-nsak*, *-nsäk*; *n*-ainese vokaliseerumise tuntud tõika vt. näit. Kettunen Eestin kielen äännehistoria ...) või milles (vt. 40 *ütsindä*) vokaalse lõpposa võiks taastada p-sufiksivariandile **-hek* resp. *-hen*. Siin lõpuks tuleb juhtida veel tähelepanu paarile *is*-lõpulisele vana kirjakeele partiklile eestis, millede algupära esialgu on tume ja mis vähemalt toरेетiliselt vaadeldes võiksid sisaldada p-sufiksi.

Täiesti problemaatiline on nimelt XVII sajandil laialt tarvitusel olnud prepositsioon *emmis* 'kuni', 'bis', mille kohta rahvakeelest pole teateid ega ole teada isegi, kuidas seda tuleb lugeda (? *emis*, *emmis*, *ämis* või *ämmis*). Esineb see juba üldiselt Mülleril, vrd. M 9, 13, 33, 51 jne. *eṁis* resp. *emmis igkewest* 'igavesti, kuni igavese ajani', 117 *iaeb kaas emmis igkewest*, 123 *eṁis / sen Põrgkuhauwa sisse lückab* jne. See on omane ka Stahli keelepruugile, vrd. näit. LsS 659 *emmis se allambisse Põrgkohauda* 'biss in die vnterste Helle', edasi ta loomulikult on registreeritud ka Gösekeni grammatikas, vrd. Gös. 44 *Emmis* biss, 140 bis [*donec*] *eṁis*, ja esineb kogu sajandi kestel nn. Stahli keeles, ms. sajandi lõpul veel Stahli Hand- und Haussbuchi 4-ndas trükiski, vrd. EvEp B 6/9 *kaswade* (pro *-da!*) *emmis Leikamisse Ajal* (= kuni lõikusajani), L 6/14 *emmis Surma* (= surmani), SündA N 6/4 *emmis seije* (kuni siia[ni]), O 3/1 *aṁo üllembissest eṁis allambisse Otza*, LühP 44 *emmis münno Otza*, 37 *ellada emmis se wihmsemba Kochto* (= kuni viimse kohtupäevani), Tr 1693 39 *emmis nüht* (= kuni nüüdseni), 351 *Sählt erra / emmis Horeb' Mäh* (= Hoorebi mäeni) jne. Wied. Wb-is see on antud arhaismina *emmis* = *ammak*, *amma* 'bis'. Juba Thor Hellegi (7132, Anw) ei maini enam teda, P-s teda ka enam ei tarvitata. Kuna selle sõna etümoloogia on täiesti tume (? < **ämihinsäk*, p-sufiksiline illatiiv), tuleb tema ligemast käsitelust siin loobuda.

XVII saj. kirjakeeles esineb aruharva veel teine *is-lõpuline* partikkel, mis tuleb lugeda *täni(s)*, vrd. M 35 *āma tennis aika* (= kuni praeguse ajani, tänaseni), Stahlil Ls 164, 496 *tenni aigka* 'bisscher', *Tenniaigka* 'Bisscher' (vrd. ka Ls 128, 195 *senni aigkas* 'vnter dessen'), kuid Gös 141 selle asemel juba bis daher / [*temporis*] *tennani*, EvEp B 6/1 *tenni aigga* (= tänini), E 6/1 *Tenniaigga ep olle teye üchtekit pallunut*, Tr 334 *Waid tennani perral andtut* (= tänini andeks antud), 383 *tennani* (= ? tänaseni), LühP 52 *Tennenii ollen minna köndinut* (= tänani või tännani, siiani?) (~ SündA N 6/1 *emmis se tennase Pähwa*), Anw 184 *tännini* 'bischer', *tännipäni* 'bis auf den heutigen Tag'. Sel puhul on siiski vist tegu pronominaalse terminatiivkäändega *täni* (< **tā-nnik*, vrd. *tänni* äsjases Anw tsitaadis ja Wied. Wb. *täni pāni* = *tāna pāni* 'bis heute'), nimelt selle *s*-latiivilise variandiga *tānis* < **tānnis* (vrd. *kuni* ~ *kunis*, *seni* ~ *senis* eestis), kuigi muidugi poleks võimata, et siin võiks küsimuses olla *tāna* 'heute' sõna mingi 3-nda isiku sufiksiga moodustatud kuju (vrd. sm. *tänään* < **tānā-hen*, *p*-sufiksiline).

Terminatiivne *p*-sufiksi kuju on kindlasti *ennenii* (= enne) järgmises näites: Tr 273 *Sel Juda Rahwal ennenii Nehd Christi Jüngrit lekkiti* (= läkitati). *s*-ainest sisaldava eesti partiklina paistab ka silma moodsa kirjakeele *aegsasti*, vrd. Wied. Wb. *aegsaste* 'bald, zeitig, bei Zeiten, früh', mille Wiedemann ühendab adjektiiviga *aegus*, gen. *aegsa*, mis näiksegi olevat kõigiti korrektne ja vastuvõetav seletus. Juba Ahrens 115 (§ 158) on seda adverbi pidanud adjektiivipõhjaliseks, võrreldes *aegsaste* sm. partikliga *aikaisesti*. Ent ilma et seda partiklit oleksimegi süstemaatselt jälginud kogu vanas kirjakeeles võime siin juhtida tähelepanu selle kohta käivaile järgmisile tsitaatidele: Anf 133 *zeitiglich aicksast* / & *aigkast*, Ross 38 *aicksambaste* 'bey zeit', Gös 482 *zeitlich* / (*tempesive*) *Aigkast* / *aicksast*, Horn 90 *aegsaste* / *bey zeiten*, EKVM 142 G. Saleman *wilja aigksest kannap*, 164 *Sahp aigksast erraminna*, 270 (1697–1700) *aixaste täda andma*, 290 (1705) *Öppe ka, nüüd tundma Aegsaste*, 336 (1717) *Kule, ütle aegsaste*, *Leppi moga ausaste*, Tr 68 *Eth aigsast öpp'wat öigget Tedt*, 111 *eth Pöld meil Wilja aigsest kannap*, Anw 83 *aegsaste* 'bey Zeiten', P Saalom: VII.15 *sind aegsaste üllesotsima* jne. Kui Stahlil ja Gös. antud teisendit *aigkast*, *Aigkast* = *aigast* tohiks võtta tõsiselt kui

kõnealuse partikli arhailist kuju, siis võiks seda tõlgitseda p-sufiksiliseks illatiiviks *aigas* < **aikahansak* (-st kohta vt. allpool ...) ja *aigsast*, *aigsest*, *aegsaste* teisendeid, tohiks vahest vaadelda kui **aikahansak* > **aigasa* > *aigsa*, **aegsa* kulu vorme (teise silbi vokaali kao kaudu lauserõhutuses tekkinuid ?), milledele on hiljem lisatud eesti tavaline elatiivne adverbilõpp -st(e). Vrd. sm. Lnr. illatiivseid temporaaladverbe *aikaan* (näit. *hyvään aikaan* 'i tid' jm.) ja *aikaansa* (näit. *pitkästyä aikaansa* 'ledsna vid sin tid'). Vrd. ka eespool 2. *aga*, *aigas* ja 14. *ilma-aigas* (-*aegas*). Käesoleval korral tuleb eestis p-sufiksi oletamisega muidugi olla äärmiselt ettevaatlik, sest Stahli ja Gös näide võib olla ebakorrektn resp. teisiti tõlgitsetav ja rahvakeelest pole p-sufiksilese tõlgitsusele esialgu teada mingit tuge.

Vt. ka allpool *teista* (50.) ja *hulgani*, *pärani* (57.) ning *ennemuina* puhul öeldavat.

47. Eesti *suisa*, *päisa* jm.

Kuna eesti vana kirjakeel oluliselt baseerub loode-eesti murdeil,^{*)} siis on loomulik, et lõppvokaali kulumatuna säilitanud idaeestilised *sa-lõpulised* (< -*nsak*, -*nsäk*) partiklid selles esinevad aru harva (vt. 32. *suisa*) ja alles XVII saj. lõpust alates, millal Forseliuse-Hornungi-Verginiuse keelereformi tõttu idaeestilised ja (Kesk-Eesti idaosa) elemendid selles hakkasid maad võtma. Hilisemas kirjakeele staadiumis on sellel adverbitiivil olnud suurem osa täita, ja seepärast tasub vaeva temal siinkohal veel eriliselt peatuda, kõigepäält *suisa*-tüübil ja sellega ühenduses seni öeldul.

Seda adverbitiivipi on meie vanemad, keeleajalooga tegelnud grammatikakirjutajad (Ahrens [?], Krohn, Wiedemann) pidanud *ne-lõpuliste* adjektiivide (*suine*, *päine* jne.) instruktiivideks. Vrd. Krohn 160 (§ 118) *suiza* = suoraan julki, *huiza päiza* = ajattematta, hutikoiden, Wiedemann EGr. 292 (§ 102) *maisa maise* (zu Lande, *maine*), *huisa päisa* (unüberlegt, *päine*), *suisa* (offenbar, geradezu, *suine sūne*), -*kaudsa* (-wärts, *kaudne*), *tagasi*

^{*)} Vt. allakirjutanu seisukohta näit. Vir., mis nüüd paistab olevat üldiselt tunnustatud, vrd. Näit. V. Tauli.

tagasa (zurück, rückwärts, *tagane*). Vähemalt osa äsjamainituist tohib küll pigemini pidada p-sufiksiga moodustatuks (-sa < -nsak, -nsäk) samuti kui ülemal partiklit *suisa*. (*huisa*) *päisa*, Wied. Wb. (sõna *huisa* all) *huisa-päisa*, -pasa, -paisa 'übereilt, überhin, unbedacht' (*h.-paisa inimene* 'übereilter Mensch, Windbeutel') on tõenäoliselt lähtunud *pää* (*pea*) sõna instruktiivist **päinsäk*, vrd. *paljapäi* (< *päin*), sm. *päinsä* 'oma päi, omapäaga, päädpidi'. Selle esiosaks on sõna *huisk*, vrd. Wied. Wb. adv. *huisku* 'unbedacht jne.', kuna esialgne järgosa *päisa* on hiljem osalt moondunud (osalt võib-olla e. *paiskama* ja koguni *pask* sõna ajal vms.). Ka *maisa*, Wied. Wb. *maisa* (*maise*, *maisi*) 'zu Lande, auf dem Landwege' (ka atribuudina tarvitatud, vrd. *m. tē* 'landweg', *m. mā* 'Festland, trockenes Land', vrd. allpool 62.) võiks vahest olla p-sufiksiliist algupära, niisiis < ?**mainsak*, vrd. sm. *mainsa*. Kuid viimasega tuleb juba olla ettevaatlikum, sest variandid *mai|se*, -si viitavad tugevasti adjektiivile *maine* (vrd. sm. Lnr. *maisin* 'landvägen, till lands', Genetzi järgi Vir. II 176 Agricola *maise* 'maata myöten') ja vähemalt manitsevad meid arvama, et juba algselt **mainsak* kuju kõrval tarvitati ka instruktiivi *maisin*, osalt samades funktsioonides kui **mainsak* (> *maisa*). Ka **päinsäk* (> *päisa*) kõrval võis esineda instruktiiv *päisi(n)*, vrd. sm. Lnr. *päisin* 'fråmat' (ms. näit. *kaatua p.* 'pää ees langeda'). P-sufiksilise adverbilõpu -sa ja instruktiivse -si (vt. ka allpool 49.) segunemiseks olid niisiis selles tüübis eeldused olemas. Seepärast on ka arusaadav, et Wiedemanni EGr. mainitud *tagasi* sai seguneda p-sufiksiliste adverbidega ja saada nende analoogial kuju *tagasa*, vrd. ka Wied. Wb. *tagasi* ~ *tagasa* 'rückwärts, zurück' – selles saame vaevalt oletada lähtekuju **takansak*. Samasuguseks p-sufiksiliste adverbidega hiliselt segunenud juhtumiks võiks ehk seletada ka *kaudsa*, vrd. Wied. Wb. idaeesti *kaudsa* = *kaudu* (*käe kaudsa* 'handgreiflich', pro *kaudsi*?), kuid selles võiks tulla siiski küsimusse ka algkuju **kautensak* või (partitiivne) **kauttansak*, vrd. sm. *kauttansa* 'tema kaudu'. Seda viimast võimalust näikse toetavat ka Wied. Wb. idaeesti adv. *täitsa* 'vollständig, ganz', vrd. rahvakeelest EK 1926 30 Jämaja *täitsa* / *tunnèb* (Saaremaale ühiskeelest tunginud?) ja allakirj. kodumurdes (Kudinal) Põhja-Tartumaal üldiselt tuntud adv. *täëtsä*, *tätsä* 'täies-ti', mis peaks küll olema p-sufiksiliste adverbide rudimente, alku-

just *täüttänsäk (partitiiv) või *täütensäk (või koguni kulunud illatiiv *täütehensäk?). Ka Saareste Kaunis emakeel 39 on täitsa partiklit pidanud p-sufiksiliseks.

48. Kirde-eesti sa-lõpulisist p-sufiksiga adverbidest.

Suurima ja kõige produktiivsema rühma eesti rahvakeele p-sufiksiliste adverbide seas moodustavad -sa, -se, -si-lõpulisised adesiivist, allatiivist, partitiivist, (harva) komitatiivist ja (väga harva) nominatiivist või genetiiv-akusatiivist kujundatud adverbid, millede loode-eestilise ilmega vanas kirjakeeles (vt. 47.), erandlikult sääl instruktiiv *suisa*) ei leidu jälgi. Vana kirjakeele p-sufiksiliste partiklite paremaks mõistmiseks on aga kasulik ka neid vaadelda, eriti vähemalt niivõrra, kui neist senises keeleajaloolises kirjanduses on juttu olnud ja kuivõrra juhuslikud kirjanduses esitatud rahvakeeleandmed selleks annavad põhjust.

Juba A. Knüpffer oma kirjutises "Ueber das Suffix: *ltassa*, *ldassa* oder *ltasse*; auch *tassa*, *dassa*, *dasse*" Rosenpläneri Beiträge XIII 127–230 (vrd. ka tema avaldusi Beiträge IX 49) on esitanud andmeid sellest partiklitüübist, ilma et ta oleks ära tundnud tema p-sufiksilist iseloomu: lk. 128 *ealdassa*, dem Alter nach, *kehatassa*, dem Körper, Leibe nach, *laialtassa* ~ *laiutassa*, der Breite nach (~ *laiutes*, vt. eespool 24.), *pitkutassa*)*..., der Länge nach (~ *pitkutes*, vt. ülemal 30.), *ruumildassa*, dem Raume nach, 129 *täieldasse*, völlig, *ühheldasse*, statt *ühtlasse*, zugleich (vt. eespool 38.). Tsit. kirjutise lk. 129 teatel selle adverbitüübi esinemine olevat "auf einige Gegenden Wierlands und Jerwens beschränkt", niisiis kesk- ja ida-põhjaeestiline. Võib-olla Knüpfferi esitatud andmeile tuginedes on vähe hiljem ka Fr. Heller Beiträge XVI 26 eesti käänete all esitanud nn. "*modificativuse*" *tassa*, *ldassa*, *ldasse* jne. lõpuga, selles leiduvat s-elementi ligemalt käsitlemata. Niimoodi

*) P-s on ms. sellest adverbist kaudse (saksa *von*-konstruktsioonist tõlgitud väljendiga mõõda pääsetud, vrd. P Moos. 28: 14 *ühhest pikkusest* (= ühepikkused) *pead sa neid teggema*.

vaikselt see adverbiderühm hakkas endale XIX saj. algul tasandama teed eesti kirjakeelde.

Samuti nagu Ida-Eesti (Kadrina) kirikuõpetaja Knüpffer on ka kuusalulane Ed. Ahrens seda laadi adverbide rahvakeelest hästi tundnud ja neid ligemalt käsitelnud oma grammatikas. Kui võtame kõigepäält adessiivsed *lasa*-adverbid, siis mainib Ahrens 111 (§ 153) “mit dem Pronominal-Suffix *sa*” moodustatud juhtumeid “*ialasa* d.i. *ial*” ‘zu seiner Lebenszeit’, *ajalasa* ‘zu rechtern Zeit (zu seiner Zeit)’, *wiisilasa* ‘gehörig (auf seine Weise)’, millist tüüpi tarvitatavat mõnikord (“Zuweilen”). Vrd. ka siiakuuluvaid lisanäiteid lauseõpetuses Ahrens II 84 (§ 314, 315, 316) *saab ajalasa*, *wiisilasa tehtud* ‘wird zu rechter (seiner) Zeit, auf rechte Art gemacht’, *luulasa* ‘ihrer Zahl nach’ (vrd. lugu; J. Mg.), *meelelasa* ‘gern (nach meinem Sinn)’, *oma rammulasa* ‘nach meinen Kräften’, *kondilasa* ‘von Knochen’ (= kondi poolest), *warrelasa* ‘dem Kraute nach’, *kiidawad*, *et tänawu on rukkid kõrrelasa* ‘dass der Roggen heuer stark von Halm (in feinem vollen Halm) ist’, II 83 (§ 314) *ta elab oma loalasa* ‘unabhängig’. Sama autor on käsitelnud ka ablatiivi *sa*-sufiksi (“Anhängsel”) tarvitamist, vrd. Ahrens 111 (§ 153) *laialdasa* ‘der Breite nach’, *korraldasa* ‘der Reihe nach’, Ahrens II 86 (§ 320) *se oleks laialdasa* ‘das ist zu weitläufig’, *oleksin meeleladasa toonud* ‘ich hätte es gern gebracht’. Partitiivi “mit dem Pronominal-Suffix *sa* (§ 102)” tarvitamise kohta vrd. Ahrens 108 (§ 148) “*körgutasa*, *laiutasa*, *pitkutasa*, *loodutasa* etc. der Höhe, Breite, Länge, Natur etc nach”, Ahrens II 129–130 (§ 393) “*wiis sülda pitkutasa*, *kolm sülda laiutasa*, *kaks sülda kõrgutasa* 5 Faden lang etc”. Ahrens 108 arvab, et “Sie sind dem Finnischen nachgebildet (*korkeutensä* [!], *leweytensä* etc. ...)”. Vrd. ka tsit. teos 109 (§ 150) näidet *peatasa* ‘dem eigenen Kopfe nach’, mille puhul on võrdluseks esitatud sm. *päätänsä*. Essiivi + p-sufiksi tarvitamise kohta ütleb Ahrens 68 (§ 102): “Oft hört man den Essiv mit dem Anhängsel *sa*: *kubunasa*, *rohtunasa*, *warsinasa* etc. Diese Form ist nichts als eine Verstümmelung des Finnischen Pronominal-Suffixes der dritten Person (*-nsa*, § 118)...” Vrd. säälsamas lausenäidet “*oad seisawad laudil warsinasa* heisst also eigentlich: die Bohnen stehen auf der Riegenlage als ihre Stengel ...”

P-sufiksilisi *sa-*, *se-*adverbe käsitleb oma soomekeelses eesti keeleõpetuses (mis, muide, oluliselt baseerub Ahrensi grammatikal) ka J. Krohn, vrd. Krohn 154 (§ 118, “personasuffixilla” varustatud partitiivseid adverbe:) *oma peataza* = omin päin, *aegadaza* l. *aegudaza* = ennen aikaansa l. aikojansa, *aegudaze* = aikaiseen, *kehataza* = ruumiiltansa, *sügawutaza* = syvyyttänsä, *paksutaza* = paksuttaan, *koerutaza* = koiruuttansa, koiruudellansa, *laiutaza* l. *laiutes* = laajuttansa (vrd. eespool 34.), 221 (§ 149 näide rahvakeelest:) *tehtutasa*, 156 (§ 118, adessiivseid p-sufiksilisi adverbe:) *meelelaza* = mielellänsä (vrd. eespool 25. *meelelis*), *oma loalaza* = omin luvin, *ajalaza* = ajallansa (vrd. eespool 4. *ajalde*), *luulaza* l. *lugulaza* = luvultansa, sama lk. (ablatiivseid adverbe, mis on “varustettu personasuffixilla”:) *laialdaza* = laajuudeltaan, *kõrraldaza* = vuorostaan, *varreldaza* = varreltaan, *meeleldaza* l. *meeleldi* = mielellään.

Wiedemann, kelle grammatikas leiduvad keeleajaloolised sõnavõttud on enamasti ebaiseseisvad, Ahrensi ja Krohni väiteil põhinevad, on kõnesoleva adverbitüübi käsitlemiselgi päämiselt tuginenud neile oma eelkäijaile. Nii on tema EGr-s 309–310 (§ 108) esitatud ka p-sufiksilisi partitiivadverbe: “-*tasa* (*dasa*, *dase*, *das*, *tes*) bezeichnet “nach, in Gemässheit, in Betreff” und ist mehrdeutig”, vrd. näiteid *kavalutasa*, *koerutasa*, *kõrgutasa*, *laiutasa*, *pitkutasa*, *sügavutasa* jms., millede eeskujul olevat tekkinud (lk. 310) hiljem *aegutasa*, *-udasa*, *aegadase*, *alatasa*, *-ndtasa*, *jämedatasa*, *kehataza*, *ainatasa* jne. Sääli leitakse õigusega, et Ahrensi seisukoht, nagu oleks tüübis *laiutasa* tegu nominatiivi + p-sufiksiga (= leweydensä!), ei pea paika, vaid et õigus on olnud Krohnil seda partitiivi + p-sufiksiga seletades (*laiutasa* = finnisch *laajuuttansa* [leweyttensä!]). Kuid ta möönab võimalikuks, et kõnealuste adverbide *-tasa* võib-olla ka “ein selbständiges Wort”, nimelt postpositsioon *tasa* (gleichmässig), niisiis *aja tasa* (in gleicher Höhe mit dem Zaun) > *ajatasa*, vrd. ka *ühetasa*, mis aga siiski ei olewat kuigi usutav (vrd. *tasa* postpositsioonina P Joos 4: 18 *ja jooksis temma kallaste tassa* [vesi], Põhja-Tartumaal Kudinal *lū tasa* ‘arvu poolest’ jms.). Wiedemanni EGr. 301 (§ 105) esitatakse rida p-sufiksiga varustatud adessiivi näiteid (“Adessiv mit dem Possessivsuffix, finn. -*lansa* [!]): *ajalaza* (zeitig, bei Zeiten, aeg, eig. zu seiner Zeit, finnisch *ajallansa*), *koñdilasa*, *lūlasa* (dem

Knochenbaue nach, *koñt*, *lū*), *kõlbulasa* (der Tüchtigkeit nach, *kõlb*), *loalasa* (mit Erlaubniss, *luba*), *lugulasa* (der Zahl nach, *lugu*), *mēlelaza* (dem Sinne nach, gern, *mēl*), *ohulasa* (wetteifernd, *oht*), *rūmilasa* (dem Raume nach, *rūm*), *wīsilasa* (gehörig, gebührend, *wīś*). Säälsamas käsitellakse ka p-sufiksiliste ablatiivadverbide küsimust: “-*ldasa*, -*ldase*, verkürzt wie das vorige (s.o. -*lasa* > -*les*; J. Mg.) -*ldes*, ist ganz jenem analog ursprünglich ein Ablativ als Adverb gebraucht ... mit dem Possessivsuffix, finnisch -*ltansa*. Die Bedeutung ist dem vorhergehenden gleich und sehr oft kommen beide zugleich vor”, vrd. näiteid nagu *ajaldasa*, *ajaldase*, *ajaldes*, *koñdildasa*, *loaldasa*, *luguldasa*, *louldasa*, *mēleldasa*, *rūmildasa*, *wīsildasa* ..., *aruldasa*, *aruldase* (mit Vernunft, der Zahl nach, *aru*), *harwaldasa* (undicht, *harw*), *ealdase* (dem Alter nach, *iga*), *karwaldasa* (der Farbe nach, *karw*), *kaunildasa* ..., *kasuldasa*, *kasuldase*, *korraldasa* ..., *kõrreldasa*, *laildasa*, *näpuldasa*, *pereldasa* ~ *pereldes* (nach Gesinden, *pere*), *üheldasa*, *üheldase* jm. Ka essiivi + p-sufiksiga moodustatud adverbidest esitab W. mõninaid näiteid (identifitseerides lõpu -*nasa* -*nesa* sm. käändelõpuga -*nansa*, “d.h. -*na* mit Possessivsuffix”), vrd. Wiedemann EGr. 296 (§ 103) rahvaluulekeelest *tihtinesa* (fest angedrückt, *tihti*), 297 (§ 103) *oad seisawad laudil warsinasa* (die Bohnen befinden sich auf den Brettern mit ihren Stengeln). W. peab neid aga viimaks tsit. kohas pigemini soome komitatiiviga (vrd. sm. *varsineen*) kui (Ahrensi järele) essiiviga ühte kuuluvaiks. Vt. ka EGr. 542 (§ 171) adv. *Wanunusa* (dem Alter nach, an Alter) = *wanuta* (*wanutasa*). Adverbi *äralasi* (einzeln, getrennt) seevastu EGr. 293 (§ 102) peetakse instruktiiviks (tõenäoliselt *lane*-lõpuga adjektiivist, vrd. eespool 38. variante *ühtlasi* jm.), nagu seda juba varem on oletanud Krohn 161 (§ 118, *äralazi* = *yksittäin*). EGr. esitatud näidete kohta vt. ka Wied. Wb. vastavate sõnade all.

Kõnealust p-sufiksilist adverbitüüpi on loomulikult puudutanud ka Mark 57, vrd. näit. sääl eP *laiutasa* ‘der Breite nach’, *karvaldasa* ‘der Farbe nach’, *loalasa* ‘mit Erlaubnis’ jm., võrdluseks esitades sm. *laajuuttansa*, *laajuuttaan*, *kärvaltansa*, *luvallansa* jne. ja, arvatavasti esmajoones ka koduümbruse Haljala murdest saadud kogemuste põhjal, väidab: “Im estN wird in derartigen Beispielen das Suffix noch empfunden, wie der Verfasser mehrfach

beobachten konnte". Kõnealune tüüp ongi ilmselt omane kirde-eesti murdeile, nagu kirjandusest silma puutunud juhuteatmed rahvakeelest osutavad, vrd. näit. Kettunen SUST XXXIII 41 Kodavere *aruldasa* 'mit vernunft', sama autor SUST XXX 185 Jõhvi *rumaluttasa* 'aus dummheit', allakirj. EK 1933 41 Kuusalu *sûruittasa* < -nsak, *kavaluittasa*, EK 1939 118 säälsamast *kavaluittasa*, *kueruittasa*, *paksuittasa*. Haruldast genitiivi p-sufiksist kuju esindab EK 1927... Kuusalu *üks toisesa perä* (= sm. [toinen] *toisensa perään* = üksteise järele) ja Ida-Virumaal (Jõhvis jm.) mag. H. Rajamaa suulise teate järele tarvitata *omasa*: see (sie) on tema *omasa*. Kirde-eesti ranniku rahvaluulekeelele omaseid verbi nominaalvormide p-sufiksivorme, mis kuuluvad samasse kategooriasse, on esitanud W. Grünthal EKirj. 1931 279–280, näit. *nähjaksesa*, *tiadaksesa* (vrd. sm. *nähdäksensä*, *tietääksensä*), (*Tere tee*) *tuldudasa*, (*Arulda*) *aetudasa* (vrd. sm. *tultuansa*, *ajettuansa*), vrd. ka eespool juba mainitud Krohni vastavat näidet *tehtutasa* (sm. *tehtyänsä*). *nähjaksesa* tüüpi nn. pikemate infinitiivide kohta vt. Mark ja eriti Uotila Virittäjä.

Sellest hoolimata, et kõnesolevail eP *sa*-listel adverbidel pole tähtsust vana eesti kirjakeele seisukohalt, oleme eespool *in extenso* tsiteerinud eriti selle varasemat käsitluslugu, kuna see eesti kirjakeele ajaloost huvitatute ringkonnis võiks jääda muidu unarule eriti sellegi tõttu, et Mark neid on ainult möödaminnes riivanud. XIX saj. Eesti kirjakeele ajaloos on, nagu nägime, neil juba oma osa ja, vahepeäl nagu hoopis unustatud (ms. E. Wilde Mahtra sõjas olevat mõningal määral neid *sa*-partikleid tarvitatud, nagu suuliselt teatab mag. Joh. Aavik), on nad keeleuenduslaste ja virumaalise (Jõhvi khk.) päritoluga keelekorraldaja H. Põllu eestvõttel normaalkeeles maad võtnud. Adv. *arvuldasa* 'oma arvult, oma arvu poolest' mainib moodsale kirjakeelele omasena ka Saareste Kaunis emakeel 39.

Lõunaeestis ja osalt ka ida-eesti murdealal on käsiteldava -*sa*-sufiksi asemel -*a*, -*ä* (< -*a-hek*, -*ä-hek*, -*a-hen*, -*ä-hen*), nagu näeme allpool.

49. Vokaalivaheldus adverbilõppudes *-sa ~ -se ~ -si*.

Jälgi kõnealusest vokaalivaheldusest *a ~ e* nägime juba ülal sufiksisõnade loendis, vrd. nimelt 42. *üle|ülds*a ~ *-ülds*a ~ *-ülds*i, kus *e-* ja *i-lõpuliste* variantide seletamiseks rakendati *ne*-adjektiivide analoogia. Eelmises 48-ndas päätükis esitatud ainestikust nähtub, et sellest vaheldusest eesti p-sufiksile ainestiku publitseerijad on olnud teadlikud juba Knüpfperiga alates, vrd. neil selliseid näiteid nagu *täieldasse*, *ajaldasa ~ ajaldase*, *ealdase*, *üheldasa ~ üheldase*, *aruldasa ~ aruldase*, jm. Knüpfperist kuni Wiedemannini. Mark 266–8 on seda vaheldust katsunud seletada nii, et siin peegeldub juba algsoomes leidunud ja osalt veel praegugi teistes lmsm. keeltes esinev p-sufiksi vokaalivaheldus *-e-nse-* ~ *-a-nsa-*, *ä-nsä-*, ja on ms. otsitud sellele oletusele tuge eesti refleksiivpronoomenist *enese ~ endasa*, *hendassa* (*enese*, mis ka esineb, peaks siis olema analoogiline *endasa* eeskujul). Teised lmsm. keeled siin kõrvale jättes, kus *-nsa-* ~ *-nse-* vahelduse olemasolu ei saa salata, peab teada oleva eesti ainestiku põhjal selle Margi seletuse suhtes olema skeptiline, sest kõik need *-se*-lised juhtumid lasevad endid seletada samuti kui *üle|üldse* *-ülds*i, s.o. nõjumisega *ne-lõpulisile* adjektiividele, seda enam et *-se-lõpu* kõrvale esineb ka ilmselt *ne*-adjektiivide instruktiivide analoogial tekkinud *-si-lõppu* (vrd. tüüp *äralasi* ptk. 48.) ja et ka *enese-* tüves saab oletada *ne-lõpuliste* (*se-tüvega*) adjektiivide analoogiat, nagu Ojansuu Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia 67 ja 115–116 on näidanud. Vrd. vanast kirjakeelest vaheldusnäiteid nagu EKVM 285 a. 1700 *wotkem ennesa päle ~ ennesest erra* ühel ja samal autoril. *se-lõpulised* adverbid näikse ka idaeesti murdealal *sa-lõpulisile* kõrvale esinevat suures vähemuses, niisiis tõenäoliselt hilisema ja juhuslikuma nähtusena. Ka p-sufiksiliste adverbide atributiivne tarvitatus (vt. allpool 62.) toetab nende ja *ne-lõpulisile* adjektiivide segunemise oletust. *e-lõpulisile* adverbide probleem vajab oma lõplikuks lahendamiseks siiski veel rahvakeelest täpsemaid lisaandmeid. Ariste Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XLVII 212 esitatud Hiiumaa p-sufiksilised jäänded *nimeldeze* ‘nimeldasa, nimepooldest’, *näüldenze ~ näöldenze* ‘näöldasa’ võivad ka seletuda

ne-adjektiivide analoogiaga (*näoldene jne.). Viimaste kohta vt. ka Tunkelo Vepsän kielen äännehistoria (SKST 228), 371 (§ 205). Ka võib -se (sekundäärne) ~ -si (<-sin) vaheldust vanas kirjakeeles mõnikord konstateerida ilmseis *i*-lisis instruktiivides, vrd. Gös 352 rückling (*posticus*) Taggase = tagase 'tagasi'.

Et p-sufiksilised *sa*-lõpulised adverbid on võinud analoogiaile alluda, seda näitab ka nende eelmises päätükis (48.) Wiedemanni järele mainitud segunemine postpositsiooniga *tasa* (<*tasán*), vrd. *lootasa* = *loo tasa* jm. Allakirj. tunneb ka Põhja-Tartumaalt (Kudinalt), kus muide käsitledavaid *sa*-adverbe (pääle *täetsä*, vt. 47.) ei tarvitata, konstruktsiooni *lûdasa* (<**luyun tasa*) 'arvu poolest, arvuldasa'.

50. Partitiivist moodustatud

p-sufiksilised adverbid (-*tasa*, -*tes*, -*ti*, -*ta* jne.).

Tagasi tulles jälle vana kirjakeele p-sufiksiliste partiklite juurde, tuletatagu siin meelde, et eespool alfabeetses adverbide-loendis käsitletud -*tes* ja -*ti*, -*ta* lõpuga adverbides (*laiu|tes*, -*ti*, *laijutta* 24., *pitku|tes*, -*ti*, *piuta* 30.) on tegu eelmises päätükis (49.) esitatud partitiivsete kirde-eestilise -*tasa*-lõpulise (*laiutasa*, *pitkutasa* jne.) adverbi-tüübi variantidega. Partitiivset adverbi on möödaminnes puudutatud juba ka 45. *äri|tes*, -*ti*, -*te* all. Eespool antud alfabeetsesse loendisse on võetud vanast eesti kirjakeelest ainult sellised vähesed eP murdeis *s*-lõppu sisaldavad vastavad juhtumid, millede p-sufiksiline päritolu peaks olema kaunis kindel. Hoopis vaikides ei tohi mööda minna sellest tõsiasjast, et *te*- ja *ti*-lõpulisi adverbe, milledest kunagi ei esine *tes*-varianti on juba XVII saj. vanas kirjakeeles (Müllerist ja Stahlist pääle, kelledelt pole näiteid kahjuks põimitud) terve rida. Vörreldagu Gös 173 endlich / *wihmax* / *wihmatti*, 208 gerade zu / *oigkete* (s.o. *õiete*), 361 *poickete quer* (= põigiti), Horn 96 *ajote* / bald so / bald anders, 91 *allate* / *allatse* / immer *perpetuò*, 93 *Ëssiti* / *esti* / *es malt* / zuerst, 102 *keige essiti* / zu allererst, 96 *kaksiti* / 1. *kaksiratsa* / auff beiden Seiten reitend, 94 *nindasammo|ti* ~ -*te*/ eben so, 97 *otseti* / gerade nieder / , säälsamas *selgselliti* / gantz auff dem Rücken / *it: de januá*

prorsus patente, ut: üks (!) olli selgselliti lahti / die Thüre war sperreweit offen, 97 *serwite* / schraat, 94 *wimati* / zuletzt / neulich, *keige wimati* / zu allerletzt, 98 *öiete* / recht, 92 *otse öiete* gewisslich, 96 *üksiti* / auff einer Seiten reitend, 99 *üksühheti* (~ ilmaüksi) 'gantz alleine', Anw 175 *selg selleti* 'gantz auf den Rücken' (= *selgseliti*), 176 *serwite* 'schraat, auf der Seite' jm., P (NB ms. *kõrguti*, *küliti*, *ülete*;) I Moos VII: 20 *wöttis wessi woimust kõrguti*, Juudit I: 3 *sadda künart kõrguti*, I: 4 *kõrguti*, Hesek. XLIII:13 *on üks künar kõrguti*, II Moos. XXV: 10 *ja poolteist künart kõrguti*, Baruch VI: 27 *kui ta külliti on*, Hesek XL: 23 *olli selle wärrawa ülete pohja ja päwatousma pool* (vrd. Piibli Raamat, Helsinki 1945: *oli selle värava kohal ...*, vt. Wied. Wb. *ületi*), Saalom. Tark. XVIII: 4 *öiete joudis*. Täiendavalt nende adverbide kohta vt. Wied. Wb. Li-gemalt neil siin pole põhjust peatuda, sest nende valdav enamik ei kuulu p-sufiksiliste adverbide hulka. Esitatud lisanäiteist ainult P *kõrguti* tõenäoliselt on algselt olnud p-sufiksiline, Wiedemann EGr. 309 (§ 108) on leidnud, et *-tes* lõpu kõrval ka *-ti* ja eL *-ta* võivad "durch Abschleifung entstandene Formen sein (< *-tasa*, vt., 50.), näit. *sügawuti* = sm. *syvyyttänsä*, 288 (§ 102) *sügawuti* = *sügawutasa* kann auch Verkürzung vom finnischen *syvyyttänsä* sein". Sama vrd. tsit. teoses 310 (§ 109) adverbide nagu *paksuti*, *sūruti* (eL *sūruta*), *jämuti*, *vanuta* jm. puhul. P-sufiksilised oleksid W. arvates nimelt *us*-lõpulisist abstraktnoomeneist moodustatud *ti-*, *te*-adverbid, kuna suur osa muid vastavaid partikleid (vrd. EGr. 309–310 § 108 e. *paiguti* ~ sm. *paikoittain* tüübi võrdlust ja lkk. 300–301 § 105 eesti adverbiallõpu *-kute*, *-kuta* ~ sm. *-kutaisin* [!]) *-kutta* lõppude rinnastust) peaksid seletuma teisiti. Allakirj. on EK 1933 39–40 esitanud rahvakeelest näiteid kõnealuse eesti partikli-tüübi kohta (näit. Valjala *kõruuti*, *paksuuti* jne.) ja kahtlemisi asunud seisukohale, et vähemalt omadusnimedest kujundatud *-(u)tes-* (< *-tasa*), *-(u)ti-* ja *-(u)te-* lõpuliste adverbide p-sufiksiline algupära leiab toetust eL vastavate *ta-*, *tä-* lõpuliste adverbide poolt, mida ka Mark 57 on pidanud p-sufiksiga moodustatuiks (eL *laiuta*-tüüpi). Eriti kagueesti murde vastavad larüngaalklusiilsed teisendid (mille-des *-a?* < **-a-hek*) toetavad seda seisukohta, vrd. allakirj. EK 1933 41 Vastseliina *piutta?*, *laijutta?*, EK 1937 99 ja 101 Posti *piutta* ~ *piutta?* jm. (näiteid Vastseliinast, Rõngust (*-te!*), Setust ja Lutsi

murdest), vrd. Wied. Wb. *piuta* 'der Zänge nach', *sūruta* = *sūrutasa* 'der Grösse nach, in der Grösse' jm. Gutsclaffi piiblitõlked. *laijutta* ja *piutta* (vt. eespool 24., 30) peegeldavad juba niisiis õiget rahvakeele esindust. Instruktiivsete *tes-*, *ti-*adverbide kohta vt. allpool.

Pole muidugi võimatu, et (vähemalt eesti idapoolseis murdeis) on veel mõningaid muidki kui *us-lõpuliste* noomenite partitiivide vokaallõpuga *p-sufiksilisi* adverbirudimente (< *-ta-hen*, *-tä-hen*). Nii näit. võiks juba Anw 187 ja 396 konstateerida *teista* 'neulich', 'einsmals', Wied. Wb. *teista* (*teisa*) 'ein anderes Mal, vor einiger Zeit' olla lähtunud algkujust < **toista-hen* (niisiis *teine* sõna partitiivist), (?) vrd. ka sm. Genetz 73 "*toistaan: toistaanni*" Mikkelist = *toistekin*, Lnr. *toistain* (vrd. Genetz 87 *toistais* = *toiste[n]* 'en annan gång'). Sama laadi juhtum võiks peituda ka vanale eesti kirjakeelele tundmatus adverbis *eännista* 'vormals, vorher', mille Wied. Wb. annab Kodavere ja eL sõnana, kui selle algkujuks tohib rekonstrueerida < **endistä-hen* resp. *-hek* (vrd. adjektiivi Wied. Wb. *eännine* = *eändine* 'vorig, vormalig'). Wied. EGr. 307 (§ 177) peetakse seda (*eännista* ~ *eänniste*) küll elatiivseks, milliseks teda küll ka ilma pikemata ei saa tõlgitseda, kuigi soomes esineb ilmne elatiivne adv. *ennestään* (vt. Nykysyomen sanakirja I), mis ei häälikuliselt ega semasioloogiliselt pole täiesti identne kõnealuse eesti adverbiga.

51. (Puudub J. Mägiste käsikirjas.)

52. *-liste-* ja *-list-* (*-laste-*)lõpulised adverbid.

Eespool alfabeetses ülevaates juba nägime *-li(s)-*partiklite all üksikuid *-list(e)-lõpulisi* teisendeid: 6. *ialiste* (Wiedemann), 12. *ihulaste*, 23. *kummuliste*, 31. *põlvelist(e)*, 37. *vallalist*, 38. (?) *ühtlaste*; vrd. ka eelmist ptk. 51. *-list(e)* ja *lis-lõpu* vahel on nii siis oletada sugulusvahekorda. Vanas eesti kirjakeeles on päale selle veel rida sama tüüpi *list(e)-*adverbe, millede kohta enne probleemi arutlemisele asumist on põhjust anda ülevaade.

armulist (armolist) 'armulikult': NGes 5, 133, 178 *armolist*, 524 *ni armolist*, GEv T iij *awita meid armolist* (~ T v *armolissest wahtma*), Geb 52 *armolist*, GebB 47 *kuhle armolist*, 72 *aitko armolist*, VL 127 *awwita ... armolist*, TMKL, MKLRaam 81 *armolist*, Tr 7 *pallu ... armolist*, 161 *Eth ollet hoidnut armolist*, 101, 122, 163, 250 *adv. armolist*;

hulgaliste 'hulgakesi, hulgana': Anw 95 *hulgaliste* 'hauffenweise' *adv.* (~ *hulgakessi, hulgakeste id.*), P I Moos. XLX *selle peäle tulleb hulgaliste söa = hulk ja temma tulleb hulgaliste nende tagumisse seltsi peäle*, HiioB XVI: 10 *nemmad kogguwad hulgaliste mo wasto ühtlase*, Saalom. XXX: 27 *siiski lähhäwäd nemmad keik hulgaliste wälja*, II Kuning. V: 2 *Ja Siria-rahwas ollid wäljaläinud hulgaliste ja ...*, Habakuk III: 16 *mis hulgaliste meie peäle tulleb*, Taav. Laul XCIV: 21 *Nemad kippuwad hulgaliste selle hinge peäle, kes ...*, Wied. Wb. *hulgaliste, hulgana (d), hulgandes, hulgandi, hulgani = hulgakeste 'haufenweise, in Menge'*;

keeruliste 'keeruliselt, keerdudega': P II Moos. XXVIII:14 *keruliste tehtud, ja need kerulissed keed ...*;

laialist(e), laialest 'laiali, pärani': Anf 30 *adv. breit / lajalist / laijast*, HB IV-4 202 *Temma laotap omät kehdt laijalist welja* 'Er recket seine Hände auss', Ls 36 *lajalist lacht* 'weit offen', 72 *kumb omma kurcko laijalist laotap* 'welche jhren Rachen ohn alle masse weit auffgethan' (surma kohta öeldud), 132 *on lajalist lacht* 'offen', 191 *laotap ... laijalist welja* 'recket ... auss' (käld), 219 *nemmat laotawat hend laijalist* 'sie breiten sich auss', LsS 577 *hend laijalist laotap* 'sich ... weit auff sperret', PredH 46 *on teile ... se taiwas laialist lacht* (= ... pärani lahti), säälsam. *se taiwas on teile ... laialist lacht*, NGes 330 *awwap laijalist*, 455 *kihtap laijalest* (= kiidab laialt), Gös 48 *lajast / laijalist* 'breit und weit', Tr 412 *Keik JIm kihtap laijalest* (riimsõnana *iggawest*), Horn 97 *lajast / lajaliste* weit und breit / (~ *lajale* / breit von einander), Wied. Wb. *laialiste* 'weit und breit' *vrđ. sõna laialine*, gen. *laialise* 'weitläufig, ausführlich, ausgebreitet' *all*);

pitkalist(e): 'pikalt, pikaliselt, aeglaselt': Anf 30 *adv. lang / pitkalist*, 84 *Langsahm / pitkalist*, Gös 49 *adv. pitkalist / langsahm*, Anw 158 *pitkaliste* 'langsam' *adv.* (~ *pitkamissi, pitkamiste*), Wied.

Wb. *pitkaliste* (pt) = *pitkaldi*, *pitkali* (*pikali*, *pikalde*, *pikaldi*, *pitkili*, *pikili*, *pikile*) 'der länge nach, lang hingestreckt, mit der Zeit';

rah(v)oliste, *rahuliste* 'rahulikult': NGes 505 *maggap Rahwolist*, Tr 457 *Se Jhho maggap Rahwolist*, KUps 216 *rahholiste hingame* (= rahulikult puhkame), P I Makab. IX: 58 *ellawad rahholiste ja julgeste*, Siir. Tark. XLVII:17 Kohtum. XVIII: 7 *rahholiste ja julgeste*;

rikkalist(e) 'rikkalt; rikkalikult': Anf 100 Reichlich / *Rickalist*, Ls 174 *rickaliste* 'reichlich', 39, 81, 85, 174, 342 *rickalist* 'reichlich', Ls IV 47 *anna rickalist*, ibid. *rickalist annan pruhckida*, LsS 624 *rickalist ... weljawallama* 'reichlich ... aussgiessen', Gev C ii j *rickalist ellada* (= rikkalt e.) X iiij *rickalist sahme*, NGes C v *rickalist*, Geb 7 *rickalist maxat*, 65 *rickalist* (= rikkalikult, rohkesti), Gös 48 *rickalist* / reichlich, EKVM 137 Markard *annap rikkalist*, VL 153 *Sa rõhmustat küll rickalist*, GebB 8 *rickalist maxat*, 58 *wallatut on wist ... rikkalist*, 91 adv. *rickalist*, TMKLR 170 *rickalist* (= rohkesti), Tr (tiitlilehe tagakül) *rikkalist ellada*, 508 *rikkaliste toita*, LühP 8 *rikkalist maxat*, 69 *wallatut on wist ... rikkalist*, EvEp B 6/7 *rikkalist ellada*;

rutuliste 'kiiresti, ruttu': EKVM 321 J. Örn *ruttoliste*;

sitkalist 'kitsilt': Anf 76 Karglich / *sitkalist*, Ls IV 42 *se Rickusse kahs* (= rikkusega) *ni sitkalist ümberkeip*, Ls 342 *sitkalist* 'karglich' (~ 341 *sitkest* id.), LsS 632 *se Rickusse kahs sitkalist ümberkeip* 'mit dem Reichthum so karglich vmbgehet', Gös 49 *sitkast* / *sitkalist* / karglich;

suureliste 'suureliselt, kõrgilt': Anw 182 adv. *sureliste* 'hochmüthig';

targalist 'targalt, mõistlikult': Anf 79 klüglich / *tarckalist*, 30 fürsichtiglich / *tarckalist*, 124 Verstandlich / *Tarckalist*, Ev 133 *tarckalist keite* 'fürsichtiglich wädelt', 245 *tarckalist* 'weisslich', HB IV-4 172 *tarckalist* 'fürsichtiglich', Ls 7 *tarckalist wallitsep* 'weisslich regieret', 108 *tarckalist* 'vernunftig', 468 *tarckalist* 'klüglich', Ls IV 50 *tarckalist ninck moistlickult*, GEv K v *tarckalist keite*, S v *tarckalist teggema*, Gös 259 klüglich / *tarckalist* / *tarckast*, SündA 0 3/6 *sahp tarkalist teggema*, EvEp H 6/1 *kui teye tarkalist keite*.

On ilmne et XVII sajandi keelemehe ja keeletarvitaja teadvuses äsja esitatud adverbiderühm (*armulist* – *targaliste*) moodustas

koos p-sufiksiliste adverbide loendis esinevate adverbidega terviku, kuigi nad ka ei tarvitse olla viimastega ühist algupära. Selle algupäraküsimuses esialgu veel seisukohta võtmata vaadelgem esmalt, mis eesti k. ajalooliste grammatikate kirjutajad on arvanud *liste*-lõpulistest adverbidest. Krohn 164 (§ 118) peab vorme nagu *istuliste*, *istuli* = sm. *istually*, *kummuliste*, *kummuli* = sm. *kumossa* “komistuskujudeks” (erehdysmuotoja), kus on kaks lõppu pärastuti esinemas (niisiis *-ste*- liitega moodustatud), vrd. ka tema teos lk. 13 “*istuliste (istually-sti)*” seletust. Teist osa *-liste*, *-laste*-adverbidest ta peab oma teoses 155 (§ 118) vahesilbi *-se-* kaoga seletatavaiks *line-* ja *lane-* adjektiivide adverbideks (“kadottavat ... koko lopputavunsa” *ste*-liite ees): *suureliste (suureline)* = suurellisest, *hännaliste (hännaline)* = nurin, *ihulaste (ihulane)* = ruumiillisest (sama kao alla ta toob lisaks veel e. *iluste* = iloisest, *üürikeste [üürikene]* = hetkellisest, *igaweste [igawene]* = ikuisest). Sama silbikaoseletuse on juba varemini andnud (ja niisiis K-le pärandanud) Ahrens 115 (§ 158) adverbide *suureliste* ‘hochmüthig’ ja *hiljukeste* ‘sachte’ käsitelles. Wiedemann EGr. 302 (§ 105) arvab: “Bei der Endung *-liste* ist zu dem *-li* noch die Adverbialendung *-ste* gefügt, ... (säälсамас 303) *kummuliste* (umgekehrt, = *kummuli kummali*), *külleliste* (auf der Seite liegend, = *külleli*) etc ...”. EGr. 306 (§ 107) *-ste*, *-sti* (*-st*) adverbiaalsufiksi esituses tuuakse selle adv.-tüübi kohta rohkesti lisanäiteid:

istuliste = *istuli*, *käpiliste*, *käpuliste* = *käpili*, *kõhuliste* = *kõhuli*, *perseliste* = *perseli*, *pitkaliste* = *pitkali*, *põlweliste* = *põlweli*, *põseliste* = *põsilde*, *rinnuliste* = *rinnuli*, *seljaliste* = *seljali*, *watsuliste* = *watsuli*, *hännaliste*, *päiliste* (köpfings, *pea*) jm. Vrd. ka Wied. EGr. 307 (§ 107): *ialiste* = *iales* jm. olevat “etwas eigenthümlich gebildet” *-ste* abil. Viimatitsit. kohas osa *liste*-adverbide seletatakse äsjanähtud (eelkäijailt laenatud) viisil *se*-vahesilbi kaoga, nii nimelt *igaweste*, *süreliste* (stolz, *süreline*), *hulgaliste* (haufenweise, *hulgaline*), *ürikeste* (auf kurze Zeit, *ürikene*). Wied. Wb-ist mainitagu lisaks *päiliste* (P.) ‘köpfings, mit dem Kopf voran’. Tunkelo Vepsän kielen äännehistoria 255–6 (§ 120) peab eesti *liste*-lõpulisid adverbide (*hulgaliste*, *suureliste*) *line*-adjektiivide konsonantse *lis*-tüve adverbialkujudeks (*-lis + ten).

Et vähemalt neil juhtumel, millal *liste*-lõpuliste adverbide kõrval veel leidub *li*-lõpuline teisend (*kummuli* ~ *kummuliste*, *põlveli* ~ *põlveliste*, *käpili* ~ *käpiliste*, *seljali* ~ *seljaliste* jm.) äsja nähtud vana *li* + *ste* adverbiallõppude liitumise oletus, ei saa salata, on kõigiti võimalik. Seda seletust tuleks aga täiendada selle lisandiga, et *liste*-adverbide teke vana kirjakeele tunnistuse järele on nii vana, et nende tekkides veel arhaistlik *s*-i säilitanud *lis*-lõpp (resp. *-las*, *-les*) oli eP murdeis rohkearvulistes adverbides esindatud ja et just tänu sellele vanale *s*-ilisele partiklilõpule siirdumine *lis*-lõpult elatiivsete *list*-adverbide tüüpi (lõpp *-st* on *-ste* ja *-sti* asemel ja kõrval XVII saj. eesti kirjakeeles eriti üldine!) ja edasi *liste*-, *-lest*-kategooriasse oli häälikulise läheduse (*-lis* ~ *list*, *-les* ~ *lest*, vrd. *laialest*) tõttu eriti hästi võimalik. Ka üksikud *laste*-lõpulised adverbid (*ialaste*, *ihulaste* tüüp) näikse seda kinnitavat, sest neil olid murdeti kõrval *-las(a)*-lõpulised (<* *-llansak*, **-llänsäk*) p-sufiksiga partiklid (tüüp *ealas* Mülleri, *ihulas* [~ *ihulis*] jm.), ja ablatiivsete *-ldast* ning essiivsete *-niste*-lõpuga adverbide teke p-sufiksiliste *-ldas*- ja *-nis*-adverbide kõrvale (vt. allpool ptk. 58) toetab ka meie praegust oletust. *-sti*-adverbide kategooriasse siirdunud *s*-lõpulisi adverbe on juba ka Mülleri väigasti (?), vrd. M. 307 *ülly weikasti* (= üliväga), 54 *weikasti* (~ M 108 *weika tarwis* = väga tarvis), 151 *tulleb meile weikasti tarbex* jne.

Käesolevas päätükis esitatud loendi lisanäiteist tõenäoliselt ainult paar tükki (*hulgaliste*, mille algkujuks võiks oletada **hulkkallansak*, ja *laia|list*, *-lest*, kuna sel on teisend *laiali laiale*) võivad seletuda p-sufiksilistena. Muud (*armulist*, *keeruliste* jm.) on arvatavasti seletatavad *line*-lõpuliste adjektiivide (vrd. Wied. Wb. *armuline*, *keeruline*, *pitkeline*, *rahuline* jne.) adverbialkujudena. Kas neis tõesti tuleb arvestada *se*-silbi kaoga (*armulisest* > *armulist* jne., vrd. ülemal tsiteeritud oletust), pole päris kindel, sest on võimalik ka, et siin vähemalt osalt on algsest tegu partitiivsete adverbidega (*armulist*, *keerulist* jne.), mis hiljem liitusid *-ste*-lõpuliste elatiivsete adverbidega. Vana kirjakeele kindla partitiivse modaaladverbina tuletatagu siin paralleelina meelde näit. Horn 99 *hiljut* / *sächte sanfft* (< *hiljutta*), rahvaluules *Töstis hiljut teki äärta*. Samasuguse kahekordse seletuse osalised on ka vanas kirjakeeles leiduvad adverbilõppud *-miste* ja *-keste*, mis võivad ka olla kas lühemed

algsemaist < -miseste, -keseste lõpust kontraheerunud (niisiis elatiivsed) või partitiividel (-kene : -kest, -mine : -mist) põhinevad. Esitatagu näiteid ka nende, kõigepäält -miste-adverbide kohta: Horn 102 *kalliminne* / *kallimiste* (ent superlatiiv *keige kalliminne* 'am theuersten'), *parreminne* ~ (harva) *parremiste*, Anw 158 (*pitkaliste* ~ *pitkamissi* ~) *pitkamiste* 'langsam', P Ester I: 4 *seggamiste ellab*, Jerem. XXV: 20 *kes seggamiste ellawad*. Selle kõrval esineb, eriti Stahli keeles, ka lõpp -mise (hiljem ka -misi), vrd. näit: M 113 *maekawat ... segkamesse* (= määgivad segamini, segaselt), LsS 620 *mitte ... segkamisse segkame* 'nicht ... in einander mengen', GEv S v *seggamisse* (= segamini) *liggi sadda naila* (= naela), Anw *pitkamissi*, P II Makab. IV: 41 *wiskasid seggamisse nende peäle*, *kas ...* Lõpuks ka mõni näide lõpu -keste kohta: LsS 550 *sahp ... lühikeste kül ütteltut* 'wirds vns kurtz genug gesaget', Horn 97 *lühhidelt* / *lühhikeste* / *kürtzlich*, P Taav. Laul. XLII: 5 *käisin hiljukeste*, Ester 3: 11 *kui mas hiljokeste ellan*. Kui *liste*-lõpuliste (*keeruliste* jm.) adverbide kõrval vanas kirjakeeles (ja muidugi ka kaasaegses rahvakeeles) ka neid -miste- ja -keste-lõpuga partikleid silmas peame, siis näeme, et ka -li lõpu kõrvale -liste lõpu tekkimiseks oli küllaldaselt eeskujud.

53. Adverbitüüp

eP kummarkil(e), küürakil(e), eL küürakala.

Adessiivseist resp. allatiivseist *li(s)*-adverbidest kõneldes ei saa hoopis unustada seda -kile-lõpulist partiklitüüpi, mis eP rahvakeeles kohati on ka *li*- lõpuline. Vanas eesti kirjakeeles kerkib ta esile suhteliselt hilja, alles XVIII saj. algkümnendel, kui *lis*- ja *les*-lõpuliste partiklite asemel juba olid tarvitusel nende *li*-, *le*-lõpulised variandid. Võimalik, et nendest veel XVII sajandil rahvakeeles leidis ka arhaistlikke *lis*- resp. *les*-lõpuga teiseideid. Mainitagu järgnevad sagedamini tarvitatud vana kirjakeele *külla*- (= *kille*-) adverbi näited.

kummarkü(l)le: Anw 124 *kummarkülle ...* 'gebückt' (~ *kummardel*, *kummarraksel*) adv., P Jesaja XLVI: 2 *Nemmad on kummarkülle maas*, LX: 14 *peawad kummarkülle so jure minnema*,

Taav. Laul. XXXV: 14 *ma käisin kurwaste ja kummarkülle*, Kohtum. XVI: 30 *ta tombas ennast kummarkülle keigest wäest*, Siir. Tark. XII: 14 *Kui ta ennast allandab, ja kummarkülle käib, ...*, Luuk. XIII: 11 *ja temma käis kummarkülle*, Joh. Evang. XX:11 *watis temma kummarkülle haua sisse*, I Peetr. I: 12 *kummarkülle wadata*, Wied. Wb. *kummarkil, kummarkile (kumarkil,...)* 'in gebückter Stellung geneigt';

küürakülle: Anw 123 *küarakülle* 'krum, gebückt', Wied. Wb. *küarakil, küarakile (küarakala, küruti, küraki)* 'in gebückter Stellung, gebeugt';

põsakü(l)le: Anw 104 *kässi possa külle* 'den Kopf in die Hand gelegt' adv., Wied. Wb. *põsakil, põsakile (põsakala, põsekala, põsikil, põsilde)* 'auf die Wange, die Wange in die Hand gestützt' (= *käsi p.*);

roodakü(l)le: Anw 169 *rodakülle* 'gebückt', Wied. Wb. *rōdakil, rōdakile* 'gebückt, geduckt';

roomakü(l)le: Anw 170 *romakülle*, 'auf allen vieren kriechend' adv., Wied. Wb. *rōmakil, rōmakile, rōmaksel (rōmakala, rōmaskile)* 'auf allen Vieren, kriechend';

röötsakü(l)le, (?) *rōōtsakü(l)le*: Anw 169 *röötsakülle maas* 'gantz niedrig auf der Erde', P I Moos. XLIX: 9 *ta heidab röötsakülle mahha*, IV Moos. XXIV: 9 *Ta on ennast röötsakülle mahhaheitnud*, Hiio XXXI: 10 *ja teised heitko röötsakülle temma peäle*, Wied. Wb. *rōtsakil, rōtsakile (küllükala, rātsakil)* 'niedergebückt, niederhängend, auf dem Bauche ausgestreckt liegend, mit Brust und gekreuzten Armen aufgestützt';

uurakü(l)le: Anw 197 *urakülle te* 'ein Weg, da der Wagen auf einer Seite nieder, auf der andern in die Höhe geht', 198 *tōrs on urakülle* 'der Kübel ist auf die Seite gehoben', Wied. Wb. *ūrakil, ūrakile, ūraksil, ūraksile (W) (ūraliste)* 'abschüssig, schräg, an der einen Seite aufgehoben'.

See adverbitiüp esineb vanas eesti kirjakeeles harva: 1693. aasta Stahli-keelses käsiraamatus (WCat, EvEp, SündA, Tr, LühP, ka Frag) pole teda üldse näha, P-s on olnud märgata vaid kaks äsja esitatud näidet (*kummarkülle, röötsakülle*), kuna Anw-is esitatuile lisaks esineb ehk veel mõni vähene lisanäide (näit. Anw 197 *uppakülle maas* 'mit dem Kopfe niedriger liegend als mit Füßen').

Selle asemel on vanas kirjakeeles esinenud teist *k*-sufiksiga moodustatud adverbi, *p*-sufiksita adessiivi, mille kohta on juba eespool (51, alguses) toodud näited: *nelja romakal, kummakal, rippokal ~ rippakal, langakal*.

Adverbiaalsufiks *-külle* (harva koguni eri sõnana kirjutatud) paistab silma sellepoolest, et midagi pole teada selle *ü*-lise sufiksiga esinemisest rahvakeeles ja rahvakeeles puudumise tõttu selle Wiedemann ka kirjakeeletarvitusest täiesti kõrvale jättis. Ahrens 116 (§ 158) veel esitab tema *ü*-lisena, seletades: "*külle* oder *kille* (Relativ von *külg* bezeichnet auch die Stellung, und wird meist an Verbalstämme gefügt: *istukülle* sitzend, *kallakülle* schief, den Umsturz drohend, *kummarkülle* gebückt ..., *rippakülle* hängend, *langakülle* ... *romakülle* kriechend, *uppakülle* ... Doch auch an Nomina: *küarakülle* gebückt, *lohakülle* schlotternd, *uurakülle*, abschüssig ...". Vrd. ka Ahrens II 132 (§ 396) *tee jääb kallakülle* 'der (Winter-) Weg geht ab ...', *kukkus ninakülle* 'auf die Nase'. Wiedemann EGr. 298–9 (§ 104) esitab seevastu ainult vastavad *eP* *i*-lised adverbilõpud *-kil, -kile, -ksil, -ksel* ja *eL*-st adverbilõpud *-kala, -kale, -kal, -kule*, valgustades kõnealust adverbi rea näidetega ja sulgudes andes nende arvatavad tüvisõnad; *vildakile, kārakile* (gebückt, *kārak* 'Biegung'), *ūrakile* (abschüssig, *ūrak*), *kummakala* (geneigt, *kummakas*), *kūrakile ~ kūrakala* (gebückt, *kūrakas*), *lohakile* (schlotternd, *lohakas*), *rōtsakile* (geneigt, *rōtsakas*), *harikala* (gespreitzt, *haro*), *irvikile, irvikal* (klaffen, *irv*), *istukile* (sitzend, *ist*), *kāpakile ~ kāpukile* (auf allen Vieren, *käpp*) jm. Wied. Wb-ist on eespool juba toodud mõned näited (*kummarki|le, -l* jm.). Rahvakeeles (*eP*) muidugi pole allakirjutanul võimalus neid jälgida, vrd. siiski juhuslikult silmatud EK 1922 66 Mihkli *lūiasse upaksil, ... kāpaksil* ja EK 1929 115 Lüganuse *käppikkälli* ning Saarestel Väike eesti murdeatlas 26 kaart 13 e. *praokil, paokil, poekil, paoli* jne. adverbi esindust eesti murdeis, kusjuures eriti tähelepanu väärivad murdeti *li*-lõpulised variandid (Saaremaal *paukkili, paokki|li, -li, praokkil*, rannamurd. *praökkalli, raokkali, raukkalli*, kohati *eL* keskosas *poikkuli, poikkili, pojūkkili*). Nagu EGr-s sulgudesse pandud tüvisõnadest nähtub, on W. neid adverbide pidanud *k(as)*-sufiksiliste noomenite põhjal tekkinuiks, ja tsit. teoses 299 lükkab ta õigusega tagasi Ahrensi seletuse märkusega,

“dass die Schreibweise *-külle* mit ihrer Herleitung von *kül'g* (Seite) unstatthaft ist”. *külle*-lõpulised adverbid on tõenäoselt XVII saj. eesti muulastest kirjameeste loodud kunstsunnitised (*-kile* resp. *-kille* asemel) ja tema seletus *kül'g* sõna abil paistab olevat tüübiline “teadusliku rahvaetümoloogia” näide. eP *kile*-sufiksiga partiklid on ilmselt pluraali allatiivid, kuna eL *-ka|la*, *-l(e)* sufiks on singulaartüveline adessiiv resp. allatiiv, samuti nagu on singulaarne ka eespool nähtud eP adverbitiiv *langakal*. *-kil(l)e*, *-kili* lõpp (Lüg. *-kkälli*) eP-s võib omakorda olla kulunud ka p-sufiksilisest lõpust *-l(l)es* (< *-llensak*, < *-llensäk* vt. 63.), kuigi muidugi ei saa sellelegi vastu vaielda, et *-kil(l)e* on lihtne p-sufiksita allatiiv.

P-sufiksilise lähtekoha otsimine eP *-kile* lõpule on teoreetiliselt igati õigustatud seetõttu, et kirde-eesti soomepäraseis rannamurdeis ja eL-s kõnealune adverbitiiv on ilmselt p-sufiksiline. Kirde-Eestist on nimelt teateid adverbilõpust (sing.) *-kala*, (plur.) *-gillä*, *-kki|l*, *-kki|lä*, *-kki|lä*: G. Wilberg EKirj. 1910 344 Kuusalust *ribukala* (ripakili), *kahukala* ~ *ahukala* (kohevile), sama autor EKirj. 1921 184 “*Läädägillä* – küljeli, hooletumalt lamades, käsipõsakile, läädakile” ja EKirj. 1922 252 “*Rüötsäkilla* – kõhuli” (vrd. eespool *röötsakülle*), M. Toomse Vaivarast EK 1926 22 *lädakkilla* ‘lahti, laiali’ (*kai'k leh'e'd oliva'd lädakkilla*), 23 *mölökki|lä* ‘ammuli, avasuu’ (... *vahi'd s'u mölökki|lä*), 24 *närykki|lä* ‘lagunemisel’ (“näryl”), 26 *pöllöki|lä* ‘pudenemas, lahti olev (viljatera) jne.’ = *sîrokki|lä* (*rugi on jo sîrokki|lä*), kusjuures ibid. lk. 19 esineb ka p-sufiksita allatiivist adverb *amokki|le* ‘avasuu, ammuli’. Siin on *-la*, *-lla*, *-llä* ilmsesti lähtunud algkujust < **-llahen*, **-llähen*. Lõuna-eesti vokaallõpuline *-kala* jne. peaks aga kindlasti lähtunud olema p-sufiksilisest **-llahek*, **-llähek* algkujust (vt. allpool 65.), kuna larüngaalklusiili säilitanud kagueesti keelealal see on veel larüngaalklusiilne (niisiis algsest *k*-lõpuline), vrd. allakirj. ülestähenduste järgi setu Obinitsa *u's's_om poikkē|lä?* (= uks on paakil), *tū jās pōl'Jkkē|lä?* (= töö jääb pooleli), *kaisi* = *raitsakkē|lä?* *raitsallä?* (= ratsutades, kaksiti), Vilo Unkavitsa *pōl'Jkka|lä?*, *u's' poikkā|lä?*, Satserinna Vorohka *u's's_om poikkat|lä?*, *tū om pōl'Jkkut|lä?*, Herkova *r'ōmakke|lä?* (= roomakili, roomates) jne. Kagueesti *poikk|ala*, *-ala?*, *-allä?*, *-a|lä?*, *-alle?*, *poijukkalla?*, *poigukkalla?*, *poikkulla?*, *poikkula?*, *poikvala* ‘praakil’ ja Kirde-Eesti rannikumur-

rete *raokki|lla*, *-la*, *rauuki|la*, *-lla*, *praõkkalli*, *rau-*, *rao(k)kalli* adverbite übi murdegeograafilisest levikust saame ülevaate Saareste teosest Väike eesti murdeatlas 26, kaart nr. 13.

54. Eesti adverbite übi *kohevei*, *kohevili* ~ *kohivala*.

Eelmises päätükis käsitletud *-kil(e)-* resp. *-kala-lõpuliste* adverbite sufiksiprobleemiga täiesti paralleelne on eesti *-vel-*, *-vili-*, *vala-* sufiksiga adverbite lõpposa küsimus, seepärast riivatagu sedagi siin, kuigi XVII saj. kirjakeelest pole teateid selle esinemise kohta ja hiljemgi XVIII saj. ta on õige haruldane, vrd. Anw.118 *piima aiab kohhewelle* 'die Milch gähret, gäset'. Wiedemann EGr 313 (§ 109) käsitletakse seda eP *vel-*, *vele-* ja eL *vala-*, *val-lõpuliste* partiklite all: *hajovala* (verirrt, *hajoma*), *ärevel* (lebhaft, *ärema?*), *kohevel*, *kohevala*, *kohivala*, *kohruvala* (aufgetrieben, bauschig, *kohuma*, *kohruma*), *räbevala* (zum Platzen, *räbima*), *ribevel* (in Unordnung, *ribema*) jne.; vrd. ka sama teos 286 (§ 101). Wiedemanni etümoloogilistele võrdlustele sulgudes, kuigi need alati ei vasta tänapäeva nõudeile, meil siin pole mõtet lähemat arvustavat tähelepanu pühendada. Ilmne on, et meil siin on tegu partitsiibilise või muu päritoluga *va-(vä-)*noomenist moodustatud adverbidega. Wiedemann juba on juhtinud tähelepanu *vala-* ja *kala-lõpuliste* eL partiklite rööbikusele sõnalõpulise *a* omapärase säilitamises. Pole kahtlust, et *-vala* lõpp seletub p-sufiksilisest algkujust (**-ballahek* (**-bällähek*). Sest ka kõnealuses adv-rühmas on kagu-eestis sõna lõpul larüngaalklusiil, vrd. setu Obinitsa *ma ol'i kõõ herèvällä?* (= olin kogu aja ärkvel), *mä om peh̃mekkene* – *kui kohòvällä?* om, *likvällä?* om *krām* (= liikvel on ...), Vilo *k̃au hulkvañlä?* (= käib hulkumas, hulkvel), *herèvällä?* (= ärkvel, voodis lamaskelles), *kohòvañlä?* om (= on kohevil), *likvañla inemine* (= hulkuv, kodutu inimene), Värskä *likvañtä?* om – *ot̃ei kõvaste k̃inni* (= liigub, näit. nuga) jne. Samalaadilist vokaali säilitavat esindust (*-lla*, *-llä* < **-llahen*, **-llähen*) on teada ka eP soomepärasest rannikukeelest, vrd. näit. G. Wilberg EKirj. 1922 250 "*Näskävillä*" – käsipõsikul kuskil najal seisma; jalad ristas; *tämä oli näskävillä*. Neid murde-

teateid arvestades muidugi pole võimatu, et *kohevel* tüübi vokaallõpulisel eP variandid (*kohevi|li*, *-le* tüüp) võiksid olla murdelise *-lis* ~ *-les* (< **-llansak*, **-llensak* jne.), niisiis p-sufiksilise adverbijäänded. Tõestada seda praegu aga millegagi ei saa, eriti kuna puuduvad vajalised andmed eP rahvakeelest. Saareste Väike eesti murdeatlas 26, kaart 13 annab lisateateid kagu-eesti murde alal (lõunapoolset Põhja-Tartumaal, Lõuna-Tartumaal, Valga- ja Võrumaal) esinevast siia kuuluvast adverbist *poik|vel*, *-veli*, *-vale*, *-vile*, *-val*, *-vala*, *-villē*, *-veļē*, *-valē* (~ *poikkala* jne. vt. eelmises ptk. 54.), mis mõnevõrra aitavad selgitada kõnealuse partikli murdegeograafilist tausta eL murdeis.

55. Adessiivseist kirde- ja lõunamurdelisist -l(l)a-lõpulisist adverbidest ja adverbilõppudest *-na*, *-lda*, *-nda* jms.

h-ainest sisaldavast kirde-eesti *-hen* ja lõuna-eesti *-hek* p-sufiksist on olnud juba kõrvutavalt juttu eelnevais päätükkides, vrd. 50. partitiivseist adverbidest kõneldes (eL *piutta?* jm., ida-eesti *teista* ja *ennista*), 53. *-kala*, *-kkiilla* jm. sufiksiga partiklite all (Kirde-Eesti rannamurde *ribukala*, *lâdakkilla* jm. ning eL *poikkellä?* tüübi puhul) ja 54. *-vili*, *-villä*, *-vala* jm. lõpuga adv. käsitluses (eL *likvallä?* ja rannamurde *näskävillä* tüüp. Lisaks on seda tüüpi p-sufiksist olnud põhjust rääkida juba kirjutise alguses sõnade 21. *kogunis*, *kogona*, *koguna* ja 27. *parhella*, *parahalla*, *parila*, *põrla* jne. ning 40. eL *ütsindä* puhul, kus oletatavasti *-a* < *-ahek*. Juttu tuleb neist edasi veel allpool ptk 56. essiivsete, ablatiivsete ja elatiivsetegi partiklite all ning ptk. 65. *nda*-listest partiklitest rääkides. Need eL ja kirde-eesti murdeile omased sufiksivariandid ei erine niisiis ainult adessiivseist, vaid ka kõigist teistest *a*-, *ä*-, lõppvokaalilisist käändeist moodustatud partikleis. Põhjaeesti *koggona* (= *kogona*) võiks erandlikult seletada ka laenuna eL kirja-keelest või vahest isegi *-nas* > *-na* arenguga *s-i* kulumise teel (vt 63.), kuid kõige tõenäolisem on siiski, et ka see on lähtunud *hen*-sufiksiga essiivist < **kokonahen*.

1739. a. Piiblis on niisamuti kui eP, rahva- ja kirjakeeles praegu modaalne adessiivadverb p-sufiksita kujul, vrd. P Jes 56: 10 *nemmad maggawad norrinal*, II Makkab. 14: 45 *et kül werri sorrinal jooksis*. Vrd. eespool ptk. 51. algupoolt.

Adessiivseist partikleist ei ole rahvakeelest muidugi eL larüngaalklusiilset tõestusainestikku ainult ptk. 53. ja 54. esitatud adverbitüüpides, vaid on seda ka üksikuis muiski tavalisis adessiivides, vrd. näit. setu allakirj. ülestähenduste järgi *raṣsaḷlā?*, *-ḷlā?* (= ratsa, vrd. Gutsi p-sufiksita: “reiten *Rattassel seitma*?”), *äkkJtsellā?* (= äkitselt, äkki) < *-llahek resp. *-llähek. Soomepäraseis kirde-eesti rannamurdeis on vastavaist h-lise p-sufiksiga moodustatud (< -llahen, -llähen) suhteliselt rikkalikult teateid, vrd. G. Wilberg Kuusalust EKirj 1910 344 *küllela*, *selila*, *kükkila* (= kükakili), *oiela* (= öieli), *ammulla* (= ammuli), *puålila*, *kohula* (= kõhuli), sama autor, EKirj 1921 182 “*Irvillä* – praokile, vähe lahti, näit.: *uks on irvillä*,” 185 “*Muuramilla* – kupal, rakkudega kaetud”, (vrd. säälsamas *Muuramed* ‘ihukiskmed; väikesed rakud ...’), sama EKirj 1922 253 “*Sirula* – otsekohe pikali, pikali maas”, EK 1926 33 Kuusalust *hülē laškeḃ küliḷlā muḷ jalge alā* (= hüljes laseb külili ...), M. Toomse Vaivarast EK 1925 27 *rindosilla* ‘rinnutsi, vastamisi’, (... r. kuòs = rinnutsi koos), sama autor Ida-Vaivara murdest 48 *laṅkis polvisillō mḃa* ‘elle se jeta (“tomba en bas”) à genoux’, vt. ka Saarestel Väike eesti murdeatlas 26 kaart 13 eesti rannamurdes *ragusilla* ~ *raukkasilla* ‘praokil’. eL -la, -llā?, -llā? algupära (< *-llahek, -llähek) peaks olema vaidleamatult selge, vrd. näit. Kettunen Eestin kielen äännehistoria ... Põhja-eesti rannamurrete -la, -lla, -llä (< -llahen, *-llähen) algupära leiab kinnitust mitte ainult ülemal juba osalt tsiteeritud p-sufiksilisilt adverbidelt nagu sm. *kyljellään*, *selillään*, *ammollaan*, *puolillaan* (= e. *puålila*), *irvillään* jm., vaid ka eriti võrdlusest keelegeograafilisest seisukohast tõestusvõimeliste Lääne-Ingeri sm. murrete ja vadja p-sufiksiliste adessiivpartiklitega. Mark 67–68 esitab vadja -hen p-sufiksi kohta näiteks küll vaid mõne essiivkään-delise (*tšäsinä*, ‘mit den [seinen] Händen’, *serminä* ‘mit den [seinen] Fingern’, *aikonä* ‘seinerzeit’, *täünä* ‘voll’, *ühsnä* ‘allein’, *tšehsinä* ‘unter uns’) ja kaks inessiivset adverb (eläizä ‘in meinem Leben’, äpeizää ‘beschämt’, sm. *häpeissään*). Kuid veel tavalisem

on vadjas meid siin praegu huvitavad adessiivsed ja varsti allpool (vt 56.) kõne alla tulevad ablatiivsed partiklid, vrd. näit. Jõepärast Mustose järgi Virittäjä I 145 *La vizgahtan tšüllellä* 'Annas (laske) viskaan kyljelleni', *ize nõizin ... i tšüllellä* 'itse rupesin kyljelleni', *tuõb ... kõhallaa* 'tulee ... kohdastaan', Luužitsa 158 *vaata kõhallaa* (= vaata otse), 171 *killillä silmät* 'kilellään silmät', 175 *lummillaa kõrvat* 'luimussa korvat', 178 *pallaaltaa* 'avonilkassa, sukitta', 179 *piirullaa silmät* 'raollaan, piirullaan silmät' ~ *piurullaa* id., *piripinnallaa* 'piripintanaan, piripintaan', 180 *prüllillä* 'pulleana esim. Vatsa', 181 *röomillää* 'kontallaan' (= roomakil) jne., Kettunen Vätjän kielen äännehistoria 24 *anantā* 'alituiseesti, aina', 118 (*ampād*) *irvillā*, '(hampaat) irvillään', 132 *rōmillā* 'ryömyllään' (idavadjast), Ariste Wotische Sprachproben Pummalast 16, 26 *ķhawnā* 'geradeaus', 'gerade', 25 *ize ņeisi pēlvinnā* 'Er selbst kniete hin', *ņeisi pappi ūļies pēlvintā* 'Der Priester stand auf [von den Knien]', 31 *pani ... pēlvinnā* '[setzte =] liess sie ... [auf die Knie=] niederknien', 41 *idgeb āleltā* 'beweint laut', vrd. Aristel ka elatiivseid adverbe, 15, 58 *iestā* 'Zuerst' (< **eðestāhen*), 31 *uvvessä* 'wieder' (< **ūðestāhen*). Sama p-sufiksilise vadja adv-tüübi kohta viimaks on rida näiteid ka Ariste Vadja keele grammatikas, näit. 112 *ķhawnā*, 114 *irvillā* 'irevil', *sellallā* 'selili', *ragonnā* 'praokil', *lakkōllā* 'lontis', *lagonnā* 'laiali', *ūrvüllā* 'urvakil' jne., 115 *tšihvantā* 'kuumalt', *elāvāltā* 'elavalt', *nimeltā* 'nimepidi' jne., *tšäsinā* 'kätega', *serminā* 'sõrmedega', *pēlvinnā* 'põlvili', *aivonā* 'pelgalt, üksnes', 116 *ķeikkinnā* 'kõik, täiesti', 111 *anantā* 'aina, alati', vt. ka sama teose lk. 34, 35, 37, 42, 63, 85.

Sama p-sufiksiliste adverbide tüüp on omane ka isuri murdeile, vrd. näit. A. Sovijärvi Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeroismurteesta 71 *loṇgallā* 'raollaan', *varbahaizillā* 'varpaisillaan', *lāmmāldā* 'lämpimältään', *kogōnaizeldā* 'kokonai-sena', täheldatagu ka inessiivseid ja essiivseid partikleid *korbaizissā* 'kumarassa', *üksinnā* 'yksinään'. Allakrj. Rosona murde pääjooned teose järgi Eesti-Ingeris on see tüüp olnud lühivokaalne, vrd. näit. main. teos 46, 83 (*hampāt*) *hirvillā* '(hambad) irevil', 19 (*hūlet*) *lörppillā* '(huuled) nolbakil', 44 *pērsillā* ~ *pērzillā* 'persili', 74 (*laps*

käüp) *rüömillä* '(laps käib) röömakil', 83 *rakosilla* 'praokili', *paitasilla* 'särgi väel' jne. Lühivokaalsus siin peaks seletuma kirde-eesti murdemõjuga vastavail keeleobjektidel (vrd. eespool ...), kuna sääl normaalesindus õieti on veel poolpika vokaaliga, nagu allakirj. (nüüd kaotsi olevais) ingeri tekstideski esines (-llä, -llä̃, harva koguni veel, eriti absoluutses lõpus, -llä, -llä̃). Essiivseis ja inessiivseis partikleis on ootuspäraselt -ä̃ (-ā) ka Eesti ingeri murdes, vrd. main. teos 47 *keskenä* ... ja *kešešä* 'omavahel', *üksinnä* 'üksinda'. Vepsas seevastu valitseb s-iline p-sufiksiline adverbidetüüp, vrd. *kohtulazę, bokalazę* jne. Tunkelol Vepsän kielen äännehistoria 392.

56. Ablatiivsed p-sufiksilised adverbid eestis (-ldes, -lde, -ldi jne.) .

Ablatiivi p-sufiksiga lõpust *-*ltansak* (*-*ltänsäk*) lähtunutena on eespool alfabeetses adverbideloendis juba käsitletud terve rida juhtumeid: 4. *ajaldes*, 11. *ihaldes*, *esieraldes*, *kool|des*, -*dis* (Wiedemannil ka *koulde*), eL *parahilda* jm., 35. *vaheldast*, 42. *üleül|des*, -*de*, -*dsa*, -*dse*. Vanast kirjakeelest võiks neile veel lisanduda Wied. Wb-is puuduv Anw 104 *kärrelde* 'undichte', millel aga puudub *es*-lõpuline variant ja mis seepärast pole võetud kindlate *nsak*-sufiksiliste partiklite hulka. Ptk. 48-ndas on p-sufiksi -*sa* käsitlemisel kirde-eesti ablatiivsed -*ldas*-lõpulised adverbid juba olnud kõne all, siin tulevad nüüd vaatlemise alla nende teatavad vähemlähbipaistvad vasted.

Ablatiivsete adverbide all esitab selle partikliterühma koos tema -*lde*- ja -*ldi* lõpuliste teisenditega hiljemalt juba Krohn 156 (§ 118): *ajaldaza* ~ *ajaldes* = sm. aikaiseen, *araldi* = *arasti*, *teizilde* = sm. toisin, *närveldi* (~ *närvelt*) = sm. heikosti, voimattomasti, *pitkäl di* = sm. pitkällään, aikaa myöten, *ajul di* = sm. ajoittain; *meeleldaza* ~ *meeleldi* = sm. mielellään jm., niisiis käsitles partiklilõppu -*lde(s)* ja -*ldi* p-sufiksilise -*ldasa* (vt. eespool 25.) variantina. Wiedemann EGr. 301–2 (§ 105, punkt 10) on kõnealuste s-ita (-*lde*, -*ldi*) variantide p-sufiksilist algupära pidanud ainult alternatiivselt võimalikuks: “-*lda*, -*lta* (d) und gewöhnlich -*ldi*, -*lde* (d) (-*lti*, -*lte*) hat gleiche Bedeutung mit dem vorangehenden (s.o.

-*ldasa*- ja -*ldes*- lõpuliste adverbidega; J. Mg.), kommt auch daneben vor, wie *ühelda* = *üheldasa*, *mēlaldi* = *mēleldasa*, oder neben dem einfachen Ablativ, *küllalti küllalte* = *küllalt* (genug), *närveldi* = *närvelt* (matt)..., *vaheldi vahelti* = *vahelt* (bisweilen), man kan also die Adverbe auf -*lti* -*ldi* (-*lde* etc.) ansehen entweder als noch weitere Verkürzungen derer auf -*ldasa* (vgl. -*ldes*), oder als ursprüngliche Ablative ..." Viimase seletusvõimaluse korral oleks Wiedemanni arvates ablatiivi *a* kas püsinud (lõpus -*lta*) või *a* oleks muutunud *e*-ks või *i*-ks samuti kui elatiivses adverbilõpus -*sti* resp. -*ste*. EGr. mainitud kohas on Wiedemann esitanud veel rea lisanäiteid kõnealuste -*lde*-, -*ldi*- adverbide kohta, vrd. *ajuldi*, *auldi*, *aolta*, *aolde* (zu Zeiten, dann und wann, *aeg*), *araldi*, *areldi* (ängstlich, *arg*), *äralde* (abgesondert, *ära*), (vrd. eespool 16. *essi eraldes*), *käsilde*, *koreldi*, *külilde*, *paigo|lde*, (eL) -*lta*, *pika|ldi*, -*lde*, *pitkalde*, *sälilde*, *sälülde* jne., vt. samu adverbe ka Wied. Wb-is. Seevastu partiklilõppu -*ldes*, nagu selgub Wiedemanni EGr. main. kohast (301, § 105 punkt 9), W. on pidanud kindlaks p-sufiksilise -*ldasa* lõpu vasteks. P-sufiksilisiks on -*ldi* ja -*lda* lõppe pidanud ka M. Weske SbGEG 1881 117 ja vähemalt -*ldes* lõppu ka Mark ... Genetz 154 seevastu on eesti adverbiteüübi *aegulti* 'ajoittain' *külla|lti*, -*lte* 'kyllin' puhul võrdluseks toonud idasm. -*lti* lõpuga partiklid.

Partiklilõpp -*ldes* ongi tõenäoselt p-sufiksilise -*ldasa*-lõpu murdeline (arvatavasti loode-eestiline) variant, vrd. päätükki 48., ja lõunaeesti -*lda* (-*lta*) peaks seda silmas pidades, mis eespool 28. eL *par(a)hilda* puhul nägime, olema ka lähtunud p-sufiksilisest < *-*ltahek* (*-*ltähek*) lõpust, vrd. ka eelmises päätükis (55.) eL -*la*, -*lā*?, -*lā*? jne. adessiivse adverbilõpu puhul öeldut. Viimases kohas nähtud vadja-ingeri -*ltā*, -*ltā* lõpule (vrd. *pallāaaltaa*, *āleltā* jm.) vastavalt ootaksime ka kirde-eesti alal ablatiivset p-sufiksilist adverbilõppu -*lda*, mille kohta aga esialgu rahvakeelest puuduvad teated. Võib olla kuulub viimastega ühte Toomse Ida-Vaivara murdest 27 mainitud *ükks_āvaltā* 'une à une', 49 *vā^hā avaltā* (loe *āvaltā*!) 'peu à peu' (= üks, vähe-haaval[t]), siin -*lā* lõppu võiks pidada *-*lā* (-*lda*) lõpu kulunud teisendiks. See võib aga olla ka lihtne p-sufiksita ablatiiv.

-lde-lõpuline sufiksisteisend (*aolde*, *äralde* jm.) ja *-ldi*-lõpp (vaheldi, meeleldi jm., viimane *-ldi*-lõpp esineb ka moodsas eesti kirjakeeles) võivad olla *s*-i kulumise (< *-ldes*, *-ldis*, vt ülemal) tulemus ja niisiis ka *p*-sufiksist algupära. Üksikuil juhtumel, kui neil adverbidel on veel säilinud arhaistlik *-ldes*-lõpuline variant, on selline seletus tõenäoline, kuid just nimelt *-ldi* lõpu tekkimisel võivad siiski ka muud tegurid tulla küsimusse. Genetzi mainitud sm. *-lti* tuleb siin küll vaevalt küsimusse, ja veel vähem võiks siin esinevat *i*-d rinnastada sm. murdeist tuntud vokaalivaheldusega *-(t)ta* ~ *-ti* abessiivkäandes (selle kohta vt. näit. Kettunen Suomen murteet III, kaart nr. 36), kuid eesti instruktiivsete (< *-in* lõpuga) partiklite analoogia (vrd. *vägi|si* ~ *-se*, *kõva|sti*, ~ *-ste* jm.), eriti nimelt rohkearvulised elatiivsed *-sti*-lõpulised (< *-stin*, ? **-stik*) adverbide eeskuju võib selle *-ldi* (osalt ka *-lde*) lõpu juures võinud olla mängus, samuti nagu adverbilõppude *-li* (vt 37.) ja *-ni* (vt 57.) tekke juures.

57. Esiivsed (*-nes*, *-nis*, *-na* jm. lõpuga) adverbid eestis.

Kõnealust tüüpi oleme eespool partikliteloendis juba kohanud terve rea: 10. *iga|nes*, *-nis*, *-ne*, 16. *ise-*, *isi-päines* = *päinis* jm., 18. *ise-*, *isi-äranis*, *-äranes* jm., 21. *kogonas*, *kogu|nis*, *-na*, *-ne* jm., 39. *üks(i)|nes*, *-nis*, *ütsines* jm., 40. *ütsindä* (*üksinda*) jm., 41. *üks(i)päi|nes*, *-nis* jm., 44. *ära|nes*, *-nis* jm. Kahtlaste eP *p*-sufiksijuhtumitena, millel pole kindlasti *p*-sufiksile viitavat *s*-ilist lõppu (*-nis*, *-nes*) õnnestunud konstateerida, võiks siin veel lisaks mainida partklid *hulgani* ja *pärani*: VL 26 N. *hulgkani kik lauliwa* (= ning hulgakesi ...), TMKLR 83 *hulgani lauliwa*, EKVM 203 Verginiuse piiblitõlkes *kum̃at* (= kes)... *mind hulgani waiwawat*, Wied. Wb. *hulga|liste*, (eL) *-na*, (eP) *-ndes*, *-ndi*, *-ni* = *hulga|keste*, *-kesi* 'haufenweise, in Menge' (Anw 95 *hulgaliste* 'hauffenweise'); Anw 152 *pärrane lahti* 'sperrweit offen', P Nahum III: 13 *peab pärrani lahti tehtama*, Wied. Wb. *pärani* (pärane) 'ganz und gar, ohne Maass' (*uks on p. lahti* 'die Thür ist sperrweit offen', *silmad kukkusid p.* 'er riss die Augen weit auf'. Juba Ahrens 109 (§ 151) esitab adv. *hulgani* essiivina: "*hulgani* haufenweise (für *hulkana*)", ja samuti tõlgitseb seda Wiedemann EGr. 295 (§ 103), rinnastades adv. *hulgani* (in Menge, *hulk*) ja essiivi *hulgana*. Terminatiiv ta

oma tähenduse poolest vaevalt saab olla, kuigi kujuldasa vastab viimasele käändevormile, kuna eL variant *hulgana* viitab nimelt p-sufiksiksile (< *-nahek*). Kuid pole isegi päris võimatu, et eP *hulgani* (rahvakeeles on sel ka vaste *hulganiste*, mida van. kirjanduses pole võimalik olnud kohata) on dissimilatsiooni teel saadud algsemast adessiivsest partiklist < **hulgali(s)* ja *hulgaliste*. Adv. *pärani* seevastu võib ehk pigemini olla siiski terminatiiv sõnast (Wied. Wb.) *pära, perä* 'das Letzte, Hinterste, Nachgebliebene ...', vrd. ka adessiivset samatüvelist partiklit *pärali*: *tõmba kavid p.* 'richte die Segel vor den Wind'. Selle adv. p-sufiksilisus on niisiis vähe tõenäoline. Öeldu maksab ka adv. *juureni* kohta P-s ja mujal, vrd. P. Taan. VII: 8 *kisti jureni wälja selle eest*. Vanast kirjakeelest võib veel mainida Anw 90^{*)} *ennemuina* 'vorzeiten', vrd. Wied. Wb. *ennemuina* 'sonst, vorzeiten' (millest adj. *ennemuinane*), mis võiks olla pluraalne ida-eesti p-sufiksiline essiiv (? < **-muinahan*). Essiiviks on seda loomulikult peetud juba ammu, vt. Ahrens 112 (§ 154) ja Wiedemann EGr. 295 (§ 103, *muina*) ja 307 (§ 107). P-sufiksilisus eestis oleks mõeldav seegipärast, et ka soomes p-sufiksiline *muunansa* 'en annan tid' (singularis) on tarvitusel essiivse partiklina, vrd. Genetz 4 (aga ka kujudes van. *mwina, mwinna, mwina, muinoin, muunais, muinain* jne. vt. Genetz 72–73, 143), ja kuna ka vadjas vastav partikkel on tõenäoselt p-sufiksiline, vrd. Ariste Vadjä keele grammatika 112, *ēlmuinā* 'ennevanast, vanal ajal' < **eðellā-muinahan*. Eesti *ennemuina* võiks muidugi seletuda ka teisiti, p-sufiksituna (? vrd. sm. *muinain*). Selles ühenduses kerib loomulikult üles kogu eesti kirjakeele essiivkäände (*-na*) küsimus, mis on teatavasti Ahrensis päälle keelde istutatud soome eeskujul (vt. allakirj. Tervitus lahe tagant 120–121), kuid millel oli nõrka alust just ida-eesti murdeis, ja arvatavasti just adverbiaalset laadi *-na* (< *-nahan, -nähen*) rudimente. Ent see probleem vajab

^{*)} Mülleril M 283 esineb samas tähenduses *enne Polwe*. Vanimale eesti kirjakeelele on muidu omane samast tüvisõnast *muu* moodustatud elatiivne adv., vrd. näit. Gös 44 *enne muust* / vormahln, Nges 407 (Göseken) *enne muist*, 413 *muiste olli*, 460 (R. Brockmann) *ennemuiste*, GEv L v *ennemuisto*, Tr 325 *Me muiste olli*... 372 *ennemuist*, 417 *ennemuiste*, Horn 90 *ennemuiste* / *vorzeiten*, P Jesaja XI: 10 *olli ennemuiste*, Laul. 116: 10 *ma olli muiste sures waewas*, Paul. Kal. 1: 23 *ennemuiste ~ muiste* jne. (P-s tavaline), vrd. Wied. Wb. *muista, muiste (muste)* 'vor Zeiten, sonst, ehemals'.

rohkete rahvakeelset tõestusmaterjali oma lahenduseks, ja seepärast peame tast siin vaid viitamisi mööda minema.

Nagu juba eespool *nis*-, *nes*-lõpuliste partiklite käsitlemisel nägime (vt. näit. 21. *kogu|nis*, *-nes* all), on juba Ahrens, Krohn ja Wiedemann neid pidanud p-sufiksiga kujundatuiks. Siin neist lõpuks kokkuvõtet tehes tuletatagu veel lisaks meelde, et Krohn 157 (§ 118) on essiivadverbe "*koguna*, *koguni* l. *kogunes* (vanha) = *kokonaan*", "*iganes* = *ikänänsä*" ja "*äranis* = *erinänsä*" esitades arvanud, et nad "Välistä on suffixilla varustettu", vrd. ka sama teost 162 (§ 118). Wiedemann EGr. 296 (§ 103), pidades *na*-lõpulist essiivset adverbide (näit. *rinnuna* [in Reih und Glied = *rinnu* von *rind* ...]) p-sufiksituks, jätkab selle adverbite tüübi puhul: "Statt *-na* spricht man auch wohl *nasa* (*nesa*) = finn. *nansa* (d.h. *-na* mit Possessivsuffix), und unbedenklich eine Verkürzung davon kann sein das *-nes* (*nis*) in *äranis* finn. *erinänsä* (besonders ...) *iganes* (irgend ein Mal, *iga*), *kogunes* = *koguni*, *üksi päinis* (allein = *päini* von *pea*), *tihtinesa* (p) (fest angedrückt, *tihti*), *üksines üksnes* (allein = *üksi* von *üks*)", vrd. ka sama teos 301 (§ 105) "*-lasa* ... wird auch in *-les* verkürzt, wie *-nasa* in *-nes*". Vokaallõpuliste *ni*-adverbide kohta on Krohni tsit. väljendus ebaselge, aga näib, et ta neid peab p-sufiksita essiivi variandiks. Samuti näikse arvavat ka Wiedemann EGr-s, kuna ta sääl 296 (§ 103) esitab *ne*-, *ni*-adverbide eraldi, kõrvuti *na*-lõpulistega, mis tema arvates ju on p-sufiksitud: *istuni* (sitzend), *koguna*, *kogona*, *koguni* (*konuni*, *koninge*) (ganz, durchaus), *kõrguseni* (der Höhe nach), eL *tervinä*, *terweni* (ganz), *üksi|na*, *-ni*, *-ne* (allein), *ülden* (überhaupt, durchaus), vrd. ka säälsamas 295 (§ 103) essiivadverbe nagu *hulga|na* ~ *-ni* jt., millede puhul (lk. 296) on ka tähelepanu juhitud nende segunemisele terminatiiviga. P-sufiksilisiks on *nis*-, *ni*- ja *ne*-lõpulisi adverbide hiljem pidanud ka M. Weske SbGEG 1881 177, vrd. lõpuks ka Mark 54.

Arhaistliku (loode-)eesti sufiksi *-nis* ~ *-nes* p-sufiksilisus on niisiis ammu fikseeritud ega ole põhjust sellele vastu vaielda. Ta on identne eespool ptk. 48. esitatud *nasa*-lõpuga (tüüp *varsinasa*). Variant *-ni* võib olla sõnalõpulise *s*-i kulumise produkt, vrd. allpool 63. ja *-lis* > *-li* ning *-ldis* > *-ldi* eespool (51., 56.), kusjuures aga siingi tuleb arvestada seda, et instruktiivsed partiklid (eriti *sti*-lõpulised) on osalt oma analoogiaga *-ni* (< *-na*) adverbide tekele tõukeks olnud ja et ka terminatiivi *-ni*, nagu Wiedemanngi on

arvanud, oma erinevast funktsioonist hoolimata, on vahest *ni*-partiklites oma mõju tunda andnud. Lõuna-eesti *-na*, *-nä*-lõpulised partiklid, kuigi kahjuks pole kasutada larüngaalkluusiili püsimisalalt pärinevaid näiteid (vrd. *-lā?*, *-lā?* ptk 55.), on tõenäoselt ka p-sufiksilised (< **-nahek*, **-nähek*), ja see asjolu julgustab meid ka eP murdeis *ni(s)*-tüübis p-sufiksilist lähtekohta enamvähem kindlaks pidama samuti nagu ka kirde-eesti *-na*-lõpulised (vanas kirjakeeles haruldased) adverbid koos nende ingeri-vadja-sm. vastetega *-nā*, *nā*, sm. *-naan*, *-nään* (vt. ptk. 55.) sedasama kinnitavad.

Eesti *-nis*, *-nes* lõpu p-sufiksilisust kinnitavad eriti juba ülemaal vastavate sõna-artiklite all nähtud liivi *-niz*, *-nāz* lõpuga partiklid nagu *igā|niz*, *-nāz*, *jerāniz*, *jarānz* jm., *kogūnāz*, *ūķsniz*, *ūñiz* ~ *ūñāz*. Mõningaid osalt kaheldavaid liivi lisa-ainestikke vt. allakirj. kirjutises Virittäja 1928 285–6, näit. *sālga|niz*, *-nžāl*, *-ndžāl* ‘seljali’ jm. Üksikuis l-tüvelisis lv. *n*-ainesega partikleis, nagu just juhtumis lääne-lv. (Kettuse LWb järele) *sālganiz*, *sālganiz* ~ idalv. *sālga|ʔz*, Salatsi *sälliṣ* võiks *-niz* (< *-liz*) lõpp olla dissimilatsiooni tulemus nagu eespool mainitud e. *hulgani* ja (ptk. 51.) eesti murd. *salani* juhtumeiski. Kettunen main. kohas muide seletab lv. *sālganiz* partikli teisiti. Lv. omapäraseid adverbid nagu *sālga(n)džāl* ‘auf dem rücken, rücklings’, *ki|l’lāndžāl* ‘auf der seite, auf die seite’, *pūo|lindžāl*, *pq|l’in|džāl*, *-dzāl* ‘auf die knie, kniend’, mis paistavad põhinevat essiivil, tohib vahest seletada dissimilatsiooni abil adessiivseiks, niisiis need oleksid arenenud algsemaist kujudest < **-sālgalzāl* < *sālgalizāl* resp. < **ki|l’lālzāl* < **ki|l’lālizāl* jne., niisiis tautoloogiliselt viimaks *-(ā)l* (adessiivilõpuga) kujundatud (vrd. eespool ptk. 31. lv. *pq|l’lizāl* adverbi kohta öeldut). Lv. *ūķsniz* ‘yksinänsä’, *igā|niz* ‘ikänänsä’ ja *kū|l’āz* ~ *kū|l’iz* ‘sivuttain’ partiklite p-sufiksilisuse kohta vt. ka Setälä Yhteissuomalainen äännehistoria 367, vrd. ka Mark 54–55 Posti MSFOu. 85 25.

58. *nist(e)-*, *neste*-lõpuga adverbid.

Partiklite alfabeetses loendis oleme juba näinud *niste*- ja *neste*-lõpulisi adverbe: 21. *kogu|niste*, *-neste* ja ptk. 39. ja 44.

(Wiedemanni järgi) *äraniste*, *üksneste*. Krohn 164 (§ 118) on neid nagu *liste*-partikleidki seletanud komistuskujudena (“erehdysmuotoja”, vrd. *koguniste* = sm. *kokonaan*) ja Wiedemann EGr. 307 (§ 107) kas *ne*-sufiksiga adjektiividest kujundatud silbisisekaoliste adverbidenä (oletades arengut *äraniste* < *äraniseste*) või muidu ebataavaliselt (“etwas eigenthümlich gebildet”) moodustatud *ste*-adverbidenä (*üksneste* = *üksnes* ja eL *kigenist* = *kõigeni*). Vrd. Wied. Wb-ist näit. lisaks (*terweni* ~ *terwina* ~) *terveniste* ‘vollständig, gänzlich, ganz und gar’. Siin tuleb siiski tõenäoselt lähtuda eelmises päätükis käsitletud *nis*-, *nes*-lõpulisist p-sufiksilisist partiklitest ja rakendada *mutatis mutandis* ptk. 52. -*list(e)*-lõpulist adverbide puhul antud seletust. Tüüpi *koguniste* on ka Saareste Kaunis emakeel 39 pidanud p-sufiksiliseks.

59. *nda*-, *ndä*-, *nde(s)*-, *ndi*-lõpulised adverbiteisendid.

Äsja (ptk. 58.) käsitletud essiivsete partiklitega on arvata-vasti tihedas suguluses eP (loodepoolsed) -*nde(s)*-, -*ndi*- ja kirde-ning lõuna-eesti -*nda*-, -*ndä*- (-*ndä*²)-lõpulised adverbid, millede kohta näiteid on esitatud juba eespool: 58. *hulgandes* (Wiedemannil, ~ *hulgani*), 21. (Wiedemannil) *kogu|ndi*, -*nda*, *kounda* ja 40. *ütsi|nda*, -*ndä*, *üksinda*. Ka 44. liivi *nd*-lised variandid *jarändiz*, *jarànts*, *jerāndis* jm., kuna liivis see tüüp on esindatud selle ühe ainsa näitega, võivad olla eestist laenatud, oletatavast Saaremaa või edela-eesti teisendist (*äranis* ~) **ärāndis*, mida seni kahjuks küll kirjanduses pole esinenud. Wiedemann EGr. 305–6 (§ 106.) on neid seletades võrdluseks esitanud ekstsessiivi lõpu (*nta* + p-sufiks -*nsa[k]*) ja (vt. 44.) ka Genetz on seda seletust katsunud rakendada, millega siiski raske on ühineda. Kuna nii adessiivseil = allatiivseil (vt. 51.) kui ka ablatiivseil (56.) eesti adverbidel on üks ja sama modaalne funktsioon, teiste sõnadega *ldes*-, -*lda*, *ldä*-, *ldi*-lõpulisist partikleid ja -*les*, *li(s)*-, -*la*-, *lä*-lõpulisist saadi tarvitada teatavil juhtumel kõrvuti (vrd. näit. Wied. Wb. *äräli* = *ärälda*, *äräle* ‘abgesondert, für sich’, vt. ka 16. *isärälda*, *esierälda*), võis proportsioonanalooogia tõttu võrdlemisi varakult juba eestis tekkida ka

sekundäärne *nd*-liste adverbide tüüp *n*-liste essiivadverbide kõrvale, niisiis *äralis* (*erälis*), *ärale(s)* *ärالا*: *äraldi(s)*, *äralde(s)*, **äralda* = *kogunis*, *kogunes*, *koguna*: *x*, kusjuures *x* = *kogu|nda*, *-ndes*, *-ndi(s)*. Lõuna-eesti vana kirjakeele *nd*-line partikkel *kummandaki* (= ometi, siiski, vt. näit. Ross. 107) tuleb lahus hoida kõnealuseist *p*-sufiksilisist juhtumeist, vrd. eP näit. Anw 124 *kummatagi* 'dennoch', Wied. Wb. *kummatagi* (*kummatik*) 'doch, dennoch'; millede kohta vt. näit. Genetz 147.

60. Illatiivseid, instruktiivseid, inessiivseid ja elatiivseid *p*-sufiksilisi adverbe.

Nagu eespool (ptk. 50.–58.) nägime, on eesti vanas kirjakeeles ja rahvakeeleski *p*-sufiksiliste adverbide rudimendid valdavalt osalt partitiivsed, adessiivsed resp. allatiivsed, ablatiivsed ja essiivsed. Üksikjuhtumeis on siiski tegu ka muudest käändeist moodustatud seda laadi adverbidega – illatiivi, instruktiivi, inessiivi ja elatiivi põhjal moodustatutega. Ariste on koguteoses TTPTRÜ 105–117 näidanud, kuidas eesti keeles käänded (nomin., gen., partit., illat., iness., allat., adess., abl., ess., transl., termin., ekstsessiiv, abess., instr., komit. ja ebaproduktiivne elatiiv ja prolat.) võivad esineda adverbidenä ja sääl ka esitanud rohkesti meile eespool juba tuttavaks saanud materjali ka *p*-sufiksiga moodustatud vastavaist adverbidest (110 abl. *näoldasa*, *kasvuldasa*, 115–116 *kubunasa*, *varsinasa*, *kogu|nes*, *-nis*, *üks|nes* *-ines* jne.), viidates (117) sellele lmsm. keelte tuntud nähtusele, et "Esinedes possessiivsufiksiga, on kääne seda ilmekamalt kaotanud oma otsese kuuluvuse deklinatsioonisüsteemi ja käändelõpp on kujunenud seda kindlamini adverb-tunnuseks".

Illatiivseiks on eespool partiklite loendis peetud ainult adverbe 13. *ikkas*, *ikke* jm. ja 34. *umb|es*, *-is*, kuid ka partiklite 2. *aga*, *aigas* jne., (?) 3. *aigus*, 9. *hoopis*, 20. *järke(s)*, *järgest(e)* ning 29. *paraigas*, *praegu(s)* jm. puhul on alternatiivselt, kuigi kahtlevalt, peetud võimalikuks illatiivset lähtekuju. Võib-olla isegi 33. *tükkis* on illatiivist moodustatud, kuid pigemini see siiski on partitiivne.

Instruktiivseiks p-sufiksilisiks adverbideks on eespool peetud 15. *ise-*, *isi|keskes*, *-keskis*, 43. *üpr|is*, *-es* (kui viimane pole illatiivne), 36. *vaide* (vadja *vaitez* jm.) ja 45. *äri|tes*, *-ti*, *-te* (eriti). P-sufiksita *ti-*, *te-lõpulisi* instruktiivseid adverbide esineb vanas kirjakeeles võrdlemisi harva, vrd. näit. M 261 *wimate* (~ 16 *wimatel*, 117 *wimatelt*), 121 *toisite oppeb*, 121 *kum̃ateckit*, 302 *paliu toisite* (= teisiti), Stahlil Ges 153 *om̃eti*, 187 *wihmatti*, Ls 5, 6 *kumbatakit* 'doch', 'dennoch', 283 *kummatakit* 'dennoch', 143 *essiti* 'erstlich', Stahli käsiraamatu 4-ndast 1693. aasta trükist on neid silma puutunud ainult viis (kirjakeele *esiti*, *kummatigi*, *om̃eti*, *viimati* ja *õieti* partiklite vasteid, vrd. neid Wied. Wb-is): Tr 329 *Kumbatik*, 366 *hojap kummatkit* jne., Tr 177 *om̃iti*, Tr 232 *Eth temma wihmat õnsax sahp*, 345, *wihmat* LühP 35 *wihmati surretap tedda*, Tr 121 *Roal toinut õijete*, LühP 108 *õijete tarkast wallizeko*, WCat B 2/1 *wihmatti*, B 6/12 *essiti katzup*, Frag A 5/1 *Essiti*, 5/2 *õijete*. P-st märgitagu näit. II Paul. Kor. *kummatagi*, II Moos. 19: 7, II Aja 15: 17 jm. *om̃eti*, Koht. 14: 3 *õiete*, Hiib 40: 17 *ristati* jm. Väljaarvatud *ärites* on aga kõik need siiski etümoloogilises suhtes nii või teisiti ebakindlad ja tsiteeritud Tr, Frag ja LühP tüüpi partiklid kogu ni ilmselt p-sufiksita moodustatud. Et eestis (*-*ttensak* >) *-tes*, *-tis* lõpuga instruktiivseid adverbide kunagi on võinud esineda suuremal hulgal, seda näikse toetavat ka (lääne- ja loode-) eesti murretega lähedais sidemeis olev liivi keel, kus *-ttiz*, *-ttāz*-lõpulised adverbid nagu *mõlm̃tiz* 'mõlemat pidi' jm. on hulgaliselt esinemas, nagu allakirj. Virittäjä 1928 287 ja EK 1933 43 on näidanud. Liivis võib osa *-ttiz*-, *-ttāz*-lõpuga adverbide olla analoogilise *-iz*-, *-z*-lõpuga, olles algselt olnud p-sufiksita instruktiivsed partiklid (vrd. e. *-ti*-sõnade enamik, sm. lõpud *-ten*, *-ttain* jms.).

P-sufiksilisiks võiks tugevate kahtlustega vahest seletada eestis Wied. Wb. *muida* (= *muidu*, *muido* 'sonst, anders' jne.), kui see adverbivariant on idaeestiline, lähtunud p-sufiksilisest partitiivist < **muittahen*. Kirjakeeles praegu tarvitusel olev *muide* (kui see on rahvakeelne ega ole moodustatud sm. *muuten* 'muidu' partikli eeskujul) võiks seevastu seletada instruktiivsena lähtekujust **muittensak* (> **muides* > *muide*). Viimaseks tõlgitsuseks annavad põhjust tema vadja vasted *muiltas*, *-tõs*, *-tes* (? < *-ttensak* ja **-tansak*) ja liivi *muittis* (~ *muitta*) 'muuten', mis Genetz 152 vähe-

malt on tõlgitsenud 3-nda isiku p-sufiksiga moodustatuks. Kettusel LWb. on liivi *mèittiz*, *mùittiz*, *muittiz* 'auf andere art' adverbile antud teine seletus. Vanast eesti kirjakeelest ei saa mingit tuge sellele meie seletusolelusele, sest sääl esineb tavaliselt *muidu* (*muido* < **muittoin*), vrd. näit. M 191, 183, 103, 105, 304 *multo*, *Muito* 'vaid, aga, ent', 91 *moito* 'aga, vaid', Stahlil Ls 27 *multo surreme meije* 'sonst sterben wir', 49 *multo mitte* / *kudt* ... 'sonst nictes / als ...', 21 *multo* 'sonsten' jne. Gös 385 *sonsten* / (*alioquin*) *muhto*, WCat A 3/2, 6/6 *multo neile* / *kumbat* ... (= aga neile, kes ...), Tr 99 *Nink multo me woip kehlada*, 221 *ep ellap multo*, 303 *multo olla mitt* (= *muidu mitte olla*), Anw 141 *muido* 'sonst', P Paul. Room. 11: 6 *muido ep olleks teggo* ..., Laul. 140: 9 *muido töstwad nemmad ennast sureks* / *Sela*, jne. Laiemalt tuntud eesti partiklina, mida kaua aega juba on peetud p-sufiksiliseks instruktiiviks, mainitagu lõppeks Wied. Wb. *tahes*, *tahe*, *taht* (*tahte*) 'sei es, wie es wolle' (ka *iga tahes*, *igas tahes* 'zu jeder Zeit, so oft man will, jeden Falls' jne.) võib olla identne sm. partikliga *tahansa* (Lnr. *kuka*, *kenen*, *kuinka tahansa* 'hven, hvens, huru som helst'), mis ms. juba Genetz 12, 23, 24 on seletanud p-sufiksiliseks instruktiiviks. Eesti *tahes* ja kõnealuse sm. partikli võrdlus esineb aga juba Ahrensil "Etymologisches Wörterbüchlein" nimelises Ahrens-teose lisas sõna *tahes* all, vt. ka Ahrens II 116 (§ 371), kus on esitatud lausenäide *iga tahes ma andsin temale* 'so ofter wollte, gab ich ihm'. Vrd. juhuslike rahvakeelenäidetena EK 1922 76 Mihkli *olgo mehokest tahte mängi tegema* ja Kettusel SUST XXXIII 41 Kodaverest (*mešs_ igänes* ~) *tahettes* 'was auch immer' (viimane arvatavasti on tekkinud kontaminatsioonist < *tahes* + *tahtes*). See vana instruktii-viseletus on muidugi võimalik, kuigi mitte ainuvõimalik, sest siin võiks küsimuses olla ka *tahtma* verbi infiniitvorm *tahtes* (? kulunult > *tahte*, *taht*, *tahes*, lauserõhutuses).

Inessiivi põhjal moodustatud p-sufiksilisist adverbidest pole mingeid teateid ei eesti vanast ega moodsast kirjakeelest ega ka eP rahvakeelest. Kagu-Eestis vähemalt näikse neid siiski esinenuvat, nii nimelt on allakirj. ülestähendusis setu murde eri kohtadest viiteid paarile p-sufiksilisele inessiivile (*-*hnahek*, *-*hnähek* >) viitavaid adverbe: *hulḡanḡä?*, *hulḡanḡä?* 'hulgakesi', Vareseäel Mäe vallas *hulḡanḡa tul'ljḡ kodò* (= hulgakesi tulid koju), *pař'ginnä?*,

paŕginnā 'salgas, salgana, parvena'. Setu *teŕvennā*?! 'ole terve! jumalaga!' võiks ka kuuluda nende hulka (kui ta pole p-sufiksiline essiiv^{*)}).

Elatiivsed adverbid on eestis väga tavalised (vt. näit. allakirj. EK 1933 33–38), kuid vähemalt kirjakeele eri arengujärkudest pole teateid nende p-sufiksiliste vastete esinemise kohta. Vrd. siiski ülemal ptk. 50. *eñnista* puhul öeldut. Kirde-eesti rahvakeeles on neid kindlasti mõningal määral olemas, vähemalt on Penttilä Virittäjä 1930 369 alam. 1 õigusega küsinud, kas vahest Vaivara-Joala *uvvesta* (= uuesti) pole p-sufiksiga moodustatud, vrd. sm. *uudestaan*, vt. ka EK 1933 35 Lügänuše *üvesta* ja Ida-Vaivara *uvvesta* (< *-*stahen*) puhul öeldut. See üksik juhtum võib muidugi olla laen Narva-tagusest Ingerist (kus esineb *üve|stā*, -*stā*), ja selle põhjal, mis nägime eespool (ptk. 55. eriti), pole võimatu, et kirde-eesti rahvakeeles seda tüüpi esineb vähe laiemaltki. Toomse Ida-Vaivara murdest 52 antud *äkkistā* 'tout à coup' (= äkitselt) om redutseerunud lõppvokaaliga pole igatahes kindel -*stāhen* lõpu (vrd. Eesti Ingeris Rosona murde pääjooned 18 *äkkistā* [*äkkist|ä*, -*ä*] jne.) esindaja. Kui loode-eesti murdeis kunagi esines p-sufiksiliist lõppu (? -*stansak*, -*stānsäk* > *-*stes*, *-*stis*), siis see tõenäoliselt taganes juba varakult sellele lähedase instruktiivse p-sufiksita lõpu -*sti*, -*ste* resp. -*st* (< -*stin*, ? -*sten*, -*sta*, -*stā*) eest, nii et vanas kirjakeeleski enam pole sellest jälgi, isegi mitte Mülleril ega Stahlil. Et lõppu -*stes*, -*stis* kunagi läänepoolses eesti rahvakeeles (ms. vahest just saarte murdeis) esines, see pole võimatu, kui silmas peame, et liivis on hulgaliselt -*stiz* resp. -*stāz* lõpuga adverbide nagu *ārastiz* 'harvas-ti', *ūlustiz* ~ *ullistiz* 'hullusti' jm., mis võiksid olla sünenenud p-sufiksiga lähtekujudest nagu < *-*harvastansak* jne. (vt. allakirj. Virittäjä 1928 285–7), kuid võivad olla tekkinud ka lv. -*liz*, -*lāz*, -*niz*, -*nāz* lõpuga adverbide (vt. eespool 48) analoogial. Teisiti näikse mõtlenuvat neist Genetz 155, teisel seisukohal on ka Kettunen

^{*)} Mingisugune ligemalt praegu seletamatu p-sufiksi jäänus võib vahest peituda eL -*gina*-, -*ginā*-lõpulises ja nendetaolises partikleis, vrd. TMKLRaam. 195 *Weel tullep se siskinä* (= siiski, ometigi) ette (< *-*nā-hek*?) ja võib-olla juba Gutsi-il "nirgend ei koheneki!" (= ei kuhugi). Rahvakeelse ainekiku puudumise tõttu tuleb sellest siin aga kahjuks mööda minna.

juba EK 1922 38, ja Posti SUST 85 254 nähtavasti pole *-stiz-*, *-stāz-*lõpulisi adverbide p-sufiksistena arvestanud.

Idaeesti rannamurretes leidub, nagu eespool 48. *omasa* ja *toisesa* puhul nägime, jälgi ka genitiivi resp. akusatiivi (või *omasa* isegi nominatiivi?) kombineerumisest p-sufiksiga paaris pronominaalses juhtumis.

61. Juhuslikku *-s* ja *-st(e)*-lõpu vaheldust vana kirjakeele advebrides.

Nagu juba (vt. partiklite alfabeetset loendit ja eriti ptk. 52. ja 58. eespool) nägime, võidi eesti vanas kirjakeeles p-sufiksilisi *s*-lõpulisi ja *st(e)*-lõpulisi adverbide kõrvuti tarvitada nagu näit. *järges* ~ *järgest(e)*, *kogunis* ~ *koguniste*, *kummulis* ~ *kummuliste*, **vaheldas* ~ *vaheldast*, *ea|las*, *-les*, *-lis* ~ *ialiste*, *ihulis* ~ *ihulaste* jm. Selle vahelduse analoogial arvatavasti võis tekkida sääl ka väike *s*-lõpuline (näiliselt inessiivikujuline) adverbiderühm elatiivsete *-st(e)*-lõpuliste kõrvale, mida näeme järgmisis juhtumeis: NGes 14, 65 *iggawes* (= igavesti, riimitud sõnaga *sees*), 148 *iggawes* (riimitud sõnaga *üchteles*) ~ Gös 181 Ewiglich / ... *iggawest*, NGes 362 *julgkes* (= julgesti, riimsõnana *Külrikes*, Tr. 58, 134, 245, 248 *iggawes* (~ harilikult, näit. 135, 249 *iggawest*), 475 SE *Aig on töddes Uxe ehs* (= tõesti, Tr harilikult *tõhst* = tõest), 319 *Ma uskun Jummalal julges*, LühP 108 *Jhho nink Hinge pohles*, KUps 210–211 *ke omma Usso poles wägga nödder olli* (= kes oma usu poolest ..., vrd. Wied. Wb. *toidu poolest* 'an Lebensmitteln' jm.). Muidugi ka riiminõuded on selliste *s*-adverbide tekkele eriti kirikulauludes tunduvalt kaasa aidanud.

Ka vastupidine partiklites märgatav nähe, nimelt *st*-lõpu esinemine *s*-lõpu asemel, võib kõnealusest p-sufiksilis adverbides esinevast segaesindusest eeskuju saanud olla selliseis juhtumeis nagu M 68 *on meil palii Nouwo tarwist* (= on meil palju nõu tarvis) ja hiljemgi, ka loode-eesti rahvakeeles *tarist*, ja EKVM 322 (1710) *kuddast* (= kuidas, vrd. Wied. Wb. *kud* (I) *kuda*, *kudas*, *kuida*, *kut* 'wie, als').

Rahvakeelest Toomse Ida-Vaivara murdest 33 *vai kuitas* ...).

Ent muulaste haritud vigases vanas eesti keeles oli ka juhuslikke ablatiivse adverbilise asemel adessiivse adverbilise tarvitamise juhtumeid nagu näit. Stahlil Ev 188 *töddelickul* (sündis) ~ *töddelickult* säälsamas. Seepärast käesolevas päätükis puudutatud küsimusel pole eriti kindlat tõestusvõimet eesti p-sufiksiliste adverbide aja-loos.

62. P-sufiksiliste adverbide atributiivne tarvitus ja nende korrespondeerivad (li)ne-, lik-lõpuliselised adjektiivivasted.

les-, lis-, nes-, nis- ja *na-lõpulisile* partikleile on vanas eesti kirjakeeles iseloomustav, et mõningaid neist on tarvitatud ka atributiivselt adjektiivilise funktsioonis, vrd näit. eespool 20. c) *üx Jergke woidleminne*, 21. b) *se kogkonis Kodda*, c) *se koggones Jerusalemmi lihn*, e) *se koggona Jerusalemm, temma koggona Maja jne.*, 31 a) *heria polwelis Jnnimenne* (= härjapõlvelis inimene) jne. Kas seda nähet ka rahvakeeles on esinenud või esineb, pole kahjuks teada (vrd. siiski *maisa* ptk. 47.). Tahaks arvata, et selle atributiivse tarvituse on esile kutsunud see asjaolu, et kõnealuste partiklite kõrval tihti erinevad samatüvelised atributiivselt tarvitatavad *line-*, *-ne-* ja (ühel korral) *lik-lõpuliselised* adjektiivid ja et partiklite atributiivne tarvitus niisiis võib seletuda nende sugulasadjektiivide eeskujuga. Seda silmas pidades saame ka paremini aru, miks eespool ptk. 47., 49. ja 52. käsitletud juhtumel nagu *maisa* ~ *maise* ~ *maisi*, *üle|üldsä* ~ *-üldse* ~ *-üldsi*, *ajalda|sä* ~ *-se*, *arulda|sä* ~ *-se* jm. ning *list(e)-lõpuliselised* adverbiteisendeis on eriti hõlpsasti saanud tekkida p-sufiksiliste adverbide ja samatüveliste adjektiivide käändevormide segunemise juhtumeid. Ka algselt *lane-*, *le(i)ne-*, *-line-* adjektiivilise instruktiivina tekkinud adverbilise 38. *ühtlasi*, *ühtleis(e)* jne. oletatud siirdumine p-sufiksiliste adverbide kategooriasse (vrd. *ühtles*, *ühtleis*, *ühtlis*) saab selt taustalt paremini mõistetavaks. Kuna niisiis *ne-lõpulisil* (?) ja *lik-lõpulisil* adjektiividel on olnud teatav osa p-sufiksiliste eesti partiklite arenguloos, siis esitatakse siin vastavate vana kirjakeele tähtsamate seda laadi adjektiivide loend, mis partiklite arengukäigu mõjustajana võiksid tulla küsimusse.

isiäärane: Ls 3 *issiehrase suhre rõhmo kaks* 'mit besonderbahren grossen Frewden', 159 *ix issiehrane trohst* 'ein sonderbarer Trost', 192 *ix issiehrane rõhm* 'ein sonderbarer grosser Trost', PredL 38 *ix issiehrane trost*, Wied. Wb. *ärane*, gen. *ärase*, *äratse*, *äranine*, gen. *äranise*, *ise-ä.* = *äralik*, *kõigeärane* (d) 'allgemein';

järgne: Ges 109 *jergkse armo siddes ellama* 'in stäter Liebe wallen', KUps 204 *ja jergse Rahho annat*, P Saalom. XIX: 13 *ja naise riidlemissed on kui järgne läbbitilkuminne*, XXVII: 15 *Järgne läbbitilkuminne sao aial, ja rikkas naene, need on ühhesuggused*, Wied. Wb. *järgne*, gen. *järgse* (*järine*) 'in Reihen, Abtheilungen befindlich, -reihig (mit Bestimmwörtern), folgend, fortlaufend, fortdauernd, stetig';

(*kogona*), *kogonene*: PalveR 18 *ja koggonad Sädust ... täitnud*, 95 *Kinnita koggunest Kunninglikko Wallitsust*, KKR 216 *ning koggosid koggonesse Hulga temma jure kokko*, 74 *ning koggonesse Juda ja Samaria Maal*, 77 *täitis se koggonesse Koja*, Wied. Wb. *koguna*, gen. *koguna*, *kogona* (d), *kogunas ilmas* 'in der ganzen Welt' jne., *kogunaine* gen. *kogunaise* (A) 'ganz, unzerstückelt';

pitkaline: Anf 84 *langmütig / pitkalinne / pitkalisest*, Wied. Wb. *pitkaline*, gen. *pitkalise* 'langsam, langwierig, anhaltend, länglich';

wallaline: Anw 203 *wallalinne* 'ungebunden, laedig', P III Moos. XIX: 20 *egga olle wallalist põlwe sanud*, XXV: 10 *kulutama wallalisse põlwe keikile kes ...* (= *kuulutama vabadust ...*), Jesaja LXI: 1 *wangidele wallalist põlweulutama*, Wied. Wb. *vallaline*, gen. *vallalise* ... 'frei, ledig, los, undicht, offen, freundlich, privat';

ühtlane: Anw 195 *ühtlane* 'ohne Geschick vom Leibe', P II Paul. Kor. 1: 11 *Kui ka teie ühtlase palwega meie eest appi tullete*, Wied. Wb. *ühtlane*, gen. *ühtlase* 'gleichartig, gleichmässig (lang oder breit),...';

(*üle*)*üldne*: Ross 190 *ollit ütte üldse tulle tennut* (= *olid ühe üldise tule teinud* [Kaivase õuel]), 41 *omma ülle üldse Heldusse ning sure armo läbbi*, P Ester IV *sissejuhatus Judide ülleüldne kaebdus*, Wied. Wb. *üldne*, gen. *üldse* (*üldene*, *üldine*, *üldis*, *üldine*, *üliline* (? ebataval.), *üldsene*, *üldsine*), *üle-üldne* 'allgemein, durchgängig';

üleüldlik (= üldine): *PalvuseR 39 läbbi omma ülle üldlikko Heldusse, 53 seddä ülle üldlikko Armo, Wied. Wb. üldlik, gen. üldliku* (SO) 'allgemein' (*üle-ü. id.*).

Mõned äsjanähtud adjektiividest võivad olla ka alles vastavate p-sufiksiliste adverbide põhjal suhteliselt hilja moodustatud – nii on seda kindlasti *äranine* (vrd. *äranis*) ja *kogonese* (nominatiiv *-nene*, vrd. *kogones*, *kogunes*), võib-olla ka *iseäärane*, *ärane*, *järgne* ja *üleüldne*, kuigi viimased on tõenäosemalt siiski ürgseid omatuletuslikke adjektiive (< **erä[h]inen*, *järkinen*, **ültäinen*) samuti nagu kindlasti *ühtlane*, *pitkaline* (vastavat adverb *pitkaliste* vt. eespool ptk. 52.) *vallaline* ja *üldlik* (< **ültälikko*).

63. Sõnalõpulisel s-i kulumine eesti partikleis.

Silmapaistvaks jooneks eesti p-sufiksilisil adverbidel on s-lõpulisel ja vokaallõpulisel teisendite paralleelne esinemine, vrd. eespool loendis 2. *agas(t) ~ aga*, 5. *alles ~ alle*, 6. *ea|les, -lis ~ eale*, 10. *iga|nes, -nis ~ -ne*, 13. *ikkas, ikkes ~ ikka, ikke*, 14. *ilma-aigas ~ -aiga*, 17. *ise-, isipäines, -päinis ~ ise-, isipäine, isipäini*, 19. *jälles ~ jälle*, 20. *järges(t) ~ järke*, 21. *kogones, kogu|nis, -nes ~ kogone, -kogu|ni, -ne*, 22. *kooldes ~ koulde*, 23. *kummulis ~ kummuli*, 24. *laiu|tes ~ -ti, -te*, 29. *paraigas, paergas ~ praega*, 30. *pitku|tes ~ -ti*, 31. *põlve|lis ~ -li, põlvili*, 35. *vahel|dast ~ -di*, 36. *vaide (~ vaides?)*, 37. *valla|les, -lis ~ -le, -li*, 39. *üks(i)nes, -nis ~ üksine*, 41. *üks(i)päines, -päinis ~ -päine, -päini*, 42. *üleül|des ~ -de*, 43. *üpr|is, -es ~ üpre*, 45. *äri|tis, -tes ~ -ti* jm. Vokaallõpulisel üksikuhtumeis, nagu juba nägime (eriti *-le, -li, -ti, -te*-lõpuga teisendeis), võib algusest peale tegemist olnud olla p-sufiksita moodustistega, kuid valdav osa esitatud vokaaliga lõppevaid teisendeid on ilmselt lauserõhutult kuludes kaotanud sõnalõpulisel s-i. Esitatud partikliloendi põhjal on ilmne, et s-ilised teisendid on üldiselt vanemad, Mülleri ja Stahli (ning tema traditsiooni jätkajate) keelele omased ja kaovad XVII saj. lõpuks kirjakeelest, kuna siis nende asemele tungivad vokaallõpulisel. Seda saaks ju ka muidugi seletada sellega, et vokaallõpulisel on pärit teiselt, idapoolsemalt murdealalt, mis Forseliuse-Verginiuse-Hornungi keelereformidega pääsis kirjakeeles mõjule, kuna s-lõpulisel esindavad loode-eestilist vanimat eesti

kirjakeelt. Olgu selle murdetaustaga lugu kuidas tahes, ent ilmne on, et *s*-ilised variandid on arhaistlikud *s*-ita teisendite kõrval, mis XVII saj. jooksul eP rahvakeeles toimunud sõnalõpulisel *s*-i kulumisega tuleb seletada. Võib-olla sai see kulumine alguse kesk-eesti idaosas, mille põhjale XVII saj. lõpul reformitud kirjakeel hakkas nihkuma. Ka liivi *z*-lõpulisel partiklil, millede kohta eespool esitati rida näiteid, toetavad loode-eesti *s*-lõpulistel adv.-de vanemuse olemust.

Häälikseaduslikuks, reeglipäraseks seda lõppkonsonandi kadu muidugi ei saa pidada, sest väljaspool partikleid on see tundmatu (vrd. sõnu *varas*, *oras*, *kirves* jne.). Kõnealune kulumine, kuigi sellest eesti keele häälikuteloo autoriteetsed uurijad seni midagi pole kirjutanud (välja arvatud partiklis *ka* ja käändelõpus *-ga* < *kaas*, mida on korduvalt käsitletud), on seda usutavam, et teda esineb peaaegu p-sufiksiliste ka mõningas muus sõnalõpulist *s*-i sisaldavas eesti partiklis, nimelt peaaegu *ka*, *-ga* juhtumel *taa* = *taas*, partiklis *käe* < *käes* (mida on mõnikord peetud ka oletatava essiivi *käen*, s. *kätenä* jäändeks) ja hilisemas partiklis *puha* *puhas*. Vrd. vastava tõestusmaterjalina vanast kirjakeelest näit. NGes 35 *olla tah* (= *taa* = *taas*), 260 *So Kesko neile oppe tah* (= ... õpeta taas), KKR 64 *ollid need Jüngrid ta säälsammas*, Tr 93 *Se lähp ... tah* (= see läheb taas; Tr-s sageli esinev *tahs* kõrval), Anw 83 *Ta* 'wiederum, derselde ...', 378 *siin ollen ta* 'hie bin ich schon wieder', P Joh. Evang. X: 19 *Siis tousis ta riid*, XII: 39 *sest Jesaia ütleb ta*, I Paul. Timot. I: 3 *nenda maenitsen minna ta, et sa ...*, jne., mille kõrval leidub muidugi rohkesti ka *taas* kuju, vrd. näit. Gös 97 *Abermahl / tahs / tahhas*, Anw 183 *tahs* 'abermal'. Vrd. ka Wied. Wb. *tā*, *taa* = *tās*, *taas* 'wieder, wiederum' ja rahvakeelest EK 1924 153 Kuusalu *tā* 'jälle, taas' ning Genetz 164 märkust eesti *tās* ~ *tā* vahelduse kohta. Partikli *käe* kohta täheldatagu näit. Anw 103 *kä* 'in der Hand, possession', P Jerem Nut. I: 4 *temmal ennesel on kibbe kä* (= ... on kibe käes), Kohtum. II: 15 *ja neil olli wägga kitsas kä*, V Moos. 4: 30 *Kui sul kitsas kä ja ...* jne. Wied. Wb. *puha* = *puhas* 'ganz, insgesammt' partikkel on tõenäoliselt vanas kirjakeeles veel üldiselt esinenud vaid algse *s*-lõpu säilitanuna, vrd. Guts! "rein adverb. *puhas*" ja "*puhas purè* vel *omninò*", Anw 162 *puhhas* '... gäntzlich', P Heseck. XX: 38 *Ja tahhan ... teie seast puhhas ärrasata*, I Makab. III: 8 *ja satis puhhas neid seält ärrasata*, Jerem.

XIII: 19 *keik puhhas on nemmad wangi widud*, Taav. Laul. VIII: 8 *keik puhhas* (= kõik puha, viimseni), II Moos XVIII: 18 *Sa nörked puhhas ärra*. Wiedemann EGr. 290 (§ 100) antud seletus, et *puha* oleks instruktiiv, ei tule muidugi küsimusse. Komitatiivilõpp *-ga* ja partikkel *ka(h)* 'auch', mis Mülleril ja Stahlil keeles on veel üldiselt *s*-lõpuline (*kaas* resp. *kahs*, vrd. ms. näit. Gös 52 *kahs* / auch ja 296 mit / [*cum*] *kaas*), tulevad vokaallõpuliste *p*-sufiksi adverbidega samaaegselt, XVII saj. lõpul, kirjakeeles tarvitusele, vrd. näit. Horn 102 *ka auch* / *rarò kaas*, 108 *ga* / *cum*, mit / ... *sinnoga* ... / mit dir, säälsamas *hobbosega* / ... zu Pferd, 99 *Wägga* / sehr (< *väe kaas*). Viimasel häälikuloolises kirjanduses palju käsiteldud juhtumil pole mõtet siinkohal pikemalt peatuda.

Kõnealust sõnalõpulise *s*-i kadu partiklites (*p*-sufiksilisis ja juhtumeis *ka*, *taa*, *käe*) on märganud juba Weske SbGEG 1881 173 ja 182–3, seletades teda küll nüüdisajale vastuvõtmatul viisil, *s* > *h* muutuse vahendusel toimetulnuks. Ka muudes lmsm. keeltes esineb üksikuis erandjuhtumeis partiklite sõnalõpulise sibilandi kadu, vrd. näit. ainult vepsas Kettunen – Siro SUST LXX 146: 10, 11 ja 147: 4 *tarbi* 'täytyy' < *tarbiž* (= tarvis).

64. Muid *p*-sufiksiliste adverbide häälikuloolisi probleeme.

Vokaalivaheldus partiklilõppudes *-as*, *-es*, *-is*.

Kõnealuste adverbide konsonantismi muud küsimused, pääle eelmises päätükis käsiteldu, ei vääri erilist selgitust. Häälikuareng *-ns-* *-s-* (s.o. *n*-i kadu resp. vokaliseerumine sufiksis) on ammu tuntud asi, vt. näit. Kettunen Eestin kielen äännehistoria 104 ja Mark 185. Nn. Turu käsikirjas leiduvat soomepärasest sufiksilõppu *-n(s)* oleme näinud eespool päätükes 19. ja 41. – *iellenss* ja *iixpeinens* –, ja sama esineb samas mälestusmärgis EKVM 20 tõestuse järele ka veel pronoomenis *hendanss* (= end), nagu Margi teosele täiendusi esitades on juba näidanud Saareste EK 1925 123. Selle soomepärasuse kohta vt. ka Kettunen EK 1932 3. Kas *eP-s(a)*-sufiksilised partiklid on lähtunud *-nsak* (*-nsäk*) või *-nsan* (*-nsän*) lõpust, saab vaevalt kunagi kindlalt öelda, sest nii sõnalõ-

puline *-k* kui ka *-n* on jäljetult kadunud. Vrd. Mark 208. Käesolevas uurimuses on lähtekohaks võetud *-nsak* (*-nsäk*), nagu tavaliselt on ennegi tehtud.

Mis käsiteldavate adverbide sufiksiosa vokalismisse puutub, siis *-sa* ~ *-se* ~ *-si* vaheldusest on olnud juba juttu ptk. 49. *-nsak* (*-nsäk*) > *-s* arengus *a* (*ä*) kadu saab vaevalt muuga seletada kui rõhutu kulumisega. Kõige tülikamaid vokalismi ajaloo probleeme on eesti p-sufiksiste rudimentides *s*-i eelse vokaali vaheldused *a* ~ *e* ~ *i* kulunud sufiksivariantides *-as*, *-es* ja *-is*. Osalt need arvatavasti põhinevad vanadel eP murrete vokaalierinevustel, millede kohta praegusel momendil eesti trükkimata murdeainestiku kättesaadamatuse tõttu (Eestis) on võimatu lõplikku seisukohta võtta. Ent eriti ptk. 2.–45. esitatud vana kirjakeele ainestikugi põhjal peaks siiski tohtima nende vahelduste kohta vähemalt provisoorselt üht ja teist öelda. Katsume seda siin mõne reaga teha.

Kõigepäält partiklilõpp *-as* juhtumeis nagu 2. *aga(s)*, 13. *ikka(s)*, 14. *ilma-aigas*, 29. *paraigas* on muidugi selge kontraheerunud tüve- ja käändelõpu-vokaali kontraheerumise tulemus (<< **aikaða-*, **ikähä-* jne.), kuna *e*-vokaalist *ikke(s)*-varianti on eraldi püütud seletada ptk. 13. Lõpp *-las(te)* ja *ldas(t)* juhtumeis nagu 6. *ealas* (Mülleril), 12. *ihulaste* (pro *ihulas*, vt. ptk. 52.), 21. *kogonas* (Mülleril), 35. *vaheldast* (Anw) ja 26. *parahillas* (Stahlil) on võrdlemisi haruldane ja viitab adessiivi resp. ablatiivkäände lõppvokaali (< **-lla-nsak*, **-llä-nsäk*, **-lta-nsak*, **-ltä-nsäk*) püsimisele. Kuna selle kohta üksikuid näiteid on just Müllerilt ja A. Thor Hellelt (Anw), siis võib vahest arvata, et see sufiksilõputeisend on pärit Tallinna lähima ümbruse murdest, mis oli lähedane ida-eesti murdealale, kus on veel säilinud selle lõpu algupärasem kulumata variant *-(la)sa*, *-(lda)sa* jne. (vt. ptk. 48.).

es-lõpuga adverbidest on ainult väike osa läbipaistvalt selge, häälikseaduslik, nimelt teatavad ilmselt allatiivse päritoluga (kus *-les*, *-le* < *-lle-nsak*, *-nsäk*) juhtumid nagu 5. *alle(s)*, 6. *eale(s)*, 19. *jälle(s)* ja 37. *vallale(s)* ja edasi ka võimalikud *-e*-tüveliste noomenite singulari käänded nagu 20. (?) *järges(te)*, (?) 34. *umbes* ja võib-olla ka 15. *isekeskes* (?) **-edänsäk*, **-ehensäk*, **-ensäk* jne.) ja võimalikult instruktiivne tüüp 36. (?) *vaide* ja 45. *ärites*.

is-lõpulisist partikleist saab ainult tühise murdosa seletada häälikseaduslikult tekkinuiks, nõnda nimelt 9. (?) *hoopis* (*i*-tüvelise

noomeni partitiiv resp. illatiiv), 15. (?) *isekeskis* (pluurali instruktiiiv?), 33. *tükkis* (< *tükkü-* resp. *tükkö-*) ja 43. (?) *üpris* (instruktiiiv või mitmuse illatiiv?). Enamik *es-* ja *is-lõpulisi* adverbide jääb aga väljapoole häälikseadusliku seletuse piire, need tuleb seletada analoogilisiks. Peaks võima oletada, et ablatiivsed, partitiivsed ja essiivsed (algselt *-ltansäk, -ltänsäk, -[t]tansak, -[t]tänsäk, -nansak, -nänsäk* lõppudega) adverbid oleksid oma lõppudes *-ldes, -tes, -nes* (vrd. ülemal adverbideloendis variante nagu *ajaldes, ehaldes, kooldes, iganes, ise-, isipäines, kogunes, laiutes, pikutes*) saanud oma lõppsilbi *e*-vokaali tänu häälikseadusliku *es-lõpuga* juhtumite (nagu *eales, jälles* jm.) analoogiale. Adverbilõpus *-nes* võiks teoreetiliselt küsimusse tulla ka *ne-lõpuliste* komitatiivide eeskujude (vrd. sm. *poikinensa* 'oma poegade' ja eespool 48. eesti rhvl. *varsinesa*?), kuid kuna muidu pole mingeid teateid selle käändelõpu esinemisest eestis, siis tuleb see võimalus küll parem siin jätta hoopis kõrvale. Vastuoksa tuleb eestis koguni oletada, et kuivõrra (vt. ka Wiedemann EGr. § 46) eP alal on esinenud *nesa-lõpuga* adverbide (*varsinesa* tüüp, eriti vist küll rahvaluulekeelne), see on tekkinud *-nes* ja *-nasa* sufiksitate kontamineerumise kaudu. Et allatiivne *-les-lõpp*, nagu oma ainestikust näeme, on XVII saj. lõpupooleks kirjakeeles täiesti kõrvale tõrjunud allatiivse adverbilõpu *-las* (vrd. äsjast *ealas-tüüpi*), pole eriti mitte põhjust imestada, kuna loodeeestis ja vanas kirjakeeles juba Wanradt–Koellist päle (vt. allakirj. Virittäjä 1930) need käändelõpud on segunenud (adessiivi *-l* osalt tõrjunud allatiivi *le-lõpu*, vrd. ka praeguses kirjakeeles veel kummitavat tüüpi *tähelpanu* pro *tähelepanu*!). Niisiis algupärase vahelduse *on *vallalas* ja *tegi vallales* asemel sai ainuvalitsevaks *vallales*, s.o. lõpp *-les* ka adessiivses funktsioonis (> hiljem *-le, -li*). Vastupidist adessiivse *lla-, -llä-lõpu* üldistumist nii käändelõpuna (ka allatiivi asemele) kui ka p-sufiksilisises adverbides näeme ka vadjas ja ingeris (vt. ptk. 55).

Teiselt poolt algupärased häälikseaduslikud *is-lõpulised* partiklid (vt. äsjast tüüpi *hoopis, üpris* jm.) tol ajal, kui neid veel esines massilisemalt eP (loode)murdes, võisid anda eeskujude rohkearvuliste *nis-, lis-* ja *ldis-lõpuliste* adverbide tekkeks niisuguseis juhtumeis nagu alfabeetses partikliteloendis esinevad *ealis, hingelis, ihulis, meelelis, iganis, ise-, isiäranis, kogunis, kooldis* jne., mis esinevad eesti vanas kirjakeeles juba Müllerist ja Stahlist päle.

Wanradt–Koellil seda tüüpi veel ei esine (temal on *eränes* jm.), kuid selle autori keeleainese piiratused tõttu oleks muidugi enneaegne teha sellest eitavast faktist kronoloogilisi järeldusi. Liivi *-liz* ja *-niz* lõpud (vt. ptk 44.) võivad olla eestist laenatud ja nii siis ka viidata eesti *is*-lõpuliste partiklite kunagisele laiale levikule (ka Saa-remaal) ja selle kõrgele eale.

Kõnealuste vokaalivahelduste puhul peame aga ka lõppeks veel meeles pidama, et siin tegu on lauserõhutute, kulumisile ja erandnähteile kalduvate partiklitega, nii et nende seletamisega peab olema ettevaatlik. Pääle selle on vanas eesti kirjakeeles olnud ka muidu veel *e ~ i* vaheldusi (vt. Ariste Acta et Commentationes Univ. Tart. B XLVII 44.–45.), mis on võinud end tunda anda muidugi ka partikleis.

Vaheldus *es ~ is* on p-sufiksiliste adverbide eeskujul võinud koguni kanduda vanas kirjakeeles paarile partiklile, mil pole p-sufiksilistega midagi ühist. Nii tuleb ootusvastane *is*-lõpp partikleis *eladis* ja *juuris*, märgitagu SündA M 6/5 *elladis ep ollex sündinut ~ harilikult elades*, nagu näit. SündA M 6/2 *Ellades ep peat Sinna ... pessema*, Tr 340 *Kumb ellades meit pettap* (= kes ealeski meid ei peta), Gös 310 *niemahls / (nunquam) ellades / eales*, Anw 88 *ei ellades (~ ei ial)* 'nimmermehr', P I Saam. 2: 32 *ei pea ellades ükski ... ollema*, Saalom. 10: 30 *se ei pea mitte kõikuma ei ellades jne.*, samuti ka Tr 289 *meite juris* (= meie juures), 447 *Nink Sinno juris iggas jähn / ~ harilikult e-lisena* nagu Tr 341 *Och seisa meite jures nühd /*, 384 *So jures jähwat* (= sinu juurde jäävad), 453 *Mo jures jäh*, Gös 54 ja 137 *jures / bey ~ bey / jures jne.* Juhtumis *el(l)adis* on tõenäoliselt selle sünonüümina tarvitatud partikkel *ealis* (~ *eales*) olnud eeskujuks, kontaminatsiooni esilekutsujaks. Partiklit *juuris* võiks muidugi seletada ka mitm. inessiiviks.

65. P-sufiksi eri kujud eri eesti murdeis.

Vana kirjakeele p-sufiksiliste adverbide kogu oma piiratused ja puudulikkusest hoolimata, nagu partiklite loendis 2.–45. üksikute sõnade puhul juba nägime, aitab pilku heita teatavaile põhimõttelise tähtsusega erinevustele eesti rahvakeelegi, s.o. eri murdealade, p-sufiksiste esinduses. Nõnda tuleb lõunaeesti murdealal algsena kü-

simusse ainult lmsm. algkeele sufiksivariant *-hek* 3-ndas isikus, vt. näit. 4. *aolta*, 21. *kogona*, 27. *parhella*, 30. eL *piuta*, 37. *vallale* ja eriti 40. *ütsindä* sõnade puhul öeldut ja seda mis nägime edasi veel ptk. 50, 53, 54. ja 55. Ainukese näilise erandina eL rahvakeeles näiv 13. *ikkes*, *iks* tuleb eraldi seletada. Lõunaeesti kirjakeeles, eriti selle vanimas järgus (Ross, Gutsi) esinevad muud *s*-ilised partiklid tuleb küll seletada eP kirjakeele laenudena või eP *p*-sufiksitate partiklite eeskujul moodustatutena. Mark 58 on Ross *ützines* ja *essierraldes* põhjusega peetud ehtsaiks eL kujudeks. Selle kõrval on Mark 57, 265 oletatud eL-s ka õieti *hek*-sufiksi olemasolu, näiteks tuues ms. *ühelda*, *aolta* ja *aolde*, kuid neist on vaid *aolta* tüübiline eL adverb, kuna *ühelda* (vt. ptk. 38. – eL adverbina oleks selle kuju **ütelda*) on vanas eL kirjakeeles jällegi laen eP kirjakeelest ja *aolde* (vt. ptk. 4.) vahest üldse ei sisalda *p*-sufiksiti. Rahvakeele põhjale siirdunud eL WT-st (a. 1686) ja sama-aegseist eL teoseist alates ei esine *s*-ilised partiklid (välja arvatud *iks*) enam eL kirjakeeles. Setu murde jm. kagu-eesti murrete larüngaalklusiilne lõpp *p*-sufiksilisises adverbides (vt. ptk. 50, 53. ja 54.) kinnitab seda *hek*-sufiksi oletust.

Vana kirjakeele loode-eestiline põhi (samuti kui ka loode- ja lääne-eestile lähedane liivi keel) on seevastu *p*-sufiksites lähtunud, nagu nägime, sufiksivariandist *-nsak* resp. *-nsäk* (? *-nsan*, *-nsän*), mis andis sääl *-s* (*-se*, *-si*), kuna eP idapoolsemal alal tast arenes *-sa* (vt. 32. *suisa*, 42. *üleüldsä* ja eriti ptk. 47.–50.). Kirde-eesti murdeis *-sa* (< *-nsak*, *-nsäk*) kõrval esines aga (samuti nagu ka soome kirja-keeles ja murdeis) kõrvuti *-nsak*, *-nsäk* ja *-hek*, *-hen* (vrd. sm. *isältänsä* ~ *isältään* < *-ltähen* ablatiivi *p*-sufiksiga) kõige kirdepoolsemais eesti murdeis, soome keele mõju alustel aladel, osalt vahest ka sm. (või Ingeri sm.) mõjul, selle kõrval ka *-hen*, mille kohta vt. näit. 21. *koguna* ja 40. *üksinda* sõnade all ja eriti ptk. 51. (*teista*, *ennista*), 53., 54., 55. Need olulised murdevahed, mida Margi puudulik ja osalt ekslikult tõlgitsetud (eL) ainekstik pole võimaldanud märgata, peaksid käesoleva uurimuse rikkalikuma ainekstiku valgustuses olema enam-vähem kindlad. Rahvakeele vastava ainekstiku kunagine põhjalik läbisõelumine peaks vist küll olema suuteline neid veel ainult veenvamalt kinnitama.

66. Lisandeid refleksiivpronoomeni *enese* jm. p-sufiksilisile kujudele eesti vanast kirjakeelest.

Päale adverbide esineb seniste teadete järele eesti rahvakeeles 3-nda isiku p-sufiksist veel paaris pronoomenis, nimelt kirdemurdelisist *toisesa* ja *omasa* (vt. eespool ptk. 48.) ja eP rahva- ja kirja-keeles refleksiivpronoomeni *enese* eri vormides (partit. *ennast* jm.). Viimase kohta on kirjanduses esitatud nii rohkesti ainekikku, et temal pikem peatumine siin näikse tarbetu olevat; vrd. eriti Ojansuu Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia (a. 1922) 64–66 ja 115–116 ning Mark 57–58.

Eespool ptk. 49. (alguses) on juba viidatud sellele, et eesti enesekohases partiklis leiduvad häälikuvaheldused tõenäoliselt seletuvad sellega, et need on segunenud *ne*-lõpuliste sõnadega (tüvi *-se-*). Sufiks *-a(s)-* (*enda*, *ennast*) on pärit partitiivist (< **hentä*, **hentänsäk*), *-es-* seevastu genitiivist resp. akusatiivist (< **hennen-säk*). Kõnealuse adverbi esinduse kirevus XVII saj. eri autoreil vaevalt saab sellele tõsiselt vastu rääkida. Võtkem näit. saj. algusest Müllerilt mõned näited: M 2 partitiiv (p-sufiksita) *hend neutada* ~ (genitiiv-akus.) 8 *neutwat heñes*, 13 *heñesast erra*, 35 *oma hennesa Liha*, 44 *Jsse hennesalle*, 55 *taema isse hennese heex*, 318 *kartawat hendasa*, ibid. (genit.) *oma heñesa* jne. Sajandi lõpult Stahlikeelsest 1693. a. käsiraamatust leiame suure kirevuse, kus jällegi vaheldumisi esinevad partitiivsed *nd*-lised käänded, osalt aga juba (*-es*-sufiksilistena) segunemised genitiivsete p-sufiksilisete pronominaalkujudega, vrd. Tr 442 *Hend hoja* (p-sufiksita), säälsamas *Waid hendas walmista*, 444 *hendes kurbastat*, 439 *Ma hendes Temmal annan* ~ *annan hendas*, 401 *hendast wahmistan*, samas käsiraamatus (osa ja lk. märkimata) *Nehd laskit hendis ristitada*, (juba *nd* ~ *nn* astmevahelduselegi alistununa nagu) Tr 474 *Seperrast hennas walmista*, 510 *ennast mahha heitket*. Selle kõrval muidugi ka siin on väga tavalised genitiivi- ja akusatiivipõhjalised *-es(e)*-vormid nagu Tr 397 *henneselt*, LühP 12 *hennesse jure* jne. jne. *nsä*-sufiksilise pronominaaltüve *ne*-lõpuliseks kujunemist näeme eriti selgelt vana kirjakeele (*h*)*en*-tüvelises ‘schwanger, rase’ tähenduseliseks arenenud sõnas, vrd. juba M 6 *hendax sama* (= rasedaks saama), 53 *on hendass* (= rase), Stahlil Anf 111

schwanger / *hendas* / ... *hendas wasto*^{*)}, Gös *schwanger / hendas / rassenas* ja veel XVII saj. lõpul EvEp A 6/8 *üx Neizit on hendes*, K 6/9 *üx Neitzit on hendas*, Tr 132 *hendax sai*, ja on lõpuks ilmselt adjektiivu kuju omandanud, vrd. EvEp J 2/2 *Waiw neil hendesille* (= häda rasedaile!), Tr 261 *Kus olli sahnut hendasex*, LühP 114 *Keik Hendaset nink Jmetajat* (= kõik rasedad ja imetajad), Tr 50 *Nehd Hendaset kahs hoja hähst / jne.*, P I Moos 16: 11 *Wata sa olled ennast wasto* (= rase), 19: 36 *said ommast issast eñnast wasto*, Koht. 13: 3 *agga sa pead eñnast wasto sama*, 13: 5 *sinna saad eñnast wasto jne.* Margi täienduseks tuletatagu meelde Stahli huvitavat *enese*-pronoomeni teisendit *henneni*, mida on juba maininud Ojansuu tsit. teos 65 ja uuesti (Ojansuust sõltumata) ka Saareste EK 1925 122 (vrd. *henneni kahs* 'kanssaan', *issi henneni* 'sich selbst' jne.), vrd. ka Ls 547 *sihs sahxitte teije henneni rõhmustama* 'so würdet jhr euch frewen' ja 569 *henneni kaila pehle* 'sich auf den Halss'. Ilmselt p-sufiksiline lõpp *-ni* siin oma arengult ebaselge: vaevalt võiks kujutella 1. isiku sufiksi *-ni* (vt. 67.) lõpus *s-i* säilimist nii hilja kui Stahli päevil, ja *-nsäk* (*-nsäk*) lõpust seda tuletada ka ei saa. Meil on siin tegu mingi raskesti seletatava analoogiakujuga. Märgitagu ka, et eL rahvakeeles ja vanas kirjakeeles refleksiivpronoomen on p-sufiksita, vrd. vanast kirjakeelest näit. VL 26 *hennele* (= endale), 118 *Mes wötta henne ette* (= enese ette), 143 *Hend sinno wasta pannewa*, TMKLRaam 18 *Wöt ... hennele jne.* P-is veel esinevaist omapäraseist vormidest tõstetagu esile II Aja 21: 8 *ennaste ülle* (= eneste üle) ja II Paul. Kor. 8: 4 *ende kätte votma* (= eneste kätte v.).

Eesti p-sufiksita senises uurimises hoopis kõrvale jäetud vana kirjakeele arhaismidena maksab siin lõpuks eriti tähelepanu juhtida

^{*)} Selle *hendas vastu* ja (P) *ennast vastu* konstruksiooniga on ilmselt suguluses sm. Agricolal Genetzi järgi Vir. II 182 esinev *wastoinoleua* 'kohtuinen' (= rase). Sünonüümselt esineb vanas kirjakeeles muidki samasisulisi väljendeid, vrd. ms. Stahli Anf 111 *schwanger / ... / rascke jalgk / hendas wasto / kahekordalinne*, P I Saam 4: 19 *Pineasi naene olli raske jalla peäl, ei ta pea piddi mahha sama*, Jes 26: 17 *Oteku raskejallane*, 26: 18 *kui raskejallatsed* II Kun. 15: 16 *nende raske jallaga naesed lõhkus ta lõhki*, P II Saam. 11: 5 *Ja se naene sai käima peale*, Jes. 59: 4 *nemmad on käima peäl waewaga*, 4: 13 *et ta käima peale sai...*

refleksiivpronoomeni vormidele *eides(t)*, *eidast*, mis leiduvad XVII saj. Saarema pastori J. Kohteni jutluses SbGEG XIX 4 *Nenda olleme meye eydes Evang: siesses kulnut ... Kyudas ...* (= nii oleme meie omas evangeeliumis [evang. sises] kuulnud, kuidas ...), 5 *Eth meye eydast hojame lüa sömse ninck jomse cst* (= et meie endid hoiame liia söömise ning joomise eest; vrd.säälsamas *se est ohn hennast Christus hoidanut*), 6 *Hoidket eydest, Eth teye süddamet ep mitte sahwat kormatud ...* (= hoidke endid, et teie südamed mitte ei saa koormatud). Wiedemann EGr. 425 (§ 138) annab ka refleksiivpronoomeni *enese* pluurali genitiivvormide (*eneste*, *ennaste*, *ende*, *endi* jm.) seas ms. kuju *heideste*, mis on kindlasti nende Kohteni saaremaiste murdevormidega geneetilises seoses. Kõigi esitatud (*h*)*eides*-tüveliste variantide lähtevormiks tuleb tõenäoliselt oletada p-sufiksiliste pluurali genitiivi **heitensäk* (? **heittensäk*) resp. pluurali partitiivi *heitänsäk*, vrd. sm. *he* 'nemad', pluurali gen. *heidän*, partit. *heitä*. Teisendkujus *eydast* on p-sufiksile liidetud veelkordselt partitiivilõpp *-t* ja vormis *heideste* küllap on tegu samuti teistkordse mitmuse gen. lõpuga *-te*. Et just Eesti saarte murdeis (kust on pärit Kohteni andmed) on olnud omapäraseid refleksiivpronoomeni vorme, seda näitab ka Aristel Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XLVIII 208 leiduv omapärane Hiiu Pühalepa pluuralivorm *heñestelä* 'enestele' (mille kõrval *henezelä* 'enesele' singularis), mis võiks seletuda kontaminatsiooniga *heideste*- ja *heneze*-tüvedest.

67. 2. isiku (ja 1. isiku?) p-sufiksi jälgi vanas eesti kirjakeeles.

Seni on meil loomulikult juttu olnud ainult 3-nda isiku p-sufikseist eesti vana kirjakeele partikleis, sest muude isikute sufiksids ei tule neis küsimusse. Teise isiku sufiksi esinemise kohta, millest rahvakeelde pole jäänud vähimatki jälge, on vanas kirjakeeles üks ainus kahtlasevõitu teade ja seegi on, kui teda üldse võibki usaldada, laen soome keelest. Soomepärasest Turu käsikirjas EKVM 22 nimelt lauses *sinu palgkedes higken siddes piddat sina sinon leiba söhma* (= oma palehigis pead sa oma leiba sööma) võiks ehk *palgkedes*

kuju – kui see pole kirja- või trükiviga – tõlgitseda pluurali genitiiviks + p-sufiksiks -s, mis niisugusel puhul oleks fennism, vrd. soome keeli sama *kasvojesi hiessä* (murd. van. *kasvojes*). Ka pluurali tarvituse peaks seletuma sm. eeskujuga, sest soomes *kasvot* 'nägu, pale' sõna on *plurale tantum*. Allakirj. on Ekirj 1930 487–8 ja Virittäjä 1930 431–2 arvanud, et Wanradt–Koelli väljendis *Synu tachmas sundküt* (= sinu tahtmine sündigu) ~ *synu ... tachmas* võiks ehk samuti olla p-sufiksi -s (< -si) jäänus. Saareste on põhjustatult kahelnud selle vormi p-sufiksilisuses, kuna see esineb ka Mülleril ja -mas võiks seletuda lihtsalt *tahtma*-verbi *mas*-sufiksilisest tulestisena. Vrd. M 110 *mea sinu Tachtmas on mottelnuth* (= mis sinu tahtmine, soov on mõelnud). Kuna *tachtmas* (< *tahtama-si*) siiski alati esineb just teise isiku pronoomeni ühenduses, pole kõigest hoolimata päris võimatu, et selles on tegu p-sufiksi haruldase jäänusega, mis vanust (katolikuaegsest) käsikirjadest või kadumälainud XVI saj. eestikeelseist teoseist on kirikulaulu arhaismina kandunud isegi Mülleri jutlusse. Saarestegi seletus pole absoluutselt kindel, sest -mas- (gen. *-maha-) lõpulised deverbaalnoomenid pole muidu tuntud isegi mitte vanimast eesti kirjakeelest, eesti rahvakeelest ja teistest lmsm. keeltest kõnelematagi. Küsimus on niisiis õige kahtlane, kuid väärub siiski vahet vähemalt oma huvitavuse tõttu siin mainimist.

Wanradt–Koellil esinevas väljendis *minu hywun* (= minu ihu, vrd. sm. *ruumiini* jms.) on allakirj. Ekirj main. kohas pidanud vähemalt teoreetiliselt võimalikuks näha -n (< -ni) 1. singulari isiku p-sufiksi jälge, pidades siiski tõenäolisemaks, et tegu on lihtsa singulari genitiivi lõpuga. Viimane seisukoht ongi tõesti ainuke tõsiselt arvesse tulev. Refleksiivpronoomenis *hen(n)eni* esineva *ni*-sufiksi kohta vt. eelmist ptk. 66.

68. P-sufiksitate jälgi eesti rahvaluulekeeles.

Käesoleva uurimuse raamidesse ei kuulu, nagu juba alguses tähendati (ptk. 1.) p-sufiksitate jäänete jälgimine rahvaluulekeeles. Viimaseist on juba ülevaade olemas, neid on uuritud juba XIX sajandist alates (M. Veske), neist on lühikesed ülevaated 1920-ndate aastate eesti rahvaluuleantoloogias (Saaber-Saareste, J. Aavik, V.

Grünthal-Ridala) ja Mark 58–64 on neid ligemalt käsitletud. Hiljem on neid ms. puudutanud Grünthal-Ridala koguteoses Tervitus lahe tagant (1931) 106, 108–9 ja viimaks on neile tähelepanu omistatud Nõukogude Eestis. Sääl on neid koos muude rahvaluulekeele erijoontega käsitletud J. Peegeli kandidaadiväitekirjas, millest on ilmunud venekeelne kokkuvõte Морфология языка старых эстонских народных песен (1954) ja dots. E. Laugaste pikemas kirjutises “Arhailised jooned eesti rahvalaulude keeles” (1955) 95–142. Peegeli lakoonilisest kokkuvõttest (lk. 9 *poiginesa* komitatiivist, lk. 10, 13) ei saa õieti kujutlust, mis väitekirjas selle küsimuse kohta on öeldud, kui mitte arvestada (10) märkust, et kõige sagedamini p-sufiks esinevat Eesti (põhja)ranniku, Muhu ja setu murdes. Laugaste main. artikkel on p-sufiksiste suhtes positiivsema väärtusega. Sääl antakse lk. 122 teateid p-sufiksilise komitatiivi kohta (“õige piiratud ulatuses [kirde murdes] esineb soome komitatiiv [-ne-]”), näit. *sulasine|ssa ~ -sa*, *poigine|ssa ~ -sa* ja lk. 132 Kuusalu rahvaluule nn. pikemate p-sufiksiliste inessiivide kohta, tüüpi *nähjaksesa*, *teadaksesa*, *nähjaksena*. On eriti märkimisväärt, et Laugaste lk. 124–125 ilmsesti laia ainestiku põhjal annab ülevaate p-sufiksi kujudest: *-ni*, *-nni* (kõige kolme ainsuse isiku ja 1. mitmuse isiku tähenduses), *-na*, *-nna*, *-ne*, *-nne*, *-si* (kõigi kolme is. tähenduses) ja *-sa*, *-sä* (kolmanda is. tähenduses). Tal on esitatud ka hulk näiteid eri murdealadelt. Põhjarannikumurdest on muidugi ilma pikemata selged *sa-*, *sä-lõpulised* 3. isiku sufiksi juhtumid (*viljadasa* = *oma vilja*, *karjadasa* = *oma karja*, *auduksesa* = *oma haududa*, *tullessasa* < *tullessansa*, *puusilasa*, *tuldudasa* = *tuldud olles*, *süödüdäsä* = *söödud olles* [õieti = *söönud olles*], *tehtudasa*, *kasvuldasa*, *keeleldasa* jm. vt. eespool ptk. 48., 50.). Läbipaistvalt soomepäraseid näikse olevat teatavad eP rannikuala *ni-lõpulise* ains. 1. isiku juhtumid nagu *Ema armas haudujani* (eP rannikult?), *Oh minu juusta kullastani*, *Meheleni* (=minu mehele), *Omani hani sulista* (Lüganuse), kuigi ka selle sufiksi funktsioon on tumenenud, nii et seda võidakse tarvitada ka 3. isiku kohta, näit. *Ema polgis polvestani* (= oma põlvelt, Vaivara). Kuna Laugaste ei analüüsi üksikuid *n-ilisi* arvatavaid p-sufiksi jäändeid keeleajalooliselt, jääb nende algupära esialgu veel ikka hämaraks, eriti kui nad esinevad väljaspool eP rannikuala – Viljandimaal, Võrumaal, Setumaal jne., vrd. näit. *Mina lähe tähelani* (Kanepi), *Kamalan tuo kaarujani*

(Helme), *Jäine piird on põlvillana* (= oma põlvil), *Salme hüüdis aidastana* (Virumaa), *Odrakook on kotissana* (Vaivara), *Ise ütleb lapsilasi* (Lüganuse, ilmselt pro -*lasa*, vrd. eespool ptk. 48.). Jääb veel edaspidi selgitada, kas vähemasti osalt *n*-ilisis p-sufiksilisiks peetavais lõppsilpides pole tegu prosoodilise täitesilbiga (vt. prosoodilise täitevokaali kohta Laugaste 137–138 ja 125 märkust -*gi*-lõpu kui p-sufiksi asendaja kohta, näit. *tullessagi*, *sängissagi*, kus -*gi* on ilmselt prosoodiline täitesilp). Eitamata võimalust, et -*n(n)a*, -*ne* jne. on rahvalaulude rännul tuhmunud algne p-sufiksi jääne, tahaksin siiski juhtida tähelepanu võimalusele, et see teiselt poolt on võinud täitesilbina tulla näit. rahvakeeles haruldaseks muutunud essiiv-lokatiivist (*aidastana*) lõuna-eestis *n(n)a*-lõpulisest inessiivist ja isegi eL -(*gi*)*na* partiklilõpust (vt. ptk. 60, alamärkust) või kes teab isegi kagu-eestis konjunktsioonina tarvitatavast sõnast *nii* (> *ni* rõhutuses). Mark 62–63 on eesti rahvaluulekeeles p-sufiksitest teinud kokkuvõtte (1. is. -*ni*, -*nni*, -*n̄ni*, -*n^j*, -*n*, -*ne*, -*na*, -*nna*; 2. is. -*si*, -*ne*, -*nne*, -*na*, -*sa*; 3. is. -*sa*, -*se*, -*s*, -*na*, -*nna*, eL *ka[-a]*, *[-e]*) ja need süstematiseeritult rinnastanud sm. p-sufiksitega. Seda silmas pidades, mis äsja öeldud täitesilbi võimalusest eesti rahvaluulekeeles, tuleb seda Margi keeleajaloolist analüüsi kuni täitesilbiprobleemi lõppselgituseni võtta ettevaatusega.

Lühendid

Ahrens = E. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, Reval 1853; E. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Zweites Theil: Satzlehre, Reval 1853

Anf = H. Stahl, Anführung zu der Ehstnischen Sprach, Revall MDCXXXVII

Anh = J. Rossihniuse teose "Südestnische Uebersetzung..." lisa: Alte in das Südestnische übersetzte Kirchenlieder und Stücke der Agende. VerhGEG XIX, Jurjev (Dorpat) 1898, lk 203–256

Anw, GutsI = E. Gutsleff, Anweisung zur Ehstnischen Sprache, Halle 1732

ApT = Apostlite teod

Ariste TTPTRÜ = P. Ariste, Adverbide arenemisest läänemere keeltes. – Teaduslikud tööd. Pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale, Tallinn 1952

Cat = H. Stahl, Hand und Haussbuch für das Fürstenthumb Esthen in Liffland. Erster Theil Darinnen der kleine Catechismus D. Martini Lutheri, Riga 1632

e. = eesti (keel)

EK = Eesti Keel

Ekirj = Eesti Kirjandus

EKVM = A. Saareste, A. R. Cederberg, Valik eesti kirjakeele vane-
maid mälestisi a. 1524–1739, Tartu 1925–1931

eL, eLõ = lõuna-eesti

Ev, EvEp = H. Stahl, Hand- und Haussbuches für die Pfarherren vnd Hauss-Väter Estnischen Fürstenthumbs. Dritter Theil, Darinnen die gewöhnliche Evangelia vnd Episteln, Revall MDCXXXII

FUF = Finnisch-ugrische Forschungen

Geb, GebB = G. Saleman, Etzliche Gebete Für die Ehstnische Gemeine in Lieffland, Reval 1655

Genetz = A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, Helsingissä 1890

Ges = H. Stahl, Hand vnd Haussbuches Für die Pfarherren vnd Haussväter Ehstnischen Fürstenthumbs. Ander Theil. Darinnen das Gesangbuch, Revall MDCXXXVII

Gev = Die gewöhnliche Evangelia und Episteln. In Estnischer Sprache herausgegeben, Reval 1654

Gös = H. Göseken, Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Reval 1660

GösS = H. Gösekeni teose "Manuductio ad Linguam Oesthonicam" lisa: Animadversiones Supplementum in Vocabularium Oesthonic-Germanicum

HB IV = H. Stahl, Hand- vnd Haussbuches Für die Pfarherren vnd Hauss-Väter Estnischen Fürstenthumbs. Vierdter vnd Letzter Theil, Revall MDCXXXII

hl = harilik

Horn = J. Hornung, Grammatica Esthonica, Riga (1693)

J.Mg. = Julius Mägiste

Kalima = J. Kalima, Itämerensuomalaisten kielen balttilaiset lainasanat, Helsinki 1936 (SUST 202)

KCat = Der kleine Catechismus D.Martini Lutheri, Reval 1654

Kett. = Kettunen

Kettunen-Siro = L. Kettunen, P. Siro, Näytteitä vepsän murteista, Helsinki 1935 (SUST LXX)

KKR = Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramat, Riga 1695

Krohn = J. Krohn, Wiron kielioppi, Helsingissä 1872

lmsm. = läänemeresoome

KUps = Kassi-Ramat...Sädut Tokolmi Linnas ue Kirko-Sädust möda selle 1693. Aastal. Riga 1694

l. = ehk, või

Laugaste = E. Laugaste, Arhailised jooned eesti rahvalaulude keeles. – Ajaloo-keeleteaduskonna töid, Tallinn 1955 (TRÜT 38)

LO = Önsa Luterusse Katekismus Ehk Laste Oppus, Riga 1690

LO II = Önsa Luterusse Katekismus Ehk Laste Oppus, Riga 1690

Ls = H. Stahl, Leyen Spiegel, Revall 1641

lt. = läti

Lu., Luuk. = Luuka evangeelium

LWb, LWb. = L. Kettunen, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung, Helsinki 1938

Lönnr. = E. Lönnrot, Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja 1–2, Helsinki 1930. (SKST 50)

Löp = Önsa Lutri Katekismus Ehk Laste Öppetus. Gedruckt bey Johann Georg Wilcken, Riga 1694

Löp I = (Tiitlita põhjaeestikeelne aabits). Gedruckt bey Heinzel, R., Riga 1694

M. = J. J. Mikkola, Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch, Helsinki 1938 (SUST LXXV)

M, Müller = Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600–1606, Dorpat 1891

Mark = J. Mark, Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen, Helsinki 1925 (SUST LIV)

Mk. = Markuse evangeelium

MKLRaam, MKLR = Ma Kele Lauulo Ramat, Riga 1694

Mt. = Matteuse evangeelium

NGes = Neu Ehstnisches Gesangbuch. Zum Aufnehmen der Gemeine Gottes in Ehstland wolmeinentlich verfertigt und zum

Druck übergeben von Etlichen Pfarherren im selbigen Lande, Reval 1694

P = 1739. aasta piibel

PalveR = Lühhikene Ma Kele Palwe Ramat, Riga 1694

PalvuseR = Lühhikenne Tarto-Ma Kele Palwusse Ramat, Riga 1691

Posti SUST LXXV = L. Posti, Grundzüge der livischen Lautgeschichte, Helsinki 1942

PredBl, PredB = Chr. Blum(e) palvus PalvuseR-s. 1691, lk 17–25

PredH = E. L. Hamerinuse (Hammarinuse) palvus, PalvuseR-s 1691, lk 39–48

PredK = Jacobus Kohten'i palvus a-st 1647, publitseeritud VerhGEG-s 1889, lk 1–7

PredL = ?Palvus Palvuse-R-s 1691

Pred II = Freigiuse palvus nr 2 Palvuse-R-s 1691, lk 7–16

PredIV = Anonüümne palvus nr 4 Palvuse-R-s 1691, lk 26–33

redVIII = ?Palvus Palvuse-R-s 1691

PredX = ?Palvus Palvuse-R-s 1691

Ross = J. Rossihnius, Südestnische Übersetzung des Lutherischen Katechismus, der Sonntags-Evangelien und -Episteln und der Leidengeschichte Jesu. VerhGEG, Jurjev (Dorpat) 1898

Saareste = A. Saareste, Eesti murdeatlas I, Tartu 1938

SbGEG = Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft

Setälä YSÄH = E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, Helsingissä 1899

SKVR = Suomen kansan vanhat runot

sm. = soome

SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia

SUST XXXIII = L. Kettunen, Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaferischen dialekt, Helsinki 1913

SUST LXXXVI = L. Kettunen, Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus, Helsinki 1943

Thor-Helle = Helle, Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache, Halle 1732

TMKL, TMKL Raam = Tarto-Ma Kele Laulu-Ramat, Riga 1690

TRÜ = Tartu Riiklik Ülikool

TRÜT = Tartu Riikliku Ülikooli toimetised

Tunkelo SKST 228 = E. A. Tunkelo, Vepsän kielen äännehistoria, Helsinki 1946

Veske SbGEG = M. Weske, Über bemerkenswerthe Formen in dem ältesten estnischen Buch, Dorpat 1882

Vir. = Virittäjä

VKG = P. Ariste, Vadja keele grammatika, Tartu 1948 (Nõukogude Soome-ugri Teadused 9)

VKÄH = L. Kettunen, Vatjan kielen äännehistoria. Toinen, uusittu painos, Helsinki 1930

VL = Wastne Tarto Mah Kele Laulo Rahmat, Rijan 1685

VP = (Kulunud tiitellehega palveraamat Stockholmi Kuninglikus Raamatukogus), VL-i (1685) järg, lk 245–378

Weske SbGEG = M. Weske, Ueber bemerkenswerthe Formen in dem ältesten estnischen Buch. – SbGEG 1881, Dorpat 1882, lk 171–183

Wied. EGr. = F. J. Wiedemann, Grammatik der Ehstnischen Sprache, St.-Pétersbourg 1875

Wied. Wb. = F. J. Wiedemann, Eesti-Saksa Sõnaraamat. Estnisch-deutsches Wörterbuch. Kolmas muutmatu tr., Tartu 1923

WT = Meije Issanda Jesusse Kristusse Wastne Testament Echh Jummal Põhha Sõnna, Riga MDCLXXXVI

Toimetaja märkused

Professor Julius Mägistel valmis käsikiri "Possessiivsufiksrite rudimentidest eestis, eriti vana eesti kirjakeele (1520–1739) adverbides ja partiklites" maapaos Rootsis, kuid see jäi avaldamata. Pärast autori surma kinkis proua Leida Mägiste 25. augustil 1980 oma abikaasa teadusliku pärandi Soome-Ugri Seltsile Helsingis. Seal saadud koopial põhinebki käesoleva raamatu tekst. Toimetamisel on näiteid ja viiteid pisteliselt üle kontrollitud. Mõned lühendid on jäänud avamata.

J. Mägiste keelekasutus erineb mõneti tänapäevasest, kuid toimetaja on püüdnud seda maksimaalselt säilitada, näiteks *pää, pääl, päälkiri, säälsamas, lõppeks* 'lõpuks', *harvakult* 'harva', *rinnastama* 'kõrvutama', *isikliku kuulmise järele* 'järgi', *omas sõnastikus* 'oma sõnastikus', *kahtlemisi* 'kahtlevalt', *tõlgitsema* 'tõlgendama', *tüübiliselt* 'tüüpiliselt', *jääne* 'jäänuk, relikt', *sugukeeled* 'sugulaskeeled', *lmsm.* 'lms = läänemeresooime'. Kahe käändelõpuga *kummalgi* (autoril) on kirjakeele seisukohast siiski vigane ja see on asendatud kujuga *kummalgi*. Parandatud on ka kirjutus- ja trükivead saksakeelses tekstis, kuigi need võivad pärineda algtekstist (*Techter* → *Töchter*, *jtz* → *jetzt*).

J. Mägiste toetas teatavasti Johannes Aaviku keeleuuendusliikumist, mida näitab ka tolle aja kohta ülimoodne näikse *mõtlenuvat* (p.o muidugi *mõtelnuvat*).

Rootsis pöördus J. Mägiste aastal 1946 Professor Andrus Saareste poole järelepärimisega, kuidas see suhtuks tema kavatsusse uurida põhjalikumalt eesti vana kirjakeelt. A. Saareste toetab oma vastuses J. Mägiste kavatsust.

Huvi eesti vana kirjakeele vastu tundis J. Mägiste juba enne Eestist lahkumist (1944). Seda näitavad mitmed 1920. ja 1930. aastail

avaldatud kirjutised ajakirjades "Eesti Keel", "Eesti Kirjandus" ja "Virittäjä".

J. Mägiste uurimuse käsikiri "Possessiivsufiksiste rudimentidest eestis..." on põhiliselt saanud oma praeguse kuju 1950. aastate keskpaigaks. Eesti autorite viimased tööd, millele J. Mägiste viitab, pärinevad just sellest ajast: P. Ariste "Adverbide arenemisest läänemere keeltes" (1952), E. Laugaste "Arhailised jooned eesti rahvalaulude keeles" (1955). Viimast on J. Mägiste pidanud küll ekslikult dotsent Arnold Kasele kuuluvaks. Ebatäpsuse on toimetaja parandanud (ptk 68).

Siinkirjutaja mitmed vana kirjakeelt puudutavad kirjutised, mis on peamiselt ilmunud ajakirjades "Eesti Keel", "Sovetskoje Finno-ugrovedenije" ning Emakeele Seltsi aastaraamatuis ja "Fenno-ugristica's, pole uurimistöö käigus J. Mägiste vaatevälja jõudnud. Mitmetele neist viitab toimetaja järgnevates kommentaarides.

Ptk 1. Numbriga 1 on J. Mägiste tähistanud peatükki "Sissejuhatuseks". Eessõna puudub.

Ptk 2. Märksõnad on alfabeetiliselt järjestatud peatükkideks; need algavad numbriga 2 (*aga, aigas*) jne). P. Ariste artiklis, millele J. Mägiste viitab, leidub *aeg*-sõna possessiivsufiksiline illatiiv kujul **aikahensa* (J. Mägiste käsikirjas *aga* ebatäpselt **aikahensa*).

Ptk 6. *eales, eale* jm. J. Rossihniusele kuuluv lause *Sell armul ei olle eales mitte ütз tucka* (= armul pole ealeski lõppu) ei jää oma arhailise sõnaga *tucka* 'lõpp' vana kirjakeele ainsaks näiteks. Vrd Ross *ninck ammo se mah tuckmen, ammo tuckmeni* jt. Sõna *tukka* (*tutka*): *tukme* (*tukame*) kohta on olemas ka murdenäiteid (Lüg, VNg, Kuu, Kod, Urv jt), vrd sm *tutkain* 'teravik; tipp; astel'. Vt. P. Alvre, Einige Anmerkungen zur *ammo tukmeni* der alten estnischen Schriftsprache. – SFU XIX 1983, nr 4, lk 254–257.

Ptk 6. *eales, eale* jm. Järgsilbis toimunud muutuse *ä > e* kohta vt kommentaari ptk 13.

Ptk 10. *iganes, iganis* jm. Häälikumuutuse *ä > e* kohta vt kommentaari ptk 13.

Ptk 13. *ikka(s), ikke* jm. Järgsilbi *ä* muutumist *e*-ks vormis *ikke(s)* < **ikähensäk* jt seletab J. Mägiste lauserõhutusega, mis põhimõtteliselt on õige. Täpsem termin oleks siiski reduktsioon, millele

aga eesti keele häälikulugudes (L. Kettunen, A. Kask) pole pööratud tähelepanu. Sama ilming on omane *lde*-, *lde*- ja *nes*-, *ne*-lõpulistele vormidele, kus järgsilbi *ä*, *a* on samuti redutseerunud *e*-ks, nt *iseäraldes* (< **iseärältänsäk*), *isepäines* (< **isepäinänsäk*). Muutus *ä*, *a* > *e* on üldine ka teistes possessiivsufiksilistes vormides (*eales*, *laiutes*, *parahilles*, *koguneste*, *hulgandes* jt), kuid see on haaranud ka keelendeid *viite* 'viit', *kuute* 'kuut', *ülevel*, *ülevelt* jt.

Ptk 16. *iseäraldes* (*esiäraldes*). Arengu kohta *iseäraldes* > **iseärältänsäk* vt ptk 13.

Ptk 22. *kooldes*. Vana kirjakeele vormi *kooldes* peetakse mõnikord ekslikult verbi *koolma des*-tegevusnimeks. Nii *kooldes* kui ka *kogunes* (ptk 21) on substantiivi *kogu* possessiivsufiksilised käändevormid. Vt P. Alvre, "Über die Wörter *kohldes* und *kockones* aus der alten estnischen Schriftsprache. – SFU XXV 1989, nr 2, lk 91–95.

Ptk 32. *suisa*. P. Alvre on juhtinud tähelepanu võimalusele, et *suu*-sõna instruktiivi kõrval tuleks arvestada ka *sugu*-sõnast lähtumist (**suvuinsa* > *suisa*), vrd sm instruktiivi (*ei*) *suinkaan* ja e partitiivi *mitte sugugi*. Vt P. Alvre, Etümoloogilisi märkemed (*uisa/päisa*, *lausa*, *maisa*, *suisa*). – KK 1986, nr 10, lk 589–594.

Ptk 44. *ära/nes*, *-nis* jm. Vana kirjakeele vormi *erranes* 'äranis, vaid (vastandavalt)' kohta on Uku Masing arvanud, et see on ehk saksa laentõlge, mida kasutab H. Stahl ja tema jüngridki. Ta on juba nii kodunenud, et sõna *iszeerranes* 'unterschieden' (ehk *erraiäetud waymudt*), seega 'eraldi' pole haruldasem kui *iszeerranes* 'insonderheit, besonders, eriti'. Vt U. Masing, Eesti vana kirjakeele lood, Tartu, 1999, lk 204; vt ka P. Alvre, Über zwei aus dem Estnischen geschwundene Konjunktionen. – SFU XXIII 1987, nr 3, lk 167–169.

Ptk 46. Kahtlasi vana kirjakeele *s*-ainelisi partikleid. Terminatiivset *emmis*-vormi päritolu ja kasutamist vanas kirjakeeles on detailselt käsitlenud P. Alvre. *emmis* koosneb iidsetest soomeugrilistest komponentidest: pronoomenitüvi *e* + komparatiivne *mp* + latiivne (-terminatiivne) (*i*)s. Arvatavasti on *emb*-sõnale tähendusega 'teine (üks kahest)' (vrd *emb-kumb*) olnud algselt iseloomulik tugev võrdlusmoment. Kui see tähendusvarjund sai määravaks adverbi **emþis* > *emmis* tekke ajal, siirdus *emmis* latiivselt funktsioonilt terminatiivsele: *emmis sinna* 'just sinna teisale' → '(just)

sinnani'. Järgnev areng seostas *emmis*'e prepositsioonina substantiividega, mis tähendas ühtlasi selle omapärase terminatiivikonstruktsiooni täielikku väljakujunemist. Vt P. Alvre, Eesti terminatiivse *emmis*-konstruktsiooni päritolust. – SUST 1973, lk 21–29. J. Mägiste ei tunne P. Alvre asjaomast kirjutist ja arvab, et *emmis*-sõna etümoloogia on täiesti tume, mistõttu tuleb selle ligemast käsitlemisest loobuda.

Ptk 48. Kirde-eesti *sa*-lõpulisist p-sufiksiga adverbidest. *lasa*-adverbide hulgas nimetab J. Mägiste E. Ahrensile tuginedes vormi *loalasa* 'unabhängig', kuid sellest on Wiedemann registreerinud ka ablatiivse *loaldasa* 'oma loaga'. Tänapäevaks on *loalasa* saanud rannikualal (Kad, Jõe, Hlj, VNg) enda kõrvale häälikuliselt moonunud kuju, mille algupärane tähenduski on tuhmunud: *loalasa* 'otsekohe, oma tahtmisel, igäühe nähes'. Vt P. Alvre, Paarist murdesõnast. – Sõnasõel 1, Tartu 1972, lk 12–17.

Ptk 50. Partitiivist moodustatud p-sufiksilised adverbid *-tasa*, *-tes*, *-ti*, *-ta* jne. Käsikirja servale (lk 135) on J. Mägiste märkinud raskesti dešifreeritava käekirjaga näiteid P. Alvre ja L. Posti uurimusest. Nende kohta vt P. Alvre, Omastusliitelisist määrsõnadest eesti kirjakeeles ja murdeis. – KK 1968, nr 11, lk 658–671; P. Alvre, Auf *-tasa* endende Adverbien im Estnischen. – SFU XX 1984, lk 1–7.

Ptk 60. Illatiivseid, instruktiivseid, inessiivseid ja elatiivseid p-sufiksilisi adverbe. J. Mägiste arvates on *des*-tegevusnimest *tahtes* saanud kuludes *tahte*, *taht*. Loomulikum on siin lähtuda siiski otse instruktiivsest **tahtađen*.

Ptk 63. Sõnalõpulise *s*-i kumine eesti partikleis. Vanas kirjakeeles ja Wiedemannil esineb *taas*-kuju kõrvale ka *taa*. J. Mägiste püüab viimases asjata näha sõnalõpulise *s*'i kadu. Tegelikult tuleks aga lähtuda **k-* või ka **n*-lõpulisest latiivist, millele viitavad sm *taa*' (< **tayak*), vana kirjakeele *taghan* (loe: *tayan*) ja vadja *tagā* (< **tayan*). Vt P. Alvre, Latiivist eesti keeles (võrrelduna sugulaskeeltega). – ESA 33 1987, Tallinn 1989, lk 84–88; vt ka P. Alvre, Adverbide eesti *taga*, samojeedi **taka*- pronominaalsest päritolust. – ESA VIII, Tallinn 1962, lk 147–162.

Ptk 65. P-sufiksi eri kujud eri eesti murdeis. J. Mägiste lähtub soome kirjakeele possessiivsufiksile eeskujul ainult *n*-listest vormidest **-nsak*, *-nsäk* ja **-nsan*, *nsän*, mida teatavasti on algselt kasutatud vaid

mitme omastava puhul. Arvestada tuleks aga ka ainsuslikku **sa-*, *sä-*kuju, mis soome murdeiski pole tundmatu. Eesti keele puhul jäävad *n*-lised lähtekujud tahes-tahtmata puhtteoreetilisteks. Ka soomepärase kilderannikumurre tunneb ainult *n*-ita omastusliitetüüpe *-sa*, *-sä*, *-se*, *-s*. Nende kohta vt. M. Must, Kilderannikumurre, Tallinn 1987, lk 219–231.

Ptk 66. Lisandeid refleksiivpronoomeni *enese* jm *p*-sufiksilisile kujudele eesti vanast kirjakeelest. Haruldane possessiivsufiksita refleksiivpronoomeni vorm *ende* 'eneste' vajanuks selgitust, et siin on tegemist **hen* : *henen*-sõna konsonanttüvelise mitmuse genitiiviga. Selle pronoomeni mitmed muuted (*enese* < **henensen* < **henensän* jt) sisaldavad rudimendi 3. isiku possessiivsufiksist. Vt P. Alvre, Pronoomenite iseärasusi. – ESA 11, Tallinn 1965, lk 195–208.

Ptk 67. 2. isiku (ja 1. isiku?) *p*-sufiksi järgi vanas eesti kirja-keeles. J. Mägiste kahtlus A. Saareste seletuse suhtes, et *Sinu Tachtmas* ei kajasta *ma*-tegevusnime seesütlevat käänet, on ka siinkirjutaja arvates igati põhjendatud. Pole kahtlust selles, et personaalpronoomeni genitiivile järgnev sõna on substantiiv: *Sinu Tachtmas* 'Sinu tahtmine'.

Ptk 68. Possessiivsufiksita järgi eesti rahvaluulekeeles. J. Mägiste on olnud teadlik J. Peegli rahvaluulealastest uurimustest "Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia" (Käsitäjaline kandidaativäitekiri, Tartu 1954) ja "Eesti regivärsilise rahvalaulu keelest" (Tartu 1961), kuid need rikkaliku ainestikuga tööd polnud talle kättesaadavad.

Paul Alvre

Tiit-Rein Viitso

JULIUS MÄGISTE KEELETEADLASENA

Teadlast iseloomustab tema looming. Lauri Kettuse järel aastail 1929–1944 Tartu Ülikooli teise läänemeresoome keelte professorina töötanud Julius Mägiste pool sajandit kestnud loomeiga jaguneb vahekorras 2 : 3 kaheks järguks, nimelt kodumaa-aastaiks ja pagulasaastaiks. Tema teaduspublikatsioonide temaatika, kui arvukaid arvustusi ja personaaliat mitte arvestada, võib mõningase pingutusega suruda kuue üldise märksõna alla: häälikulugu, vormilugu, sõnavaraõpetus, nimeuurimine, vana kirjakeel, murdetekstid. Seda pole sugugi vähe. Suunitluselt on kõik peale murdetekstide ja soome-eesti sõnaraamatu ennekõike keeleajalugu.

Julius Mägiste esimesed üllitised ilmusid juba 1922. aastal. Neiks olid kolm õigekeelsusalaste raamatute arvustust ning Akadeemilise Emakeele Seltsi esimese stipendiaadina Eesti Ingerisse tehtud uurimisreisi ülevaade. Õigekeelsuslast ilmsete keeleuuenduslike kalduvustega Mägistest ei tulnud, kuigi ta pagulasaastail juhtis tähelepanu ka pagulaste keelevigadele. Küll aga esitab üliõpilane Mägiste esimese nähtava ja üliõpilase jaoks tavatu sammuna keeleteadusse juba järgmisel aastal “Etümologiseerimiskatseid” (Eesti Keel II 1923). Ülevaade “Reisust Eesti-Ingeris” (Eesti Keel I 1922) on aga esimene ja viimane arvestatav soome- ja isurikeelse Eesti Ingeri keeleolude tutvustus; mõnevõrra täiendavad seda vaid veidi hilisemad kirjutised “Eesti-Ingerist” (Odamees 1923) ja “Viron Inkeri” (Suomen Heimo 1923).

1. Julius Mägiste teadusalaste võimete katsekiviks oli ta magistritöö. Juba teise ülikooliaasta järel käis ta Emakeele Seltsi stipendiaadina Eesti Ingeris uurimisretkel. Sellega sai Mägiste esimeseks ja tähtsaimaks Eesti Ingeri läänemeresoome murrete uurijaks. Mägiste sai magistrikraadi 15. veebruaril 1923. Tema magistritöö “Roson (Eesti Ingeri) murde pääjooned” (ACUT B

VII₃, Tartu 1925) oli sõjaeelsete magistritööde seas üks väheseid tõepoolest küpseid uurimusi ning selle väärtus on n-ö igavene. Olulisim siin on ennekõike süstemaatiliselt kogutud ja esitatud keeleainestik. Kuigi Mägiste ei erista väljaspool eessõna sõnaselgelt kohapealset soome murret ja Alam-Lauga isuri murret, lubab keelejuhtide liigitamine luterlasteks ja kreekakatoliiklasteks neid siiski üheselt eristada. Seetõttu võib seda tööd lugeda ka kontrastiivseks uurimuseks. Siit tuleb mõneti esile ka niihästi soome kui ka isuri murde sisemine variatiivsus: soome osas on näidatud Kallivere ja Kullaküla erinevused ning isuri osas Väiküla ja Vanaküla erinevused. Harva osutatakse muude külade keele tarvitusele. Mägiste põhjendab seda eessõnas järgmiselt: "Saarküla, Hanikek. ja muude käsitledava murdeala piiridesse kuuluvate külade keel ei paku mainimisväärseid spetsiaaljooni, sellepärast on neid nimetatud ainult paaril üksikul korral" (lk VIII). Siit näeme, et Mägistet huvitasid erijooned, mitte aga keeleala jagunemine. Sellest on mõneti kahju, aga seda tingis niihästi soov ülikool ära lõpetada kui ka aja vaim. Ka soome ja isuri keele terminoloogiline mitteeristamise juured tulenesid soome keeleteaduses kaua valitsenud vaatest, mille kohaselt isuri keel on *inkeroismurteet*, niisiis vaid ühed soome kolkamurded. Mägiste magistritöö ning Akadeemilise Emakeele Seltsi stipendiumi toel valminud ingerlase A. Angere soome murde sedelkogu on peaaegu kõik, mis on säilinud Eesti Ingeri soome- ja isuri murretest. Eesti Ingeri soome murre kuulub Lääne-Ingeris räägitud Narvusi murdealasse; teine arvestatav uurimus sellest murdest on Merle Leppiku "Ingerisoom Kurgola murde fonoloogilise süsteemi kujunemine" (Tallinn 1975). Isuri keele Alam-Lauga murret taas on sügavaimalt käsitlenud Arvo Laanest oma kogu isuri keelt käsitlevais uurimustes, ennekõike aga raamatus "Isuri keele ajalooline foneetika ja morfoloogia" (Tallinn 1986). Kuigi Leppiku ja Laanesti uurimused esindavad magistritööst oluliselt kõrgemat taset, leidub Mägiste töös huvitavaid detaile, mida teised uurijad pole samade murdealade teistes osades täheldanud või on siis täiesti ebaoluliseks pidanud.

Häälikulugu Mägiste käsitles veel kuni aastani 1939 tosin-konnas artiklis. "Rõhutu silbi (*z- >) h > ĭ häälikusäädusest" (Eesti Keel IV 1925) on ta tähelepanu ärratanud sõnade *paraja*, *varajane*,

salaja iseäralik *j*. “Eesti esimese silbi kontraktsioonidiftongitest sidevuses teiste läänemeresoome keelte vastavate nähtustega” (Eesti Keel IX 1930) väidab Mägiste vastukaaluks Andrus Saarestele, et vähemalt Põhja-Tartumaal on pärisdiftongidest erinevate hilisdiftongide esiosised tagaosistest pikemad; seda huvitavat väidet ei ole kunagi ei tõestatud ega kummutatud. “Algsm. 1. silbi *eü* eesti keeles ja algsm. *öü* küsimus” (Eesti Keel X 1931) käsitleb eesti diftongisüsteemis leiduvat argumenti algläänemeresoome **öü* kasuks. Enamasti käsitleb Mägiste kitsapiirilisi eriarenguid või jäanuknähtusid: “Sõna lõpphääliku kandumisest järgsõna algusse” (Eesti Keel V 1926), “Ensi tavun vokaalivelarisatiosta virossa” (Suomi V₁₀, Helsinki 1930), “Haploloogilis-dissimilatoorsest sisekaost lmsm. keelis” (Eesti Keel XIII 1934), “Näiteid *ηkk > kk*, *mpp > pp* häälikuarenguist” (Eesti Keel XIII 1934), “Eesti murdekujudest *onè*, *onò* ja nendega ühenduses kerkivast lisandvokaali probleemist” (Eesti Keel XVII 1938), “Haruldasest eesti sisekaost sõnus (*õlu* :) *õlle*, *tõte*, *tõteline*, *tõtelik*” (Eesti Keel XVIII 1939). “Läänemeresoome murrete *δ* kao juhtumite seletuseks” (Eesti Keel XII 1933) esitab läänesoomes sõnades *navetta*, *tuhata*, *lähettää*, *kohentaa* algläänemeresoome **t* oodatava nõrga astme vaste puudumise seletuseks senise idasoomel põhinenud laenuseluse asemele 2. ja 3. silbi piiril asuva *t* dissimilatiivse mõju. Huvitavad on Mägiste katsed rekonstrueerida eri ajajärgude keeleteksti Harri Moora ja Hans Kruusi toimetatud “Eesti ajaloo” I köites (Tartu 1935, lk 121, 237).

2. Kuigi magistritöö näitas Julius Mägiste võimekust häälikuloo alal ja ta kavatseski alustada läänemeresoome keelte 1. silbi vokalismi ajaloo uurimist, valis ta siiski Julius Margi soovitusel oma doktoritöö objektiks ajaloolise tuletusõpetuse.

Mägiste doktoriväitekiri “*oi*-, *ei*-deminutiivid läänemeresoome keelis. Läänemeresoome nominaaltuletus I” (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XII₂, Tartu 1928) käsikiri valmis kolme aastaga 1923–1926, vaid viimast peatükki sai trükijärgus kohendatud. Autori algseks kavatsuseks oli “esitis lmsm. deminutiivtuletusest”, kuid kui “järg jõudis *oi*-, *ei*-liste

deminutiivide kätte, jäid muud esialgselt kõrvale”, sest “et see ju kõikjal enam-vähem ebaproduktiivsust deminutiividele üksinda on väärt etümoloogilis-derivatsioonilist spetsiaaluurimust” (lk VI). *Etümoloogilis-derivatsiooniline* tähendab siin seda, et uurimuse kuues esimeses peatükis on esitatud ja nummerdatud vastavalt liivi, eesti, vadja, soome (ja tegelikult ka isuri), karjala-aunuse-lüüdi keelerühma ja vepsa kõik sõnad, mida on peetud võimalikuks lugeda *oi-* või *ei-*listeks. Siin on suuresti toeks olnud see, et selle “deminutiividele” “häälikulist külge – päämiselt küll ainult soome murrete seisukohalt ja häälikuloolise meetodiga – R a p o l a oma Diftg.-teoses on riivand põhjapanevalt” (lk VI). Seda laadi töödes sõltuvad tulemused algainestikust. Mägiste esitatav ainek on üliulatuslik ja varustatud rekonstrueeringutega. Etümologiseeritud on julgelt, erilise hoolega on esitatud kogu kogutud ainek põlissõnadest hiliste laennimedeni. Esitan kolm näitesarja, vastavalt liivist, eestist ja karjalast. Näidete numeratsioon ja esitusviis on Mägiste oma.

LIIVI KEEL (lk 1).

2. **hepoi-*: SjWied *üpkaka* ‘Steinsauger (ein Fisch), *Blennius L.*’, lvKett *iʔpakā* ‘kivikala’.
3. **häto i*: SjWied *Ädu* ‘Hedwig’, lvKett *ädü* id., p. sg. -*stā*, *ān-dab*, *ädün* ‘annab Ädule (Mg.)’.
4. **kikkoj*: SjWied *Kik*, -*id* ‘Hahn’, (Sal.) *kikud äig* ‘um die Zeit des Hahnenschreis’, lvKett *ki|k̄*: (n. pl., lvI) -*kkūd*, lvL -*kkid* ‘kukk’, ‘veeroos’.
5. **laukkoi*: SjWied *Laik*, (n. pl.) *l-ād* ‘ein Stück Vieh mit grosser Blässe’, IT O. Loo *laik*: *lāikkād* (lvI).
6. **luikkoj*: SjWied *Klūk*, (n. pl.) *klūkād* (~ Sal. *gulʼb* < lt.) ‘Schwan’, lvKett *klūkkāz*, *klūk*.

EESTI KEEL (lk 4–5).

12. **hennoj*, **hinnoj*: EK III 190 A. Saareste (vakuraamat eP a. 1435–1507) *Henno* (< *Hinrik*), Helle 394 *Ĥinno* ‘Heinrich’ Ki *i|n̄*: -*nnū* van., = *ettakkim*

[Евдокум], *eñdrik*), IT P. Berg (Kursi), Pu *Eñnù* (talunm.), Tarv *eñ* : *eñnù* 'Enn' (van.), IT P. Voolaine (Räp. dem. nimele *hiñdrek*) *hiñnò*.

13. **hepoi*: Stahl 108 Schley ubbokalla, Ross 103 mőtghobbo, seft mőtghobbust, need hobbofet, Guts! Hobbo *Equa* Hoo / R. Hobbu *Equae* Hou / G. Hobbust Equqe Houst, Bleyer / Habbakalla /, Strense Hobbo, Gös 29, 321 Hobbo Mutterpferd / hobbust, 371 Staubschwamm / (Pferdefist) hoo tuß, Helle hobbo räāstaß 'ein Drossel, Krams-Vogel', hobbut-wars 'die Junge Stute'; NeusVL, 76 hobbo 'die Mähre', VK I 200 hobo 'Ross': *huo kaupā huulitsal*, VK II 247 hobo *hiiruhalli*, MustVKR 13 *obu*, 81 *ōbu umbrauaga*, SL II 45 (Soelaane) *Huo kaup*, 52 (Räp.), 344 (Vastl.) *hobo*; Rg, Jäm, Kihlk *ob|ù*: Jäm, Kihlk -use, -ust, -uste, -uši 'hobu', EKirj.1909 (IV), 394 J. Jõgever *obu* (hobune, Saare-Jaani), ToriP *sōidù obù*, Ki *ob|õ*, -*osõl* (ad.sg.) -*osõd* (n. pl.): *õšt* (p. sg.), SetuS *hū* (van. Pets., Ob. ~*mārā* uus), (Pn) *hobù* 'mära', VoolS *obù* : *uõ* : *õppù* id., (N., Pn.) *hobù* id., (M.) *hovù*, LutsiK 23, 136 *hobu* : *hūū*~ *huu* (n. sg.) id.

KARJALA KEEL (lk 133–134).

23. **harmoi* : Aun *hārmoi* (~ *hārmi*) 'harmaa lammas'.

24. **hepoi* : SUSA XXXIII, 8 5 Toivonen (aun.) *Hebo*, TVKK, Rug, Schw, TvK, KKO² 32 (: *hevoñ* g. sg.), Suomi II 8 251 (Suo.), TAK, SalmK, Sun, Kett 49 (K., Pyhäj.) *he|bo* 'tamma; hevonen (TVKK)', 'tamma (Rug, Schw, TwK)', 'hevonen (TAK)': Rug, Sun (*hebo* *muqrd'* ~) -*bon*, Rug -*buo*, SunT -*bod* (p. sg.), Aun *he|bò* : -*vò*, -*bqa*, -*bolojn*, -*boloj* 'hevonen' ~ -*bojne* id, *hebokala* (eräs kalalaji) AunAS 84 *Valgei hevo* (n. sg.), Kiel I 5 5 *hebod* 'hevoista', SunT *heboj|d* (p. sg.), -*kš* (trsl. sg.), SPOP 29 (Mundj.) *heboj|d*.

25. **hermoi* : SuojK *Hermoi* 'Herman', Aun *Herm|oi*, -*oijn*, -*oïdu*, -*oloijn*, -*oloj* id.

Näitesõnu ja nende käsitlemist keeleteaduslikus kirjanduses on Mägiste vaaginud ülipõhjalikult; selle eelduseks on olnud suurepärane senise kirjanduse tundmine ja ilmselt väga hoolas töö Soome arhiivides.

Tänapäeval keeleajaloolisi koolitõdesid täis toppimata lugejal peaksid siin välja valitud näited tekitama mõningast hämmeldust. Esiteks, **oi*-lised hilislaenulised pärisnimed osutavad, et “see ju kõikjal enam-vähem ebaproduktiivistund deminutiivide-liik” on siiski vähemalt nimede puhul produktiivne, samas aga nende *n-ö* rekonstrueerimine ei ole mõttekas tegevus. Mägistel oli **oi*-liste pärisnimede rekonstrueerimisel suureks eeskujuks Heikki Ojansuu; see selgub väitekirja viimasest peatükist “Ülevaateid, kokkuvõtteid, lõpptulemusi”.

Teiseks, karjala näited peaksid äratama küsimuse, kas Mägiste pole mitte ühendanud erinevaid tuletusliiteid, ja mil määral muud keeled peale karjala ja vepsa (ning isuri) on üldse tõestusjõulised. Väitekirja viimase peatükiga tutvudes võime veenduda, et Mägiste ei ühenda erinevalt Martti Rapolast **oi*-listeks siiski mitte kõiki labiaalvokaalilisi tüvesid, nimelt rida soomeski *u*-lisi tüvesid. Ei ole siis imestada, et 1933. aastal nendib Mägiste kirjutises “Kahest arvatavast lmsm. *oi* ~ *u* vaheldusest” (Eesti Keel XII 1933), oma esimeses reaktsioonis Rapola arvustusele, et ta väitekirja “on tänavu kevadel ... saanud kurja arvustise osaliseks” ja pöördub veel hiljemgi sama küsimuse juurde tagasi. Nii on üks rühm kunagisi **oi*-sõnu, nagu *sepikoda*, *vakuraamat* jts saanud ilusa käsitluse kirjutises “Pisimärkmeid läänemeresoome *i*-liste liitsõnade alt” (Õpetatud Eesti Seltsi Toimetised XXX, Tartu 1938). Ilmselt oli Mägistel selles küsimuses õigus. Samas see ei kõrvalda võimalust, et Mägiste on oma väitekirjas just Rapola otsesel eeskujul ikkagi ühendanud vahel **oi*-liiteks tõenäoselt ühendamatut. Et isuris, osas soome murretes, karjalas ja vepsas on olemas niihästi ilmsed *oi*-tüved kui ka *o*- ja *u*-tüved, vajavad läänemeresoome *o*- ja *u*-tüved ning nende taust keelkonnas ikka veel hoolsat uurimist.

Kui hinnata Mägiste esialgu kavandatud ning tegelikku väitekirja teema strateegilist väärtust, siis võime olla kindlad, et läänemeresoome 1. silbi vokalismi vähegi tulemuslik uurimine

oleks nõudnud palju rohkem aega, ning Tartu ülikool ei oleks saanud 1929. aastal uut läänemeresoome keelte professorit.

Tuletusliidete ja tuletiste jälgimise juurde pöördus Mägiste vahel edaspidigi, vrd "Eesti -ss-aineselisest deminutiivsufiksist" (Eesti Keel VIII 1929), "Eesti sõna *äiätär* ja feminiinsed lõpptunnused" (Eesti Keel IX 1930), "Käändelõpp tüve- ja tuletuselemendina eestis ja lähemais sugukeelis" (Kultuuri ja teaduse teilt. Tartu 1932), "Verbitüve-noomenist eestis" (Eesti Keel XI 1932), "Pisimärkmeid läänemeresoome *i*-liste liitsõnade alalt" (Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat XXX. Tartu 1936.),

Mägiste on ilmutanud huvi ka muutemorfoloogia, eriti aga selle keeleajalooliste probleemide vastu. Seda kajastavad "Eräitä liiviläisiä possessiivisuffiksin jäännöksiä" (Virittäjä 32 1928), "Eesti *saama*-futuuri algupärasest ja tarvitamiskölblikkusest" (Eesti Keel XV 1936), "Kagu-eesti murde eitavast *k*-aineseta imperatiivist" (Eesti Keel XIX 1940, "Eesti nn *da*-infinitiivilise kaudse kõneviisi selgituseks" (Tulimuld 1952), "Zu dem finnisch-lappischen γ - (*g*)-Komparativ" (Meddelanden från seminarerna för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugriska språk vid Lunds Universitet 2, Lund 1952), "Terminatiivipäätteiden ja -rakenteiden alalta" (Verba docent. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6. 10. 1959. Helsinki 1959). Pensionieas on ta pöördunud ka kaugemate soome-ugri keelte muutmisõpetuse üldisemate küsimuste poole, vrd "Verbalkomparation im Mordwinischen" (Fenno-Ugrica. Juhlakirja Lauri Postin kuusikymmen-vuotispäiväksi 17. 3. 1968. Helsinki 1968 (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 145)), "Zur Aktionsart in den finnisch-ugrischen Sprachen" (Finnisch-ugrische Forschungen 38. Helsinki 1970), "Über einige Fälle von Wortkategorienanomalie im Mordwinischen" (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamat V (1965–1969). Stockholm 1971). Tema erihuviks morfoloogias võib pidada laenafiksiste uurimist. Seda kajastavad ennekõike "Laenatud indo-euroopa verbiprefikseist läänemere-sm. keelis" (Eesti Keel XVI 1937), "Zu den entlehnten *š*-haltigen Suffixen im Wepsischen und zu den (mittel)weps. Wörtern *gānīš* 'Hase', *varīš* 'Krähe'" (Meddelanden från seminarierna för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugriska språk vid Lunds Universitet

3 1953), "Suffixentlehnung und Lehnkontaminationen im Lichte einiger wepsischer Beispiele (Festschrift für Max Vasmer zum 70. Geburtstag am 28. Februar 1956. Berlin 1956). "Suffixentlehnung in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere aus dem Russischen" (SUSA 69. Helsinki 1968.

3. Põhiosa Julius Mägiste teadustegevusest moodustab etümoloogiaharrastus. Vaatluse all on enamasti sõnad alatest eesti ja liivi keelest mordva ja marini. Siia kuuluvad "Etümoloogiseerimiskatsed" (Eesti Keel II 1923, III 1924, V 1926), *E. pärit, päris* sõnade seletuseks" ja "Veel kord *päris, pärit*" (Eesti Kirjandus 1925, 1926), "Märkuseks li. *amàv* 'kõik' (n.pl.) puhul" (Eesti Keel V 1926), "Lmsm. keelte kuradinimestikust" (Eesti Keel VI 1927), "Eesti *algu-, lõiku, magu-* (= *magamis-*) seletuseks" (Eesti Kirjandus 1928), "Liivi sõnaseletusi" (Eesti Keel X 1931), "Etümoloogilisi märkmeid setu murdeainese puhul" (Eesti Keel XIV 1935), "Néhány finnségi-mordvin szõhasonlítás" (Nyelvtudományi Közlemények 50 1936), "Läänemeresoome keelte *kass, kasi, katt(i)* ja mõni sõna muistki kassinimetustest (Eesti Keel XVI 1937), "Läänemere-sm. ja volga-sm. võrdluse alalt" (Eesti Keel XVIII 1939, XI 1940, Eesti Keel ja Kirjandus 1941), "Eesti *abielu* ja soome *avio*" (Apophoreta Tartuensia, Stockholm 1949), "Fi.-estn. *nuha, noha, nohu, nuhu, nohi* 'Schnupfen' und estn. *päri* 'Schafbock' und die ostseefi. onomatopoetischen Nomina auf -ä, -a und (estn.) -i" (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 98, Helsinki 1950), Tšuudien kansallisuusnimen ongelma ja suomen *suudin*, viron *suue* 'kiila'" (Virittäjä 54 1950), "Zum fi. »harakka« 'Elster' und seine Sippe" (Ural-Altaische Jahrbücher XXV. Wiesbaden 1953), "Ostseefinnische und wolgafinnische etymologische Betrachtungen I-II" (Commentationes Balticae (Bonn) I 1953, VIII/IX 1960/61), "Zu einigen fraglichen alten ostseefinnischen Lehnwörtern aus dem Russischen" (Slaviska Institutionens vid Lunds Universitet Årsbok 1953-1954, "Zu einigen fraglichen alten ostseefinnischen Lehnwörtern aus dem Russischen" II-IV (Språkliga Bidrag 1.5 1955, 2.8 1957, 3:12 1959), "Gibt es im Tscheremissischen baltische Lehnwörter?" (Ural-

Altäische Jahrbücher XXXI 1959), "Wolgafinnische Notizen" (Språkliga Bidrag 3.12 1959). See loetelu ei ole täielik.

Vahel on vaatluse all olnud laenud indo-euroopa keeltesse, nagu Värmlandisoomest rootsi keelde või uurali keeltest vene murdeisse, nt "Russ. (dial.) *нѣгла* und uural. **ñulka*" (Studia Orientalia XIX 1953), kus küsimuses on eestissegi laenatud *nulg*-tüve laenamine.

Valiku Mägiste etümoloogiliselt käsitletud eesti sõnade loetelust on esitanud Alo Raun oma "Etümoloogilises teatmikus". Ja ei või unustada, et ka morfoloogia alal tegutsedes on Mägiste olnud ennekõike etümologiseerija.

Mägiste etümoloogia-alaste ettevõtmiste tipuks tuleb pidada tema 4100 lk-line eesti keele etümoloogiasõnaraamatut "Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII" (Helsinki 1982, 1983), mis mitmel põhjusel ei jõudnud autori eluajal valmis saada. See paljundusena avaldatud töö ei ole saanud ka autori viimast lihvi ning selle käsikirjas puudunud osa *o* – *ohakas* ning lühendiloetelu on kirjutanud aastail 1979–1982 keeleteadlane ja Julius Mägiste kälimees Alo Raun, kes lisaks täpsustas allikaviiteid ja tegi muidki parandusi. Võime olla tänulikud Mägiste kunagisele kolleegile ja sõbrale selle Lundi päevilt, hilisemale Helsingi ülikooli soome keele professorile Pertti Virtarannale, kes saavutas käsikirja paljunduskõlblikuks toimetamise ja paljundamise Soome-Ugri Seltsi poolt.

Eesti keele etümoloogiasõnaraamat ei olnud Mägiste esimehe sõnaraamat. Juba 1931. a ilmus temalt peaaegu 700 lk-line "Soome-eesti sõnaraamat" (Emakeele Seltsi Toimetised XIX)". Soome-eesti sõnaraamatu koostamine tuli Akadeemilises Emakeele Seltsis päevakorda juba seltsi teisel tegevusaastal, s.o 1921. a. Sõnaraamatu juuretiseks oli Johannes Aaviku 1905. a. Soome Kirjanduse Seltsile valmistatud, kuid aastatega oluliselt vananenud käsikiri. Ja kuigi Mägiste arvestas hoolsalt eesti kirjakeele kiiret arengut, arenes eesti kirjakeel veel selle sõnaraamatu ilmunise järelgi niivõrd kiiresti, et sõnaraamat jõudis vananeda palju enne järgmise sõnaraamatu ilmunist.

4. Julius Mägiste etümoloogiaharrastusega on tihedalt seotud tema nimeuuringud. Tema püüet isikunimedele ja isikunimedest lähtunud kohanimedele algkuju tuvastada võib näha juba ta väitekirjas. Mägiste, kes oma saksapärase perekonnanime oli varakult eestipärasega asendanud, hakkas pärast doktoreerumist agaralt võitlema eestipärase isikunimedele eest; sellealase tegevuse olulisi tugiteoseid olid tema "Eestipäraseid isikunimesid" (Tartu 1929 (Emakeele Seltsi Toimetused XVIII)) ja "Eestipäraseid eesnimesid" (Tartu 1936). Samas asus ta uurima eesti ja liivi, aga ka muude läänemeresoomlaste vanimat isikunimesid, hiljem ka kohanimesid. Laeneesnimede uurimise osas on oluline "Om svenska (och nordiska) förnamn i estniskan" (Svio-Estonica XVIII 1967). Vanimate eesnimede uurimise viljad on nähtavaimal Läti Hendriku kroonika Mägiste tõlkes (Henriku Liivimaa kroonika. Ladina keelest tõlkinud Julius Mägiste. Stockholm 1962). Veel olulisemaks kujunes kohanimedele uurimine, mida tähistavad "Om svenska och svenska 1600-talsbesittningars ortnamn i estniskt skriftspråk" (Svio-Estonica XVIII 1967), "Viron paikannimistä *Põlva* ja 1200-luvun *Walgatabalve*" (Virittäjä 1970). Olulisimad on siiski Värmlandi nn metsasoomlaste kohanimesid käsitlev "De värmlandsfinska ortnamnens vittnesbörd" (Karlstad 1955 (Småskrifer utgivna av Värmlands Museum I)) ja kolmeosaline (429+376+94 lk) suurteos "Värmlandsfinska ortnamn" (Helsingfors 1966, 1969, 1969 (Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanarum Litterarum XXXV 1–3)).

5. Juba Julius Mägiste väitekirjas ilmnev eesti vana kirjakeele jälgimine leidis peagi jätku ta edasises tegevuses. 1930. aastal vaatleb ta Wanradt-Koelli katekismust, järgmisel aastal aga ilmub kaheosaline artikkel "Soome keele osa eesti kirjakeele arendamisel" (Eesti Kirjandus 1931). Selle teema juurde on ta hiljemgi tagasi tulnud, vrd "Suomen kielen osuudesta viron kirjakielen kehityksessä, varsinkin sen sanaston kasvussa" (Virittäjä 62 1958) ja viimast teemat on jätkunud hilisematelegi uurijatele. Soome mõjude küsimus on ajendanud teda vaatama kirjakeeltest kaugemalegi, mille tulemuseks on "Suomalaisesta siirtoasutuksesta Viron pohjoisrannikolla ja Hiidenmaalla" (Virittäjä 56 1952). Ta

tähelepanu on ärratanud ka mõeldav vastupidine mõjusuund: "Mis on soomlased laenanud eesti keelest" (Eesti Kirjandus 1933), "Kas M. Agricola keeles on eesti mõjundeid?" (Eesti Keel XIV 1935). Palju olulisemaks kujunes vana kirjakeele harrastus siiski Rootsisis. Seal algas see rootsi ja alamsaksa mõjude piiritlemise küsimusega vanas kirjakeeles ("Svenskt eller lågtyskt i den gamla skriftestniskan" (Svio-Estonica. Lund 1949) ja jätkus esialgu üle aasta ilmunud artiklitega ning vahemikus 1953–1970 enam-vähem iga-aastaste töödega vana kirjakeele teemal. Lisaks esitab osa etümoloogia-alaseid uurimusi suurel määral vana kirjakeele sõnaseletusi, nii esitab vanemaid vene laene vanas eesti kirjakeeles 77-leheküljeline uurimus "Äldra ryska lånord i estniskan, särskilt i det gamla estniska skriftspråk" (Lunds Universitets Årsskrift. N. F. 1. 55:1). Mägistega vana eesti kirjakeele alane uurimistöö väärib omaette ülevaadet. Valik tema sellealastest töödest on soomendatuna ilmunud raamatuna "Vanhan kirjaviron kysymyksiä. Tutkielmia viron kirjakielen varhaisvaiheista 1200-luvulta 1500-luvun lopulle" (Tietolipas 64, Helsinki 1969). Seni on käsikirja jäänud aga Mägistega vana eesti kirjakeele sõnaraamat, mida võib pidada Mägistega sellealase töö krooniks.

Mägistega huvid kirjakeele ajaloo vastu ei piirdunud sugugi eesti keelega. Ta jälgis algul huviga Venemaa soome-ugri rahvaste kirjakeelte arengut ja hiljem aga sügava murega nende kustumist.

6. Kuigi Julius Mägistega kirjalik toodang trükitud lehekülgedes on aukartust ärratav, ei olnud ta sugugi kabinetiteadlane. Lisaks üliõpilaspõlve keelealastele välitöödele Eesti-Ingeris on ta kasutanud võimalust uurida ja kirja panna elavat keelt Setumaal 1930–1939, Vadjamaal 1943. aasta augustis, Liivi rannas 1943. aasta septembri lõpus ja oktoobri alguses ning pikema aja jooksul Värmlandi viimastelt metsasoomlastelt 1947–1951. Metsasoomlasi valgustab üldisemaltki "Metsäsuomalaismurteiden nykyisestä vaiheest" (Suomi 105:1, Helsinki 1948). Tema setu kirjapanekud on enamasti hävinud. Neil uurimisretkedel kirja pandud tekstid moodustavad neli tekstikogumikku: "Woten erzählen. Wotische Sprachproben" (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 118, Helsinki 1959, 225 lk), "Liiviläisiä tekstejä" (Suomalaisen

Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 276, Helsinki 1964, 73 lk), "Vermlannin sammuvaa savoa. Kielennäytteitä vuosilta 1947-51" (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 265, Vammala 1961, 188 lk) ja "Setukaistekstejä" (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 159, Helsinki 1977, 271 lk). Mägiste tekstidel on hävivate keelte primaarainesena hindamatu väärtus.

7. Esitatu ei käsitle Julius Mägiste keeleteadusliku tegevuse kõiki tahke. Käsitletud tahkude määratlemine valik oleneb valijast. Kõrvalhüpeteks jäävad igatahes "Paar sõna lastekeelest" (Eesti Keel III 1924), "Några ord om den estniska kvantiteten" (Meddelanden från seminarierna för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugriska språk vid Lunds Universitetet 1, Lund 1951), "Ett uttalande från 1680-talet ingrikernas och voternas ursprung" (Svio-Estonica XIII 1956), "Über eine russische Geheimsprache" (Språkliga Bidrag 2.10 1958), mis osutavad, et ta tundis muidki valdkondi peale tavaomaste.

Mägistest järele jäänud paberid ja sedelkogud lasevad teda paista inimesena, kes kogu vähegi vaba ärkvelolekuaja väsimatult ja kiiresti midagi kirjutab. Mitte ainult keeleteaduslikku, ja kui mitte muud, siis sõnasedeleid. Kõrvalisel on raske ja ehk isegi võimatu mõistatada kõigi ta sedelkogude otstarvet.

Tuleb imetleda ainuüksi Mägiste mõtet asuda üksi koostama eesti vana kirjakeele sõnaraamatut ja eesti keele etümoloogia-sõnaraamatut. Üksikteadlane ühtki niisugust hiigeltööd ette naljalt ei võta, rääkimata kahest tööst suuresti korraga. Veelgi enam tuleb imetleda Mägiste vankumatut tahet need tööd lõpule viia. Et eesti keele etümoloogiasõnaraamat jäi napilt lõpetamata, tulenes saatuslikest juhusetest. Nii või teisiti, juba seda on palju, mis Mägiste eluajal valmis sai ja ilmuda jõudis. Selle seas on sedagi juba palju, mille väärtus on n-ö igavikuline, mis kestab seni kuni on olemas läänemeresoome keeleteadus või Rootsi riik. Ehk oli selle sünnis suur osa selles, et endisel Tartu ülikooli professoril oli pagulasena Lundis dotsendiseisuses olles ja hiljem pensionärina palju õppetööst vaba aega, mida ta ei võinud või ei raatsinud raisku lasta minna. Kindlasti oleks professoriametis loovtööks jäänud aega vähem, kuigi au oleks olnud rohkem. Teiselt poolt oli samal ajal

Eestis Nõukogude võimu viljastavates tingimustes professori elu neil aegadel kõike muud kui normaalne. Pealegi oleks ainuüksi Mägiste kunagine üritus eestlasele eesti nime saamiseks tähendanud tema sattumist kodanlike natsionalistide hulka. Ja ainuüksi Vadjamaale augustis 1943 tehtud uurimisreisi eeltingimused oleksid Nõukogude võimu tingimustes toonud automaatselt kaasa tema liigitamise fašistide ja nende sabarakkude kilda. Meil on põhjust lugeda Julius Mägistet mitte ainult väljapaistvaks, vaid ka õnnelikuks omaaegseks eesti keeleteadlaseks.

Valve-Liivi Kingisepp

**EESTI VANA KIRJAKEEL
JULIUS MÄGISTE UURIMISALANA LUNDIS**

Huvi eesti vana kirjakeele vastu ilmnes mitmekülgse lingvistina tuntud Julius Mägiste uurimustes juba 20.–30. aastail, kuid süstemaatilisele uurimistööle sel alal (ikkagi muude ainevaldkondade kõrval) asus ta pagulasena Lundis elades ja seelses ülikoolis töötades.

Üksikasjalikumat teavet selle kohta, millal ta erialast tööd paguluses sai alustada, mil moel see toimus, mida arvas sellest endine kolleeg ja eesti kirjakeele ajaloo silmapaistvaim uurija professor Andrus Saareste ja kuidas uurimistöö kulges, pakub Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis säilitatav Mägiste–Saareste kirjavahetus, mida käesolevas kirjutises on kasutatud.¹

J. Mägiste kirju A. Saarestele ajavahemikust 15. november 1944 kuni 21. märts 1963 on kokku 57. Materjalide korrastamise käigus võib mõni kiri veel lisanduda. Täpsed andmed J. Mägiste trükitöödest aastani 1970 leiduvad Pentti Soutkari koostatud bibliograafiates.² J. Mägiste käsikirjalisi materjale, mis pr. Leida Mägiste kinkis 25. VIII 1980 Soome-Ugri Seltsile, säilitatakse Kotimaisten kielten tutkimuskeskus' e arhiivis Helsingis ja nende täpse loetelu koostas Anneli Peräniitty Soome-Ugri Seltsi tellimisel.³ Tänu J. Mägiste laste lahkele loale nende isa käsikirjalist pärandit Helsingis kasutada ja sellega tutvuda⁴ on osutunud võima-

¹ Andrus Saareste materjalid Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis, reg. 1995/90 ja samas Julius Mägiste materjalid, reg. 1995/80.

² P. Soutkari, Julius Mägistén julkaisut vuosina 1922–1960. – Vironseppo. Juhlakirja Julius Mägistén 60-vuotispäiväksi 19.12.1960. Helsinki, 1960, lk 115–133; P. Soutkari, Julius Mägistén julkaisut vuosina 1961–1970. – Finsk-ugriska småskrifter 3. Lund, 1975, lk 30–36.

³ J. Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. Finnisch-Ugrische Gesellschaft. Helsinki, 1982–1983.

⁴ M. Mikiver Mati Ereltile 12.IX 1996. TÜ eesti keele õppetool.

likuks saada konkreetsemat ettekujutust andeka lingvisti väga suurest töövõimest ja loominguseikadest pagulasaastail.

J. Mägiste käsikirjalist pärandit on ka Tartu Ülikooli raamatukogus, kuid see arhiivifond ei sisalda vana kirjakeele materjale ega uurimuslikke käsikirju. Sisukas ja ulatuslik on fondi epistolaarne osa: J. Mägistele saadetud kirjad rohkem kui sajalt isikult aastaist 1920–1943 ja vähesed J. Mägiste enda kirjad aastaist 1921–1977.⁵ Üksikasjalise ülevaate J. Mägiste eesti vana kirjakeele alastest uurimustest olen avaldanud ajakirjas Keel ja Kirjandus pealkirja all “Julius Mägiste elutöö ühest tahust”.⁶ Alljärgnevalt keskendun Mägiste–Saareste kirjades leiduval infole, mis puudutab eesti vana kirjakeelt ja millest olen pidanud ettekande Aino Laaguse korraldatud Lundi Ülikooli soome-ugri seminari kevadkonverentsil mais 1998. Üldülevaate koostamisel toetun eespool mainitud allikatele ja J. Mägiste avaldatud uurimustele.

Rahulikku loova töö aega Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte professorina (1929–1944) oli Julius Mägistele antud napilt 15 aastat. 1944. aasta sügisel põgenes ta oma kuueliikmelise perekonnaga läheneva Nõukogude okupatsiooni eest. Lühiajaliste peatuste järel Danzigis, Rostockis, Greifswaldis ja Hamburgis jõudis ta detsembris 1945 Rootsi ja asus peagi elama Lundi, Lõuna-Rootsi tuntud ülikoolilinna.

Julius Mägiste esimene Andrus Saarestele adresseeritud kiri on kirjutatud Rostockis 15. novembril 1944 ja selles palub ta abi korteri ja töövõimaluste otsimisel Rootsis. Postkaart Homna-Voxnast, põgenikelaagist, 12. veebruarist 1946 teatab juba võimalikust tööleasumisest Lundi. Vastavad paberid olevat Stockholmis sees ja märtsi alguses peaks küsimus saama otsustatud. Mägiste mainib veel, et Stockholmis oleks vahest töö väljavaateid Ungari Instituudi juures, “kuid kuna Lundi asjad on juba nii kaugel, ei söanda neile sääll kõvasti pääle käia”. Julius Mägiste elus olulist muutust sisaldavat infot pakub 16. juulil 1946 Lundist A. Saarestele Kopenhaagenisse lähetatud kiri: “20. maist alates olen siin Lundis

⁵ I. Loosme, Julius Mägiste arhiivifond TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. – Keel ja Kirjandus 1987, nr 12, lk 737.

⁶ V.-L. Kingisepp, Julius Mägiste elutöö ühest tahust. – Keel ja Kirjandus 1997, nr 10, lk 661–673.

nüüd assistentarhiivlane prof. K. G. Ljunggreni juures. Tegelikult olen olnud ka prof. Wieselgreni kasutuses niipalju kui tema mind vajab oma Eesti-rootsi kohanimeuurimuse juures. See abistustöö on päris huvitav. Minu šeff – praegu suvitamas – andis mulle loa uurida vana eesti kirjakeelt, ja nüüd loengi päämiselt XVII saj. eesti vaimulikku kirjandust, kirjutades säält välja kõike, mis mingit huvi võib pakkuda. Kirjutamist on palju olnud, nii et käekirigi, mis kaunis suur asi pole olnud, käest ära kipub, nagu märkad.” Edasi jätkab J. Mägiste veel: “Rootsi elemente tolle aja e. kirjakeeles ajan ka taga, niipalju kui minu silm selleks on võimeline. Pikapeale, kui niisuguses rahus töö edasi läheb, võib sellest saada eriuurimus (või mitmeid kirjutisi) eesti kirjakeele ajaloo kohta. Siin raamatukogus on õnneks suhteliselt palju vana eesti kirjandust (eriti XVII saj. lõpust), Upsalast saab õige napilt juurde lisa, võib-olla ka mujalt. Nüüd ma palungi Sind mulle abiks olla ja teatada, mis Rootsi-aegsest eesti kirjandusest on olemas taani (Kopenh(aageni) ülik(ooli) jm) raamatukogudes. Siinse ülik(ooli) rmtk. kaudu saaks neid ajutiseks siia tellida. Palun selles asjas vastust niipea kui võimalik! Sinu tööd liiguvad praegu puhtalt e. rahvakeele uurimise alal, arvatavasti ma Sulle oma ettevõttega ei jää jalgu. Muid teemasid siin ka kerge leida pole. Seni vähemalt on minu šefid mulle andnud laialise töövabaduse, suurema autonoomia kui moskoviidid Eestile on andnud.”

Nagu kirjatsitaadist selgub, tunnistas J. Mägiste A. Saareste prioriteeti eesti vana kirjakeele uurimisel ja uuele uurimisvaldkonnale pühendumisel lohutab teda teadmine, et kolleeg on end otsustavalt sidunud eesti keele mõistelise sõnaraamatu koostamistööga, loonud Rootsis pagulaste seas nn korrespondentide võrgu, et saada endale täiendavaid andmeid eesti murretest. Üheks asjatuks nõuandjaks ja Saareste küsitluskavadele põhjalike vastuste saatjaks oli ka J. Mägiste, kõige enam oma kodumurde Kudina murrakusse puutuvates küsimustes, nagu selgub nende jätkuvast kirjavahetusest.

J. Mägiste palvele vastab A. Saareste 19. septembril 1946 Kopenhaagenist, kus ta oli külalisloenguid pidamas, järgmist: “Rootsi-aegsete trükistega, nagu ka üldse eestikeelsete raamatutega on asjad siinpool väga kehvad. Peale Piibli 1. tr(üki), Stahligr(ammata), Göseke(ni) s(õna)r(aamatu), Rossihniuse ja 2 aabits-

katekismuse (vt. selle k(ohta) E(esti) K(eel) 1929, nr. 3–4) ei ole siin vanemast ajast vist midagi, vähemalt, kui katalooge uskuda (need on aga puudulikud). Ainult väga põhjalik otsimine ja ka juhus võiks siit midagi avastada, selleks mul praegu kahjuks aga puudub aeg. Nagu Sinult nüüd kuulen, on Lund selle ajastu poolest paremini, isegi hästi varustatud. Soovin Sulle siis avameelselt õnne tööks eesti vanema kirjakeele alal! Et Sa mulle siin kuidagi “jalgu jääksid”, nagu kirjas tähendad, pole tarvis Sul minust iialgi karta, isegi kui Sa töötaksid murrete alal. Tööväli on meil ju üpris avar ja veel söödis ning töotajaid vähe, siin küünarnukkidega ei saa küll ükski teist tülitada! Võiks vastupidi öelda: seltsis segasem! (tuntud heas tähenduses viimane sõna).”

Niisiis sai J. Mägiste ka kolleeg A. Saarestelt heasüdamliku soovitusena eesti vana kirjakeele alal töötamiseks ja 1946. aastast alates saab see J. Mägistele üheks südamelähedaseks uurimisvaldkonnaks kogu järgneva eluks.

Kirjavahetuse jätkudes küsivad kolleegid teineteiselt nõu eesti sõnade päritolu, murretes või kirjakeeles esinemuse ning murdekujude kohta, vahetavad vana kirjakeele mälestisi, mida kummalgi on õnnestunud posti teel Soome või Rootsi ülikoolide raamatukogudest hankida, loevad artiklite korrektuure ja analüüsivad avaldatud töid. Nende kirjades kajastuvad ka Rootsi keeleelu päevaprobleemid, käsil olevate uurimuste avaldamisega seotud vaevad ja mured, õppetöö ülikoolides, isikutevahelised suhted, hinnangud ja suhtumised toimuvasse, Nõukogude Eestis ilmunud keeleteaduslikku kirjandusse jpm. Näiteks üks J. Mägiste arvamus 1956. aastal Eestis ilmunud koguteose “Eesti rahva etnilisest ajaloost” kohta kirjas 6. märtsist 1957: ““E. r. etnilise ajaloo” sain ka, olen seda lugenud ja pean seda – eriti Moora kirjutet osas – kaunis kordaläinuks. “Suurte” ja “tarkade” vene teadlaste eeskujukohale nihutamine ja myksuandmine “kodanlikule” teadusele (so. ise-endile enne “vabastust”) on küll tihtipäälle sääli lüüa, ent selleta nad vist läbi kahjuks ei tule! Ariste omas artiklis teeb ka vigu, mis võiksid olemata olla, ja tal ei tarvitseks nii paavstlikult enesekindel olla alati.”

11.12.1959 kirjutab Saarest: “Sina, armas mees, oled vist see patune, kes minult piibli 1739. a. trüki siit välja nõudis? Selleks on Sul mõistagi täielik õigus, kuigi see mulle arusaadavalt peavalu

tekitas, sest selle tsiteerimist vajan ju s(õna)r(aamat)u jaoks alati. Tellisin siis sama välja Helsingist. Sealt aga laenatakse ainult üheks kuuks. Pean nüüd hästi aega valvama ja iga kuu laenu pikendama.”

Kahe suure keelemehe omavahelised töösuhted paguluses olid sõbralikud, teineteist toetavad ja mõistvad. Seda kinnitavad mitmed kirjakohad, nagu näiteks järgnev katke A. Saareste kirjust J. Mägistele 24. II 1956: “On üldse väga rõõmustav, et nüüd siin paguluses vähemalt meie 3-4 keelemehe vahel puuduvad vastuolud (mis ei tarvitse tähendada meelsuse erinevuste puudumist) ja et vahekorrad on nii sõbralikud.” Või teine katke A. Saareste kirjust 6. VI 1956: “Ära pane pahaks, kui ma kiiruga oma väikest tänusõna korrektuuri lõpus ehk mitte kõige õnnelikumalt ei stiliseerinud. Sinu artikli väärtus esmajoonel on muidugi eesti teaduse tutvustuses, seda teadagi konkreetsuse kaudu.⁷ Ja Sul pole vaja karta, et südames mingit okast kannaksin, et Tartus tehtud murdekogumist arvustasid ja suuremaid nõudeid esitasid. Hindan alati kriitikat ja opositsiooni, ilma milleta miski ei sugene. Sain aga teha muidugi oma suutmiste piirides ja antud aineliste võimalustega. Hindan ja tunnustan täiel määral Sinu õiglaselt mõeldud avitavat osa ses töös. Aga eks me mõlemad olnud vanasti sagedasti ka päris ägedad mehed? Raplesime aga siiski asjade endi pärast, mitte aga isiklikult ja puhtast pahurusest, nagu nüüd mõni sell siin paguluses.”

Eesti professorite eneseteostus eksiilis ei olnud kerge ja kui kaasmaalane soovitud vastust kaua oodata lasi, libises kirjadesse ka etteheitvat tooni: “Sina ju mõistad mind: kui inimene on pidanud maha jätma suurema osa oma ligi 30 aastase töö viljast, aga ometi tahab ja on otsustanud maksu mis maksab oma kohust täita ja oma tööd kõige kiuste jätkata, kui ta nüüd kitsais oludes ja väga lühikese aja jooksul püüab siin puuduvast vähemat olulistki restitueerida, andmeid pärides Rootsist, Taanist ja Saksast tülrika ja vaevarikka kirjavahetuse teel (kusjuures vastutulek ja abi ka ses viimases maas on otse imetletavasti soe ja andmeid kokku voolab ootamata häid ja rohkesti) ning ligimas ümbruses pühapäeviti suuliselt sõõrutades, siis on mulle, mõistad küll, pisut kibe, kui just Sinult neid teateid

⁷ Kõne all on J. Mägiste kirjutis “Prof. Dr. Andrus Saareste und die Erforschung der estnischen Sprache”, mis ilmus 1956. aastal ajakirjas Orbis (Louvain) V, lk 278–289.

mulle sõõrutab vahest korra aastas. Ja ometi peab mu käsikiri edasi minema ... (A. Saareste kiri J. Mägistele Upsalast 12.10.47).

Kümme päeva hiljem kirjutatud vastuses selgitab J. Mägiste üksikasjaliselt oma töid-tegemisi: suvel olnud ta 2 kuud Värmlandis ja Norras, kus küsitlenud 40 soome keele kõnelejat; redigeerinud, tõlkinud ja trükivalmis seadnud ligi 200 lehekülge vadja tekste ja lõpetab: "Nii et tööst pole puudust ka siinpool. Sellepärast pole ka alati aega ja põgenikeoludes ka mitte alati lustigi kirjutada. Sinu etteheited minule lohaka kirjutamise pärast olid põhjendatud, kuid kui Sinu enda kirjutamisfrekventsi ja vastamistihedust (mulle vähemalt) arvestada, siis muutub see õigustatus küsitavaks. Kui aga midagi Kudina keele kohta vajad, kirjuta. Katsun vastata edaspidigi nii kuidas aeg ja olud lubavad. Ma ei taha jääda süüdlaseks, kui mõni koht Sinu kaartidel jääb valgeks." (J. Mägiste kiri 22.10.1947). Ajapuudusest hoolimata vastab J. Mägiste Saareste pikkadele ja üksikasjalistele küsimustikele, vastused lähevad Uppsala poole teele ja neid võib A. Saareste kirjavahetusest imetlusega lugeda. Abi, mida kaks keeleprofessorit teineteise uurimistöole paguluses osutasid, oli õige suur, seda nii moraalse toetuse näol kui ka kummagi otseses erialases loomingus. Nende kirjavahetus pakub selle kohta rohkesti näiteid.

Julius Mägiste 1946. aastal Lundis alanud tegevus seisnes esialgu vanade keelemälestiste läbitöötamises ja neist talle huvi pakkuva ainestiku registreerimises ja sedeldamises. Väljakirjutusi on ta teinud lausa mesilase usinusega, kandnud andmed tillukestele sedelitele ja liitnud need kas teose või teema kaupa kimpudesse. Pärast keelemehe surma loovutas Mägiste perekond need kõik Soome-Ugri Seltsile ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus'e arhiivis säilitatakse suurt kastitait sedelmaterjali umbes 100 000 sedeliga. Tegemist on nn algmaterjaliga, mida ta on kasutanud avaldatud artiklite või kavas olnud sõnaraamatute koostamisel. Lisaks on säilinud materjalide hulgas artiklite mustandeid, avaldamata ning lõpetamata uurimusi, mitmesuguseid märkmeid ja poolikuid kirjutisi, sealhulgas ka vana kirjakeele sõnastiku käsikiri.

Uurimustest, mis J. Mägiste pärast pealesunnitud vaikimist ja uute elutingimustega kohanemist avaldas ning milles ta eesti vana kirjakeele andmeid kasutas, tuleb kõigepealt nimetada **laensõna-käsitlusi**. Oli ta etümoloogiahuvi ja anne ilmnenud juba sõjaeelisel

ajal, mil ajakirjas Eesti Keel ilmus ta kirjutistesari "Etümologiseerimiskatseid" ja teoreetilisemat laadi artikkel "Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade-uurimise puhul", milles ta laensõnade analüüsimisel rõhutas vajadust arvestada keeruliste tegurite koosmõjuga, nii sõnade häälikulise, morfoloogilise kui ka semantilise külje silmaspidamist laenuandja ja laenaja keele asjaomastes sõnades.⁸ J. Mägiste rakendas oma uurimistegevuses võrdlev-ajaloolist meetodit ja sõnavara analüüsis lähtus ta võimalikult mitmekülgsest tõestusmaterjalist: vana kirjakeele andmetest, eesti murretest, lähemaist sugulaskeelist ja teiste keelte oletatavast mõjust. 1949. aastaks oli "assistentarhiivlane" kogunud juba sedavõrd materjali, et võis ilmutada kirjutise rootsi ja alamsaksa laenudest eesti vanas kirjakeeles.⁹ Ka avaldamiskoht – Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi aastaraamat Svio-Estonica, mis ilmus 1934–1940 Tartus ja 1943. aastast Lundis, oli neis tingimustes ootuspärane, sest juba enne Teist maailmasõda oli J. Mägiste seltsi aktiivne liige ja kuulus selle juhtkonda.¹⁰

Tüsedaim töö on kahtlemata 1962. aastal ilmunud vene laensõnu analüüsiv monograafia "Äldre ryska lånord i estniskan särskilt i det gamla estniska skriftspråket",¹¹ milles ta on arvesse võtnud kõik varasemate autorite (J. J. Mikkola, M. Veske, J. Kalima jt) slaavi ja vene laenude kohta kirjutatu, samuti Paul Ariste ja Mari Musta 50. aastail valminud vene laensõnade käsitlused ja omalt poolt välja toonud uusi laensõnu, mis ta vanadest keelemälestistest on registreerinud. Monograafia eeltööd algasid

⁸ J. Mägiste, Etümologiseerimiskatseid. – Eesti Keel 1923, lk 33–39; Eesti Keel 1924, lk 85–86; Eesti Keel 1926, lk 49–55; J. Mägiste, Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade-uurimise puhul. – Eesti Keel 1932, lk 129–142, 175–179.

⁹ J. Mägiste, Svenskt eller lagtyskt i den gamla skriftestniskan. – Svio-Estonica. Lund, 1949, lk 25–30.

¹⁰ S. Tamul, Tartu Ülikooli välissuunitlusega ühendustest ja nende sulgemisest 1940.–1941. aastal. – Tartu ülikooli ajaloo küsimusi XXVII. Tartu, 1993, lk 64–74.

¹¹ J. Mägiste, Äldre ryska lånord i estniskan, särskilt i det gamla estniska skriftspråket. Lund, 1962.

aga tunduvalt varem, ühte-teist oli ta avaldanud enne sõda.¹² Jõulu-pühade eel, 23. detsembril 1948 kirjutab J. Mägiste A. Saarestele: "... ise olen niisamasugune "privaatõpetlane" nagu Sa isegi. Olen korraldanud suvel kogutud Värmlandi kohanimesid, kirjutanud artikli vene laensõnust vanimas eesti kirjakeeles (selles katsun unarusest päästa ka paar Sinu Leks(ikaalseis) vahek(ordade)s esitatud etümoloogiat) jms." (J. Mägiste mõtleb siin A. Saareste uurimust "Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes", mis ilmus Tartus 1924). Missugusest vene laensõnu käsitlevast artiklist ta kirjutab ja kas see üldse kohe ilmus, jääb siinjuures hämaraks. J. Mägiste bibliograafiat silmas pidades leiame vene laensõnu analüüsiva kirjatöö alles 1954. aastast pealkirjaga "Zu einigen fraglichen alten ostseefinnischen Lehnwörtern aus dem Russischen", avaldatud väljaandes Slaviska Institutiones vid Lunds Universitet Årsbok 1953–1954, lk 19–65.¹³

Pikemat valmimisaega nõudis ka soome keele laensõnade käsitus.¹⁴ Praktilise soome keele omandas Mägiste juba üliõpilaspõlves, 1931. aastal ilmus tal väärtuslik soome-eesti sõnaraamat¹⁵ ja artikkel soome keele osast eesti kirjakeele arendamisel.¹⁶ 1958. aastal "Virittäjä" ilmunud uurimuse "Suomen kielen osuudesta viron kirjakielen kehityksessä, varsinkin sen sanaston kasvussa" sissejuhatavas osas rõhutab ta eesti kirjakeele ajaloo kui söödis oleva ainevaldkonna põhjaliku uurimise vajadust, sest kirjakeele ajaloo tundmine on oluline nii eesti murrete ajaloo kui ka üldse läänemeresoome keelte uurimise seisukohalt. Ta möönab pikaajalist soome keele mõju eesti keelele ja jagab selle järgi, missugune on

¹² J. Mägiste. Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade-uurimise puhul. – Eesti Keel 1932, lk 129–142, 175–179; J. Mägiste, Etümoloogilisi märkmeid setu murdeainete puhul – Eesti Keel 1935, lk 136–143; J. Mägiste, Läänemere-sm. keelte kass, kasi, katt(i) ja mõni sõna muistki kassinimetustest. – Eeski Keel 1937, lk 1–23.

¹³ P. Soutkari. Julius Mägistén julkaisut vuosina 1922–1960. – Vironseppo. Juhla-kirja Julius Mägistén 60-vuotispäiväksi 19.12.1960, Helsinki, 1960, lk 129.

¹⁴ J. Mägiste, Suomen kielen osuudesta viron kirjakielen kehityksessä, varsinkin sen sanaston kasvussa. – Virittäjä 1958, lk 125–146.

¹⁵ J. Mägiste, Soome-eesti sõnaraamat. Tartu, 1931.

¹⁶ J. Mägiste, Soome keele osa eesti kirjakeele arendamisel. – Eesti Kirjandus 1931, lk 87–118 ja 221–245.

eesti kirjakeele ajaloos olnud soome keele osa, meie kirjakeele ajaloo kuude perioodi: 1) ettevalmistav XVI sajand ja G. Mülleri ning H. Stahli keele periood kuni aastani 1650; 2) XVII sajandi teise poole soome laenud; 3) soome mõjudest vaba või väga vaene XVIII sajand; 4) rahvusliku ärkamisaja esimesed lained, rahvuslik ärkamine XIX sajandi teisel poolel ja sellele järgnenud, kuni 1905. aastani kestnud venestamisajajärk; 5) Noor-Eesti rühma juhtivate liikmete J. Aaviku ja V. Grünthali alustatud laenuperiood (eriti 1912. a. alates) ning sellele järgnenud Eesti iseseisvusaja mõju-periood (ennekõike J. Aaviku eestvõttel); 6) 1940–1950-ndail aastail väliseestlaste kirjakeeles leiduvad fennismid.¹⁷ Selle uurimuse üksikasjalise kokkuvõtte olen avaldanud varem ega taha seda siin korrata.¹⁸

Valminud eesti keele laensõnakäsitlusi rakendas J. Mägiste oma käsikirja jäänud eesti keele etümoloogilises sõnaraamatus, mille kallal ta töötas pärast Lundi ülikoolist pensioneerumist aastail 1968–1978. Kuidas sõnaraamatu käsikirja koostamine edenes, mis-suguseid probleeme tuli tal lahendada, sellest ja paljust muust pajatas ta oma kirjades Asta Veskile. 7. veebruaril 1977 läkitatud kirjas teatab J. Mägiste, et on nädalapäevad tagasi lõpetanud käsikirja mustandi sõnadega *üürike*, *üüt* ja nüüd seisavad ees viimistlusvaevad. Nendeks töödeks jäi suurel keelemehel elupäevi vaid ühe aasta jagu. Sõnaraamatu käsikirja trükkitoimetamise organiseeris Soome-Ugri Selts Pertti Virtaranta juhtimisel ja sisulise töö põhiraskust kandis Alo Raun.¹⁹ J. Mägiste käsikirjalisena avaldatud sõnaraamatu asemele pole järgnevate aastakümnete jooksul siginenud midagi sellega võrdväärset või seda ületavat. Seepärast on hinnatav Soome-Ugri Seltsi algatus väärtuslikku andmekogu kordustrükina välja anda ka aastal 2000.

Teise huvitava kirjutistesarja Julius Mägiste loomingus moodustavad nn **sõnade saatused**. 1948. aastal avaldab ta uudset

¹⁷ J. Mägiste, Suomen kielen osuudesta viron kirjakielen kehityksessä, varsinkin sen sanaston kasvussa. – Virittäjä 1958, lk 126.

¹⁸ V.-L. Kingisepp, Julius Mägiste elutöö ühest tahust. – Keel ja Kirjandus 1997, nr 10, lk 666 jj.

¹⁹ J. Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. Finnisch-Ugrische Gesellschaft. Helsinki, 1982–1983.

lahendust pakkuva kirjutise meie rahvuseepose kangelase nime *Kalevipoeg* ja *kallivägine* või *kalivägine* vahekorra. Kui varasemad autorid (M. J. Eisen, A. Annist jt) on tema arvates Heinrich Stahli “Leyen Spiegelis” leiduvaid sõnakujusid *se suhre kalliwehje Goliathi kaas tachtis vaidlema; kudt üx kalliwegki ja ninck kudt üx Kalliweh* sidunud kas Kalevi nimega või “Leyen Spiegeli” andmed üldse kõrvale jätnud, siis arvab J. Mägiste, et Stahli *kallivägi*, omastav *kallivä(j)e* pole lihtsalt *Kalev*-nime ortograafiline teisend või moondis, vaid see on eri sõna. Küsimuse, kas täiendsõna *kalli* seostub sõnaga *kallis* või *kali*, jätab ta lahtiseks, kuid pooldab enam *kallis*-sõna võimalust. Tähtis on aga see, et H. Stahl pole oma teoses tarvitanud meie eeposekangelase nime, vaid on tundnud huvitavat hiidu tähendavat sõna *ka(l)livägi* ja kasutanud seda Kalevi kui vägimehe, hiu sünonüümina.²⁰

J. Mägiste artiklile reageerib A. Saareste kirjas 14. jaanuarist 1949: “Päris juhuslikult sattusin Sinu Kalevi artiklile VE-s (Saareste mõtleb ajalehte Välis-Eesti) (sest kuidas võisin mina uneski aimata, et Sina kirjutad selles lehes! ... Et Laid seda tegi, mõistan, sest sel puhul on just haigetele arsti tarvis). Vana lugu, et teatud probleemid vahel hõljuvad samal ajal õhus. Kentsakas oli koguni lugeda, et mõlemad artiklid (mul küll käsikirjas ja ettekantud), teineteisest olenemata, kulgevad algupoole koguni peaaegu samamoodi, meie ühiste allikate ja andmete tõttu. Siis aga muidugi argnevad ja minu tulemused on teised, osalt negatiivsemad (*kallis*, *kalli* suhtes), osalt positiivsemad. Olen nimelt siin just maainimestelt saanud uusi ja kinnitavaid andmeid sõna *kalivägine* kohta, mis selgub üldharjumaaliseks sõnaks (küsi selle kohta vargsi ka Kandilt, kes pärit Koselt, kus see sõna esineb!). Aga üks varsti näed ise, ilmub ju Ung(arische) Jahrbücher’ites.” Tõepoolest, teatud probleemid võivad samal ajal õhus hõljuda, sest ka Paul Ariste oli Eestis uurinud sõnade *kalev* ja *kalivägine* suhteid ja algupära ning seostanud liitsõna esiosa *kali* hoopis tähendusega ‘puust kang’, toetudes saarte murde andmetele.²¹ Kuigi Ariste artikkel ilmus paar aastat varem, ei jõudnud see siis raudse eesriide taha kummagi

²⁰ J. Mägiste. *Kalevipoeg* ja *kallivägine* või *kalivägine* – Välis-Eesti (Stockholm) 1948. nr 49 (215), lk 6.

²¹ P. Ariste. *Kalevist* – Looming 1946. nr r/8. lk 922–925.

pagulasprofessori vaatevälja. 1949. a. avaldab J. Mägiste kirjutise “Omapäraseid sõnadesaatusi eesti keeles”,²² milles selgitab sõnapaaride isikunime *Heiti* ja *häiti* (soome *hävytön*), *rist(i)hing* ja liivi *rišting*, *mõõnama* ja *möön(a)ma*, *õilis*, *õilne* ja *õile* seoseid ja lahknevusi. Paul Johanson teoses “Nordische Mission” (1951) leiduv vana Tallinna lähedane kohanime *Daida* innustab J. Mägistet selgitama selle sõna eesti päritolu, kuna varasemad seletused on jäänud ta arvates õhku rippuma.²³ Ta peab seda *aed(aida)*-sõnaga seotuks, sest Johansen kirjutab nunnakloostrist ja selle aedadest, kaevust, saunast ja *Nonnenkoppel*’ist. Kohanime *Daida* alguses oleva *d* tulenemise võimalusi analüüsib ta kriitiliselt ja jääb lõpuks kõige tõenäolisema variandi juurde, et tegemist on varasema liitsõnaga, mille eesosaks on olnud *d*-tüvelise sõna nominatiivivorm, nagu näiteks *Neitsid-aida* (**Neitsüd-aida*), **Pimed(a)-aida* (Narvas hiljem *Pimeaed*) või midagi muud taolist.

1951. aastal andis J. Mägiste leidliku seletuse Kolmekümneaastases sõjas kuulsaks saanud soome ratsanike nimetusele *hakkapeliidid*, kelle tegevus ajaloolisest aspektist oli hästi uuritud, aga omapärase nime küsimus ikka veel hämaravõitu.²⁴ Oli teada, et nimetus on moodustunud hakkapeliitide sõjahüüust *hakkaa päälle*, mis aga pole korrektne soome keel, sest soome rahvakeeles pole midagi teada *hakata päälle* verbi olemasolu kohta, *päälle*-sõnaga konstruktsioon ei ole soome keelele omane. Eesti keeles on aga *pääle* saksa keele eeskujul kujunenud nagu mingiks verbi esiliiteks (*kellegi pääle vihastama*, *mõtlemä* jne) ja *pääle hakkama* on päris igapäevane tähenduses ‘algama’. J. Mägiste toob Piibli esmatrukist hulgaliselt näiteid selle ühendverbi kasutuse kohta. Ta lisab veel, et *hakkama* verbi üheks vanimaks tähenduseks on tõenäoliselt olnud just ‘kinni võtta, (kinni) haarata’, saksa keele ‘greifen, fassen’ (*ümber kaela hakata*, *kalä ei hakka õnge otsa jm*) eeskujul. “Käsiteldav tõlkekonstruktsioon on siis eestis küll võõrapärane, kuid ilmselt juba mitu sada aastat vana, nii et võis keeles olla

²² J. Mägiste, Omapäraseid sõnadesaatusi eesti keeles. – Sõna (Stockholm) 1949, lk 47–55.

²³ J. Mägiste, Mis on Vana-Tallinna *Daida*? – Eesti Teataja 1952, nr 35 (563), lk 8.

²⁴ J. Mägiste, Soome hakkapeliidid, eesti keel ja balti aadel. – Tulimuld 1951, lk 364–367.

olemas juba küll XVII saj. algulgi, arvatavasti varemgi. Ja eesti keelest ta milgi kombel siis sai laenuna edasi tungida soome keelde komandosõnaks.²⁵ J. Mägiste arutleb ka eri võimaluste üle, kuidas see väljend võis soome väeosade keeletarvitusse tungida ja peab kõige tõenäolisemateks vahendajateks balti päritoluga ohvitseri, kes soome keelt ei osanud, aga tulid soome ratsanike juhtimisega toime oma eesti keele oskuse tõttu, mis neil kodumaalt, Eesti alalt oli kaasa toodud. See võis küll olla imelik soome ja saksa keele päraseks väänatud eesti keele segu, mida nad meestega läbikäimises tarvitasid, kuid mis oli neile eeliseks nende rootsi ja briti (šoti) päritoluga kaasohvitseride kõrval. "Sellelt keeleolude taustalt tuleb vist ka mõista eestipärase komandohüüu *hakkaa päälle* tungimist tollaegsesse soome sõdurikeelde. Niiviisi oletatavasti juba keskajast päälle orduaegseis ja hilisemais eesti väeüksusis tarvitatud komandohüüud *hakka pääle* sai laenuna omaseks soome sõdurite-keeles ja andis oma vahvusega eriti silma paistnud soome ratsanikele pärast koguni nende nimetuse *hakkapeliidid*," lõpetab Mägiste oma arutelu.²⁶

1957. aastal ilmub artikkel "Ununenud eesti sõnu",²⁷ kus kõne all on H. Gösekeni "Manuductio's" leiduvad arhaismid *seul* 'viimse reeteega', *jääditi* 'kiilasjää', *hageldama* 'riidlema, sõnelema', *küna* 'soon', *pang g panga* 'veise kaelavõru?', *rasenas* 'rase', *kiurast(i)* 'kõõrdi', *tagadus* 'tagatis, garantii', *hirve* 'väga palju', *väärisraha* 'valeraha', *sisuksed* 'sisikond', *kurvitsema* 'kurvastama, kurb olema' jt. Mägiste selgitab keeleajalooliste kommentaaridega nende päritolu ja saatust eesti kirjakeele ajaloos. Muuseas leiab ta, et näiteks Gösekeni sõnaraamatus leiduv arhaism *kurvitsema* võiks tänapäevakeeleski kasutusel olla tähenduses 'kurb olema, kurbust tundma', sest nii saaks vajaduse korral vältida nüüdse verbi *kurvastama* kahepaikset, mõnikord segavat tähendust 'kurb olema' ja 'kurvaks tegema'.²⁸

²⁵ J. Mägiste, Soome hakkapeliidid, eesti keel ja balti aadel. – Tulimuld 1951, lk 366.

²⁶ J. Mägiste, Soome hakkapeliidid, eesti keel ja balti aadel. – Tulimuld 1951, lk 367.

²⁷ J. Mägiste, Ununenud eesti sõnu. – Tulimuld 1957, lk 154–159.

²⁸ J. Mägiste, Ununenud eesti sõnu. – Tulimuld 1957, lk 159.

Gösekeni sõnade seletamiseks on ta abi palunud ka A. Saarestelt postkaardiga, mis kirjutatud 7. detsembril 1955: "Seekordse kirjutamise põhjus on õieti Gösekeni *viimsel seul* (*seol*) 'zum letzten Schlitten Wege', mis mind sõnajuurdluste puhul huvitab. Palun Sult lahkeid teateid selle kohta, kas kuskil murdealal ja millises kujus ja tähenduses see apokrüüfiline väljend on Sulle tuntud." A. Saareste on vastanud kiiresti ja kirjutab 10.12.1955: "...*viimsel seul* ma ei leia Gösekenil kuskilt. Kas see pole aga seal trükiviga, pro *peul*, *peol* (:pidu)?" Mägiste on siiski endale kindlaks jäänud ja jätab väljendi eespool mainitud trükitõösse sisse, sest Gösekeni grammatika 279. leheküljel on tõepoolest saksakeelse väljendi *zum letzten Schlitten Wege* vasteks *wihmsel Seul* (*Regge Ajal*).

Pagulasaastail avaldab J. Mägiste terve sarja kirjutisi eesti ja soome **sõnavõrdlustest**, kus eesti aines algab vana kirjakeele andmetega. Tema analüüsidest selginevad eesti *abielu* ja soome *avio*,²⁹ soome *suudin* ja eesti *suue*,³⁰ soome *kernas*, *kerno* ja eesti *kõrnis* (? *kõrne*), soome *herja*, *herjata* ja eesti *heris*, *herits* (? *orjatu*),³¹ soome *porkka* ja eesti *põrk*, (*h*)*ork*, (van.) *vork*, Stahlil *fork* jpt samatüveliste sõnade seosed ja arengukäigud.³² Huvitav on siinkohal J. Mägiste eesti *irutama* ja soome *irvottaa* verbide kokkukuuluvuse analüüs. Nimelt leiab ta, et Gösekeni "Manuductio's" lk 283 saksa *los machen/ (ein wenig)* vastena toodud sõna *irrotama*, mida Saareste on ühendanud soome *irrottaa* verbiga, mis aga Mägiste arvates on XX sajandi soome laen eesti modernses kirjakeeles, saab tõenäolisemalt ühendada soome *irvottaa* verbiga. Kuna Gösekenil on samas ka *los machen/ (ganz)* vasteks *lachti teggema*, võib oletada, et *irrotama* verbi kasutab ta tähenduses 'veidi avada, praokile, irvakile avada', mitte aga 'lahti tegema, lahti laskma, vabastama', mis on soome laensõna *irrutama* põhitähendusi eesti kirjakeeles. Sõnade semantikast lähtuvalt on

²⁹ J. Mägiste, Eesti *abielu* ja soome *avio* – Apophoreta Tartuensia. Stockholm 1949, lk 48–56.

³⁰ J. Mägiste, Tsuudien kansallisuusnimen alkuperän ongelma ja suomen *suudin* viron *suue* 'kiila'. – Virittäjä 1950, lk 74–79.

³¹ J. Mägiste, Suomalais-virolaisia sanavertailuja. – Virittäjä 1952, lk 99–106.

³² J. Mägiste, Suomalais-virolaisia sanavertailuja – Virittäjä 1959, lk 321–330.

Gösekeni sõna seotud soome *irv*-tüvelise sõnapesaga, kuhu see sobib ka häälikulooliselt, kuna põhjaeesti *v* on häälikuseaduslikult kadunud järgneva labiaalvokaali eest (*irvotta*- > *irota*- > *iruta*-) ja Gösekeni sõna kirjaipilt tänapäevasel kujul olekski *irutama*.³³

Kirjas 22. juunist 1961 kirjutab A. Saareste: "*Irutama* küsimuses Sul vist õigus, sest nüüd leidsin Muhust *irrutama* 'avama, avaldama, paljastama': *ma irrutasi vähä soole seda saladust*."

Hilisematest sõnavõrdlustest võiks siin nimetada eesti *väin* 'Sund, Meerenge' ja soome *väylä* ja *Väinämöinen*³⁴ ja eesti *kubjas*, soome *kupias* ja Läti Henriku *Cubbesele* analüüse.³⁵

Hinnatavad on eesti sõnade *teps* ja *eks*,³⁶ samuti vanade eesti uudissõnade *voorus*, *paleus*, *saatus* ja *viis* käsitlused.³⁷ Julius Mägiste tõdeb, et eesti vanas kirjakeeles leidub rikkalikku ainesrikku, mis on oluline eesti sõnade ajaloo selgitamiseks ja sellepärast esitab ta oma käsitlustes rohkesti näiteid XVII ja XVIII sajandi trükistest. Näited annavad lugejale käsituse tolle ajastu kirjakeele teoste laadist ja ortograafiliselt kirevast ja sõnastuselt kohmakast ning "võõrvingulisest" ilmet. Kuna vana eesti kirjakeele uurimine on tänini olnud fennougristikas üks kõige söötijäänumaid alasid, loodab ta, et laiahaardelise sõna-ajaloolise esitusega juhib ta tähelepanu ka üldisemalt eesti kirjakeele ajaloo kui fennougristika üleõla-vaadatud ala hädalisele elustamise vajadusele.³⁸

Rohkesti tähelepanu pühendas Julius Mägiste eesti vana kirjakeele **uudisleidude tutvustamisele ja leidude keele analüüsile**, alustades sellega juba Tartu-päevil, kui avastati Wanradti-

³³ J. Mägiste, Suomalais-virolaisia sanavertailuja. – Virittäjä 1959, lk 328.

³⁴ J. Mägiste, Eesti *väin* 'Sund, Meerbusen', soome *väylä* ja *Väinämöinen*. – Tulumuld 1966, lk 91–96.

³⁵ J. Mägiste, Eesti *kubjas*, sm. *kupias*, Lätimaa Henriku *Cubbesele*. – Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamat IV (1960–1964). 1966, lk 69–75.

³⁶ J. Mägiste, Ühe eesti sõna seletuseks. Eesti *teps* ja *eks* 'eks'. – Tulumuld 1961, lk 141–147.

³⁷ J. Mägiste, Mõnest vanast eesti uudissõnast (*voorus*, *paleus*, *saatus* ja *viiv*). – Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi Aastaraamat I. Stockholm, 1973, lk 32–38.

³⁸ J. Mägiste, Ühe eesti sõna seletuseks. Eesti *teps* ja *eks* 'eks'. – Tulumuld 1961, lk 141.

Koelli katekismuse 11 räbaldunud lehte.³⁹ Ka on ta 1933. aasta sügissemestril juhatanud Tartu ülikoolis eesti keele harjutustöid esmajoones eesti vana kirjakeele alalt.⁴⁰ Rootsisis avaldab ta 1949. aastal XVII sajandi keskel Eestis tegutsenud õuekohtu assessori Georg Stiernhielmi töös “Discursus Astropoeticus” leiduva soome-eesti segakeelse teksti.⁴¹

Kui 1953. aastal Soomes Turu rootsi gümnaasiumi raamatukogus tulid ilmsiks haruldased XVII sajandi eestikeelsed raamatud, avaldas J. Mägiste põhjaliku analüüsi Heinrich Stahli “Hand und Haussbuch” 1693. aastal ilmunud neljanda trüki keele kohta.⁴² Järgnevad mitu kirjutist, milles Julius Mägiste ise loomustab XVII sajandi teise poole keelemälestisi. Nii näiteks analüüsis ta 1669. aastast pärinevat Tartu-murdelist kümnnise-loikusevannet, tuues selles esile kindlaid soomepäraseid jooni.⁴³ 1955. aastal avaldas ta käsikirjalise eestikeelse teksti, mis on Eino Leskineni valduses.⁴⁴ Kui aastal 1962 Ernst Manfred Wermter leidis Mainzi linnaraamatukogust 1682. aastal Vilniuses trükitud haruldase jesuiitide teose “Regulae Societatis Jesu” käsitsi kirjutatud lisast seni tundmatu eestikeelse teksti ja baltisaksa uurija Hellmuth Weiss selle ajakirjas “Zeitschrift für Ostforschung” (1963) avaldas, asus J. Mägiste haruldast leidu ka Rootsisis tutvustama ja keeleliselt analüüsima.⁴⁵ Ta leiab, et Völckeri teksti põhjaeestikeelsed ja Georg Mülleri jutluste tekstiga samased jooned lubavad esialgsete vaatluste alusel oletada, et Völcker ja Müller on võinud kasutada mingeid ühiseid varem kas käsikirjalisi või

³⁹ J. Mägiste, Vanim eestikeelne trükkteos aastast 1535. – Eesti Kirjandus 1930, lk 484–490; J. Mägiste, Vanhin vironkielinen painotuote (vuodelta 1535). – Virittäjä 1930, lk 427–434.

⁴⁰ Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste kavad 1933. aasta I poolaastal, Tartus 1933.

⁴¹ J. Mägiste, Den blandade finsk-estniska texten i Georg Stiernhielms “Discursus Astropoeticus”. – Svio-Estonica 1949, Lund, lk 5–24.

⁴² J. Mägiste, Haruldaste XVII sajandi eesti raamatute ilmsikstuleku puhul. – Tulimuld 1953, lk 145–65.

⁴³ J. Mägiste, Soome mõjunditega Lõuna-Eesti vandetöötus a. 1669. – Tulimuld 1954, lk 150–154.

⁴⁴ J. Mägiste, Uus 17. saj. lõppaastate eestikeelne tekst. – Tulimuld 1955, lk 266–274.

⁴⁵ J. Mägiste, 16. sajandi uus eesti tekstileid. – Teataja 1964 nr 25 (942), lk 4.

trükitud põhjaeestikeelseid allikaid. Tundes mõnevõrra lõunaeesti murret, on Völcker püüdnud põhjaeestikeelset eeskujuteksti omalt poolt lõunaestistada, aga pole seejuures eriti õnnestunud. Ta toob Völckeri tekstis esile mõned huvitavad katoliku kiriku eestikeelsed terminid, nagu näiteks *Se wimene raswa* 'viimne võidmine, salvimine' ja ebaselge algupäraga sõna *wermetus*, mille kohta ta ei tea eesti keeles muid esinemisjälgi. J. Mägiste oletab, et eesti keelde on see ladina algupäraga sõna (vrd. lad. *firmare* 'konfirmeerida') tulnud alamsaksa keelest kujul *vermen* (*fermen*) ja katoliiklikul ajal on sellest eesti keeles moodustunud *vermima* (*värmima*) või *vermitama* (*värmitama*) verb ning selle (*t*)us-lõpuline tuletis on säilinud vaid Völckeri tekstis.

Huvitava seiga saame J. Mägiste ja A. Saareste kirjavahtusest teada seoses Boieruse teksti avastamise ja analüüsiga. Nimelt leidis 1953. aasta novembris lätiuurija Haralds Biezais Uppsala ülikooli raamatukogu käsikirjade osakonnast jesuiidipaater Laurentius Boieruse käsikirjaliste materjalide hulgast eestikeelse teksti, mis pärineb arvatavasti 1580.–1590. aastaist, mil L. Boierus tegutses kolmel korral lühiajaliselt Tartus. Koos Andrus Saarestega avaldati uudisleid ajakirjas "Virittäjä".⁴⁶ Kirjutisest selgus, et eestikeelne tekstiosa on 41 rida pikk. Selle aluseks on 31 reast koosnev ladinakeelne Oratio 'palve', mida on tõlgitud veel ka kreeka, rootsi, poola, saksa ja itaalia keelde. Tõlked on üsna vabad, erinevused suured, mistõttu vaheldub tõlketekstide pikkuski. Boieruse teksti keelise analüüsi tegi A. Saareste. Ka Julius Mägiste tutvus uudisleiuga, teavitas sellest rootsikeelset lugejaskonda⁴⁷ ja tõi Saarestega võrreldes lisaandmeid autori kohta, kes olevat kahtlemata poola jesuiit, sündinud Stockholmis 1561 ja surnud Braunsbergis 1619. Arvatavasti on tekst sattunud sõja-saagina Gustav II Adolphi sõjaretke ajal 1625 Rootsi. Võrrelnud eestikeelset teksti poolakeelse tõlkega ja lähtudes tekstide mõtteühtsusest, teeb Mägiste Saareste tõlgendustesse olulisi parandusi, mis tunduvad usutavatena ja arvesse võetavatena. J. Mägiste arvab,

⁴⁶ H. Biezais, A. Saareste, Tuntematon vironkielinen 1500-luvun teksti. – Virittäjä 1954, lk 47–61.

⁴⁷ J. Mägiste, Det nya estniska textfyndet fran 1500-talet. – Svio-Estonica XII, 3. Lund, 1954.

et poolakeelne tõlge on olnud eeskujuks eestikeelsele tõlkele. Sellele viitavad mõned eksimised sõnavalikus eesti tõlkes. Nii näiteks on Boieruse tekstis sõna *oinas* kasutatud tähenduses 'Jumala tall', mis on sündinud poola keele mõjul, sest poola *baran* 'oinas' sõna deminutiiv *baranek* tähendab 'talle'.⁴⁸ J. Mägiste näeb L. Boieruse teksti analüüsis võimalusi, mida Saareste polnud tähele pannud ja parandab ligi 20 korral Saareste tõlgendusi. Siinjuures on hinnatav just J. Mägiste valitud meetod – erikeelsete tõlgete tekstikriitiline võrdlus, mis annab probleemide lahendamisele uusi võimalusi ja on arvestatav võte edaspidisteski vana kirjakeele uurimustes.

Ja mida oli Saarestel enda kaitseks öelda, selgub ta uue aasta esimesel päeval 1955 kirjutatud kirjast. "Lugesin ka huviga Sinu artiklit ja minu teenitud sarjamist SvEst-s. (Mõeldud ajakirja Svio-Estonicat.) Minu poolt Sulle selle eest kõige kõrgem hinne! Mul piinlik ainult, et Sul nüüd mulje, nagu oleksin tööd teinud väga lohakalt ja pealiskaudselt, ja sealjuures mul ei ole võimalik end avalikult sugugi kaitsta. See neetud Bie(r)zais /hoiatan Sind kahasse töötada temaga ja tundmatutega! / mängis mulle rumala pussi. Kui ta selle käsik(irja) leidis, siis arvas ei tea mis tähtist leiutist teinud olevat ja hakkas salapäratsema. Näitas seda mulle peos hoides ja minu huvi nähes ja minu soovil nõustus koostööga. Aga mulle kätte ei andnud, sheff ei lubavat /mis muidugi lori/, olevat Rootsis halbu kogemusi. Kus ilmutada? Kauplesin Vir(ittäjä) 1. nr-sse, ja Hakul(inen) määras tähtpäeva. B-l oli kibe rutt, nimelt 1. nr-sse, ja mõistlik muidugi – mõlemad artiklid koos. Palusin köidet oma kätte, et aegsasti kallale asuda rahus – ei anna, pani omale luku taha ja hakkas oma osa jesuiidi kohta kirjutama. Siis ühel päeval tuli minu juurde ja asusime koos teksti deshifreerima. Võid isegi arvata, kumb seda oluliselt tegi, kas eesti keelt mitteoskav lätlane või eestlane. Deshifreeritud teksti algkäsikiri on mul veel alles, minu käekirjaga see oli valmis, mõtlesin, et jääb nüüd minu kätte, aga võta näpust – käänas sell(e) kokku ja pistis tasku, öeldes: tema kirjutab enne käsikirja /seletused, see tekst ja rootsi tekst/ valmis, saadab selle Vir(ittäjä)le ladumiseks ja alles laotult annab ühe

⁴⁸ J. Mägiste, Vanhan kirjaviron kysymyksiä. Tutkielmia viron kirjakielen varhaisvaiheista 1200-luvulta 1500-luvun lopulle. Helsinki, 1970, lk 76.

äratõmbe mulle /nii olevat shefi käsk!/, siis alles võivat mina selle põhjal ja originaali varal oma osa kirjutada. Seda kõike ta muidugi tegi armsa ja lahke teoloogilise naeratusega.

Vahepeal juba Hak(ulinen) avaldas selle protseduuri puhul mulle oma ja V(irittäjä) toimetuse hämmastust. Nüüd aga oli asi nii palju viibinud, et minule oli jäänud käsik(irja) ärasaatmiseni ainult 3 ½ päeva aega! – muude tööde kõrval. Mõlemad art(ikli)d pidid aga muidugi koos ilmuma, seda olin lubanud. Kontrollisin nüüd kiiruga deshifr(eeritud) teksti uuesti ja võrdlesin niihästi kui jõudsin ja sain seda mulle mõistetavate võõrkeelsete tekstidega, sain teha mõned muudatused, tegin omad hädalised kommentaarid ja saatsin siis oma osa /sissejuhatus, minu tekstivariant, kommentaarid ja lõpposa; tema artiklis aga teksti algusvariant ja rootsi tarbetu tõlge/ ära viimisel silmapilgul, sest Hak(ulinen) juba närvises. Oleksin ma Vir(ittäjä)ga kaubeldes juba tundnud teksti ja teadnud kui tühine tema tähtsus, lüheduse ja korrumppeerituse tõttu/ see on ju individ. soperdis/, siis ma poleks seda tööd oma peale üldse võtnud, aja puudust arvestades, sest minu olukorras ei oleks teksti ajal(oolis)-dokumentaarne tähtsus vaevalt tasunud suurt ajakulutust ja vaeva. Olin aga kord juba sisse veetud, mul pole säärase meestega kogemusi. Hak(ulise)lt tuli kohe mulle ja vist ka B-le kiirküsimus: võtavad palju ruumi, kas võib lühendada, trükkida ainult minu tekstiteisendit ja muud tarvilikud muudatused toimetuse poolt teha. Lubasin. Samuti H. küsis, mis imelik mees see B. on, et sääraselt salapäratseb? Sain ain(ult) ühe korr(ektuur)i, varsti. Seal selgus, et eesti tekst oli koos rootsi omaga minu artiklisse paigutatud, mis eelmine muidugi loomulik minu kommentaaride tõttu, mis aga B-i hirmsasti vihastas, ähvardas ilmumist keelata. Kuidas tohtivat teadus(ik) ajakiri nõnda talitada! See on nüüd väga kena, et Sina oled leidnud pikemalt mahti /minu 3 ½ päeva asemel/ seda töö(d) korralikult teha, kõigi kunstinõuete järgi ja poola tekstiga põhjalikult võrreldes. Mul aga ei sobi nüüd kuidagi kogu seda musta pesu B-l avalikult pesta. Tuleb asja peale vilistada, kuna see janti ei vääri. Parem on päevakorras edasi minna.” (Saareste kiri 1.1.55.)

Julius Mägiste eesti vana kirjakeele alaste tööde kokkuvõttena ilmus Soome Kirjanduse Seltsi Tietolipas sarjas ta artiklikogumik “Vanhan kirjaviron kysymyksiä”, millesse ta valis

ligi 40 aasta jooksul avaldatud töödest 11 iseseisvat kirjutist. Artiklid on järjestatud allikate kronoloogiast lähtuvalt, alustades XIII sajandist pärit keelemälestistest ja lõpetades XVI sajandi tekstidega. Siin on nii pikemaid kui lühemaid sõnaseletusi ja ka eesti keelemälestisi tutvustavaid analüüse. Kogumik algab Henriku Liivimaa kroonika eesti- ja liivikeelsete sõnade ning lausete analüüsiga.⁴⁹ Oli ju J. Mägiste suvepuhkuste ajal tõlkinud Henriku Liivimaa kroonika, mis ilmus 1962. aastal trükist.⁵⁰ Ilmselt tekitas tõlketöö huvi ka eestikeelse ainese üksikasjaliseks analüüsiks.⁵¹ Varasemaga võrreldes on uudne J. Mägiste käsitus kroonikas leiduvast *magetac* vormist, mida ta ei pea infinitiiviks, nagu varem arvatud, vaid näeb selles Saaremaal tuntud imperatiivi vormi *magatag* või *magetag*, millele kirjakeeles vastab *magatagu*. Kogumik lõpeb esmakordselt avaldatava uurimusega “Muut 1400- ja 1500-luvun vironkielist teksti”, milles ta kõige pikemalt iseloomustab ihu-, haava- ja silmaarstile Sigismundus Awerbachile Tartu rae poolt aastal 1589 antud ametitunnistuse keelt. Kuigi tekst on kirjutatud Tartus ja see on mõeldud tartumurdelisena, on see suuresti põhja- ja lõunaestikeelsete elementide segu ning Mägiste konkretiseerib oma väiteid rohkete näidetega. Samasugust segakeelt leidub Völckeri ja Boieruse XVI sajandist pärit tekstides, põhjaestilisi jooni on XVII sajandi autorite J. Rossihniuse ja J. Gutslaffi väljaannetes ja alles aastal 1686 ilmunud Wastse Testamendi tõlkes on kasutatud ehsat lõunaestilist murret kirjakeelena. J. Mägiste arvab, et Tartu linnas kõneldi lõunaestilise murde kõrval ka Põhja-Eesti aladelt siia tulnud asukate poolt põhjaestilise keelemurret. Ja et põhjaestilise murdes oli ilmunud enam eeskaju pakkuvat kirjandust, sai esialgu põhjaestilisest keelekujust juhtiv kirjakeel.⁵²

Ühtekokku on Pentti Soutkari bibliografeerinud Julius Mägistelt 450 kirjutist, sealhulgas nii uurimuslikke töid, artikleid ja

⁴⁹ J. Mägiste, Vanhimmat viron- ja liivinkieliset muistiinpanot Henrikin kronikassa. – Vanhan kirjaviron kysymyksiä, Helsinki, 1979, lk 11–25.

⁵⁰ Henriku Liivimaa kroonika. Ladina keelest tõlkinud Julius Mägiste. Stockholm, 1962.

⁵¹ J. Mägiste, Über die ältesten Aufzeichnungen des Estnischen und Livischen. Nyelvtudományi értekezések 58, Budapest, 1967, lk 147–155.

⁵² J. Mägiste, Muut 1400- ja 1500-luvun vironkielist teksti. – Vanhan kirjaviron kysymyksiä, Helsinki, 1970, lk 80–89.

arvustusi kui ka tõlkeid, vesteid, üliõpilas- ja kultuurielu puudutavaid mõtteavaldusi. Raamatuid ja artikleid on nende seas 340. Usun, et paarissajas töös on ta kasutanud eesti vana kirjakeele andmeid ja kõike kogutust ning kirjabandust ei jõudnudki ta oma eluajal avaldada. Nii jäi pooleldi töödelduna käsikirja ta eesti vana kirjakeele sõnastik ja uurimus "Possessiivsufiksrite rudimentidest eestis, eriti vana eesti kirjakeele (1520–1739) adverbides ja partiklites", mis ilmub eesti keele õppetooli toimetiste käesolevas numbris.

Julius Mägiste eesti vana kirjakeele kohta kirjutatu on vundament, millele tuleb täna uurijatel maja peale ehitada. Eeskuju vääriv on see pühendumus ja töövõime tingimustes, kui kaotatud oli kodumaa, senine töö ja amet, keelekogud ja raamatukogudki. Ja kõige kiuste säilis vaim, töötahe ja senised eluhuvid.

JULIUS MÄGISTE ELULOOANDMED

Julius Mägiste sündis 19. detsembril 1900 Maarja-Magdaleena kihelkonnas Kudina vallas Kassema külas Kustase talus Gustav ja Emilie (sünd Veski) Mägiste (a-ni 1922 Mälson) kaksikpojana.

J. Mägiste õppis Tartus Hugo Treffneri gümnaasiumis 1913–1915 ja Aleksandri gümnaasiumis 1915–1918 ning lõpetas Hugo Treffneri gümnaasiumi 1919. a kevadel. Pärast lühiajalist osalust Vabadussõjas immatrikuleeriti Julius Mägiste oktoobris 1919 Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna üliõpilaseks. Ta õppis ülikoolis soome-ugri ja antiikkeeli ning lõpetas ülikooli 1923. a magistrina läänemeresoome keelte alal. Oli üliõpilasseltsi Veljesto ja Akadeemilise Emakeele Seltsi asutajaid. Aastail 1923–1926 oli J. Mägiste ülikooli stipendiaat, uurimisteemaks läänemeresoome keelte nominaaltuletus. 1928. a kaitses ta Tartu Ülikoolis doktoriväitekirja “*oi-, ei-deminutiivid läänemeresoome keelis*”.

Pärast TÜ läänemeresoome keelte professori Lauri Kettuse lahkumist 1925. a alustas Julius Mägiste Tartu Ülikoolis pedagoogitööd õppeülesandetäitjana, sai 1929. a erakorraliseks professoriks ja tegutses läänemeresoome keelte korralise professorina a-il 1932–1944. Ühel õppeaastal, 1937/1938 oli ta külalisprofessoriks Budapesti ülikoolis.

1944. a sügisel lahkus Julius Mägiste oma 6-liikmelise perekonnaga Nõukogude okupatsiooni eest Saksamaale, sealt Rootsi ja asus 1945. a lõpul elama Lõuna-Rootsi ülikoolilinna Lundi. Ta sai esialgu arhiivitööd, peagi soome ja ungari keele kursused Lundi ülikoolis. 1950–1967 oli J. Mägiste Lundi ülikooli soome-ugri keelte dotsent. Tema algatusel loodi Lundi ülikooli juurde soome-ugri keelte seminar (instituut) koos erialase raamatukoguga. 1967. a siirdus J. Mägiste vanaduspuhkusele. Julius Mägiste suri 11. märtsil 1978 Lundis.

ISSN 1406-0183
ISBN 9985-4-0106-3